

Missä Jumala, siellä valta!

Vallan ja kirkon välisen suhteen allegoriat Andrei Zvjagintsevin elokuvassa *Leviathan* (2014)

MIKA HAIKALA
Pro gradu -tutkielma
Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimus
Kulttuurien osasto
Helsingin yliopisto
Toukokuu 2020

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Alue- ja kulttuurintutkimus
Opintosuunta – Studieinriktning – Study Track Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimus		
Tekijä – Författare – Author Mika Haikala		
Työn nimi – Arbetets titel – Title Missä Jumala, siellä valta!: Vallan ja kirkon välisen suhteen allegoriat Andrei Zvjagintsevin elokuvassa <i>Leviathan</i> (2014)		
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year Toukokuu 2020	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 73
<p>Pro gradu -tutkielmassani tarkastelen venäläisen Andrej Zvjagintsevin ohjaamaa elokuvaa <i>Leviathan</i> (2014) pyrkimyksenäni tämän elokuvan sisältämien allegorioiden avulla ymmärtää vallan ja ortodoksisen kirkon välisen suhteen olemusta Venäjällä. Keskeisimmät tutkimuskysymykseni ovat: millaisia allegorioita <i>Leviathan</i>-elokuva tuottaa vallan ja ortodoksisen kirkon välisestä suhteesta, miten elokuvan esittämien allegorioiden merkitykset näkyvät venäläisessä yhteiskunnassa ja miten elokuva kommentoi Venäjän yhteiskunnallista kehitystä?</p> <p>Tutkimukseni on kvalitatiivinen ja kuuluu kulttuurintutkimuksen alaan. Alue- ja kulttuurintutkimuksen poikkitieteellisyys mahdollistaa tutkimuksen liikkumisen kulttuurin- ja yhteiskunnantutkimuksen rajapinnoilla sekä viestintätieteiden ja elokuva- ja televisiotutkimuksen näkökulmien hyödyntämisen tutkielmassani. Tutkimusotteeni on hermeneuttinen, ja tutkimuksen analyysiosuudessa hyödynnän induktiivista sisällönanalyysia, jossa yksittäisistä havainnoista tehdään päätelmiä ja yleistyksiä.</p> <p>Tutkimukseni ensisijainen aineisto on <i>Leviathan</i>-elokuvan Suomessa vuonna 2015 julkaistu DVD-versio. Muuna lähdemateriaalinani käytän tutkimusaiheeseen liittyvää kirjallisuutta, lehtiartikkeleja sekä erilaisia elektronisia aineistoja.</p> <p>Analyysini mukaan <i>Leviathan</i>-elokuvan keskeisimmät vallan ja kirkon suhteeseen liittyvät allegoriat ovat vallan ja kirkon tiivis yhteistyö, kirkon taloudellinen hyvinvointi sekä kirkon osuus epävirallisissa vallankäytön verkostoissa, jotka analyysin perusteella ovat myös todellisia ilmiöitä venäläisessä yhteiskunnassa. Tutkimustulosten perusteella ohjaaja Zvjagintsev on kääntänyt Venäjällä vallitsevan yhteiskunnallisen todellisuuden elokuvansa henkilöiksi ja tapahtumiksi, joiden avulla hän esittää moraalisen ja poliittisen kannanoton Venäjän nykytilasta.</p> <p>Tutkimukseni osoittaa, ettei vallan ja kirkon suhde Venäjällä ole ainoastaan ideologinen, vaan siihen liittyy myös huomattavia taloudellisia kytköksiä. Tutkimuksen johtopäätösten mukaan tämä tarkoittaa Venäjän sisäisen kehityksen kannalta sitä, että ortodoksisuuteen nojautuva konservatiivinen ajattelu pysyy tulevaisuudessakin Venäjän sisäpolitiikan keskiössä.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Zvjagintsev, <i>Leviathan</i> , elokuva, representaatio, Venäjä, allegoria, valta, ortodoksinen kirkko, "sistema"		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited HELDA - Helsingin yliopiston digitaalinen arkisto / HELDA - Helsingfors universitets digitala publikationsarkiv / HELDA - Digital Repository of the University of Helsinki		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

Sisältö

1 JOHDANTO	3
1.1 Tutkimuksen tausta	3
1.2 Tutkimusongelma	4
2 TEORIA JA METODI	6
3 VALLANKÄYTÖN JA VALLAN SEKÄ KIRKON VÄLISEN SUHTEEN HISTORIA VENÄJÄLLÄ	11
3.1 Moskovan Venäjä	13
3.2 Tšaarien Venäjä	16
3.3 Neuvostoliiton aika	17
4 ELOKUVAOHJAAJA ANDREI ZVJAGINTSEV – UUSI ANDREI TARKOVSKI?	21
4.1 Andrej Zvjagintsevin tuotanto	22
4.2 Elokuvantekijöiden asema Venäjällä	25
5 LEVIATHAN -ELOKUVA	28
5.1 Reseptio lännessä	30
5.2 Reseptio Venäjällä	31
5.3 Ohjaajan näkemys Leviathan-elokuvasta	36
6 REPRESENTAATIOANALYYSI	38
6.1 Leviathan-elokuvan lähiluku	38
6.2 Vallan ja kirkon allegoriat ja venäläinen yhteiskunta	46
7 JOHTOPÄÄTÖKSET	58
LÄHTEET	60
LITTEET	69

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta

Tarkastelen tässä pro gradu -tutkielmassa venäläisen Andrej Zvjagintsevin elokuvaa *Leviathan* (2014). Tutustuin Zvjagintseviin ja hänen tuotantoonsa ensimmäisen kerran lähemmin tehdessäni kandidaatintutkielmaani, jossa tutkin alkoholinkäytön allegorioita ja yhteiskuntakritiikkiä *Leviathan*-elokuvassa. Kandidaatintutkielmani myötä huomasin *Leviathanin* olevan monin tavoin rikas teos, joten halusin jatkaa sen tarjoamien allegorioiden tutkimista myös kulttuurintutkimuksen alaan liittyvässä pro gradu -tutkielmassani.

Kiinnostukseni venäläistä elokuvaa kohtaan kumpuaa Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen ja venäjän kielen opintojeni lisäksi myös perhetilanteestani. Elän suomalais-venäläisessä perheessä, joten venäjän kieli ja kulttuuri – myös elokuvat – ovat merkittävä osa arkielämäni. En väitä, että tämä tekisi minusta Venäjän asiantuntijaa, mutta toivon, että läheinen suhteeni venäläiseen kulttuuriin jossain määrin auttaisi minua tutkimukseni keskiössä olevassa venäläisen kulttuurisen tekstin tulkinnassa.

Zvjagintsev on yksi venäläisen nykyelokuvan tunnetuimmista elokuvantekijöistä, ja hänen yhdessä Oleg Neginin kanssa käsikirjoittamansa *Leviathan* on viime vuosien eniten huomiota saanut venäläinen elokuva. Vuonna 2014 *Leviathan* palkittiin Cannesin filmijuhlilla parhaasta käsikirjoituksesta, ja samana vuonna se sai parhaan vieraskielisen elokuvan Golden Globe -palkinnon. Länsimaissa erinomaiset arvostelut saanut elokuva sai kuitenkin kotimaassaan ristiriitaisen vastaanoton: osa katsojista koki *Leviathanin* tahalliseksi Venäjän mustamaalaukseksi, kun taas osa katsojista piti elokuvaa todenmukaisena kuvauksena nyky-Venäjästä, ja jopa ministerit osallistuivat rivikansalaisten ohella elokuvasta käytyyn kiivaaseen keskusteluun.

Leviathan kuvaa venäläistä hallintotapaa, korruptiota ja kirkon osuutta epävirallisissa vallankäytön verkostoissa – tutkielmani yläotsikko on lainattu elokuvan ortodoksipiispan repliikistä paikalliselle pormestarille. Elokuvan tarina kertoo Venäjän syrjäseuduilla asuvan automekaanikon, Nikolain, epätoivoisesta taistelusta paikallisia poliitikkoja, virkamiehiä ja ortodoksista kirkkoa vastaan. Paikallinen pormestari haluaa pakkolunastaa Nikolain talon ja tontin. Paikallishallinto tarjoaa hyvällä paikalla kaupungin laidalla sijaitsevasta talosta niin

pientä korvausta, ettei Nikolai voi suostua tarjoukseen. Tästä alkaa tarina, jossa korruptoituneet poliitikot ja virkamiehet tuhoavat heitä vastustamaan asettuvan kansalaisen. Nikolai menettää läheisensä, omaisuutensa ja vapautensa. Nikolain vaimo kuolee, ja Nikolai tuomitaan viideksitoista vuodeksi vankeuteen. Nikolain talon paikalle rakennetaan ortodoksikirkko, ja Nikolain murrosikäinen poika sijoitetaan uuteen perheeseen. Kaikki tämä tapahtuu paikallisen ortodoksipiispan siunauksella.

1.2. Tutkimusongelma

Tutkimukseni on kvalitatiivien eli laadullinen, ja tutkimuskysymykseni ovat:

- Millaisia allegorioita *Leviathan*-elokuva esittää vallan ja ortodoksisen kirkon välisestä suhteesta?
- Miten *Leviathan*-elokuvan esittämät allegoriat näkyvät venäläisessä yhteiskunnassa?
- Miten *Leviathan*-elokuva kommentoi Venäjän yhteiskunnallista kehitystä?

Tutkimukseni ensisijainen aineisto on *Leviathan*-elokuvan Suomessa vuonna 2015 julkaistu DVD-versio. Muuna aineistona käytän tutkimusaiheeseen liittyvää kirjallisuutta, lehtiartikkeleja sekä erilaisia elektronisia lähteitä.

Tutkimukseni on aiheellinen ja ajankohtainen siksi, että suomalaisessa Venäjän tutkimuksessa Venäjän valtionjohdon ja ortodoksisen kirkon välinen suhde on jäänyt melko vähälle huomiolle, vaikka tämä suhde on ollut poikkeuksellisen kiinteä koko Venäjän historian ajan. Lisäksi ortodoksinen kirkko on noussut jälleen merkittäväksi vaikuttajaksi venäläisessä yhteiskunnassa, ja koko 2010-luvun ajan Kremlin ja kirkon tavoitteet ja arvot ovat näyttäneet hyvin yhteneväsiltä. Venäjän harjoittamaa ulkopoliitikkaa ja maan sisäistä kehitystä selitetään valitettavan usein erityisesti päivänpoliittisessa keskustelussa lähes kategorisesti autoritaarisella hallinnolla, korruptiolla tai presidentti Vladimir Putinin henkilöllä. Tämän takia – Venäjän valtionjohdon retoriikkaan tai presidentti Putinin henkilöön keskittyvän tutkimuksen lisäksi – tarvitaan myös tutkimukseen perustuvia analyyseja Venäjän yhteiskunnasta ja siitä, millainen valtio Venäjä todellisuudessa on ja miten Venäjää tulee tulkita ja ymmärtää. Syvällisempi analyysi venäläisestä yhteiskunnasta voi tuottaa hyödyllistä ja ennakoivaa tietoa esimerkiksi suomalaisen talous- ja turvallisuuspolitiikan tarpeisiin. Tutkimukseen tulisi aina tavalla tai toisella sisällyttää myös

historiallinen perspektiivi, sillä Venäjää ja sen nykyistä yhteiskuntaa ei voi ymmärtää tuntematta niitä syitä, jotka ovat johtaneet siihen, millaisena Venäjä nyt näyttäytyy länsimaalaiselle tutkijalle.

Olen pyrkinyt huomioimaan edellä esittämäni sekä tutkimusaihettani että lähdeaineistoani valitessani. Ensiksi, vallan ja kirkon välistä suhdetta voidaan käyttää indikaattorina esimerkiksi Venäjän yhteiskunnallisen tilanteen vakaudesta: koko 2000-luvun ajan ortodoksinen kirkko instituutiona on tukenut Kremlin politiikkaa, ja vasta vuonna 2019 jotkut papiston edustajat alkoivat osallistua Venäjän hallinnon ja oikeuslaitoksen toimintaa kritisoiviin protesteihin. Toiseksi, elokuvat ovat osa yhteiskuntaa, joten niiden ymmärtäminen on kulttuurintutkimuksessa välttämätöntä. Tutkimukseni ensisijainen aineisto, *Leviathan*-elokuva, on sekä populaarikulttuurin tuote että kulttuurinen teksti. Populaarikulttuuri käsittelee usein omassa ajassaan tärkeitä poliittisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä, ja kulttuuriset kertomukset heijastelevat aina tavalla tai toisella omaa aikaansa, joten *Leviathania* analysoimalla on mahdollista saada sellaisia tutkimustuloksia, jotka perinteisemmän Venäjän tutkimuksen metodein saattaisivat jäädä pimentoon. Lisäksi pyrin avaamaan tarkastelemieni yhteiskunnallisten ilmiöiden historiallista taustaa sekä antamaan lukijalle joitakin tutkimukseeni liittyviä esimerkkejä yleensä tutkimuksen ulkopuolelle jäävästä venäläistä arkielämästä.

Vallan käsitteen ymmärrän tutkimuksessani julkisen vallan lisäksi myös Venäjälle tyypillisenä henkilösuhteisiin perustuvana epävirallisena valtana, jossa julkinen ja taloudellinen valta kytkeytyvät toisiinsa erilaisten epävirallisten vallankäytön mekanismien avulla. Kirkolla ja ortodoksisella kirkolla tarkoitan Venäjän ortodoksista kirkkoa eli Moskovan patriarkaattia. Tutkielman luettavuuden helpottamiseksi olen käyttänyt venäjän kielisten sanojen translitteroinnissa tieteellisen translitteroinnin sijasta Suomessa vakiintunutta SFS 4900 -standardin mukaista kansallista translitterointimenetelmää. Tutkimuksen kaikki käännökset ovat omiani, ellei toisin mainita.

Tutkimukseni ensimmäinen luku on johdanto. Toisessa luvussa esittelen tutkimuksen teorian ja metodin. Kolmas luku keskittyy tarkastelemaan tutkielmani analyysin ja johtopäätösten kannalta tärkeää tutkimusaiheeni historiallista taustaa, neljännessä luvussa esittelen Andrei Zvjagintsevin sekä hänen tuotantonsa. Esittelen aineistoni luvussa viisi ja analysoin sen luvussa kuusi. Lopuksi johtopäätökset päättävät tutkielmani.

2. Teoria ja metodi

Tutkimukseni kuuluu kulttuurintutkimuksen alaan, ja se liittyy erityisesti visuaalisen populaarikulttuurin tutkimukseen: tutkin millaisten allegorioiden kautta *Leviathan*-elokuvassa kuvataan vallan ja Venäjän ortodoksisen kirkon välistä suhdetta, ja miten näiden allegorioiden¹ merkitykset näkyvät venäläisessä yhteiskunnassa. Tutkimukseni liikkuu kulttuurin -ja yhteiskunnantutkimuksen rajapinnoilla ja pyrkii hyödyntämään myös viestintätieteiden sekä elokuva- ja televisiotutkimuksen näkökulmia. Eri tieteenaloilla – ja myös saman tieteenalan sisällä – eri termit voivat kantaa erilaisia merkityksiä: en perehdytä lukijaa tutkimuksessani esiin nousevien tieteellisten termien mahdollisimman monipuoliseen tulkintaan enkä keskity tieteenfilosofisten suuntausten historiaan, vaan pyrin kuvaamaan termejä ja ajattelutapoja siten, että oma tutkimusotteeni tulee perustelluksi ja ymmärrettäväksi.

Tutkimusaineistoani kartoittaessani havaitsin, että *Leviathan*-elokuvasta on kirjoitettu useita tieteellisiä artikkeleja lähinnä sen uskonnolliseen tematiikkaan liittyen, mutta varsinaisesti *Leviathaniin* keskittyvää tieteellistä tutkimusta en löytänyt. Venäjän valtionjohdon ja ortodoksisen kirkon välistä suhdetta on sivuttu 2010-luvulla useissa tieteellisissä artikkeleissa, mutta asiasta on julkaistu vain muutamia varsinaisia tutkimuksia – lähinnä omaa tutkimusaiheittani ovat Irina Papkovan *The Orthodox Church in Russian Politics* (2011) ja Katja Rictersin *The Post-Soviet Russian Orthodox Church: Politics, Culture and Greater Russia* (2014).

Tutkimusotteeni on hermeneuttinen. Hermeneutiikka voidaan määritellä tulkinnan opiksi, jonka tarkoitus on näkyvien ja piilotettujen kulttuuristen merkityksien ymmärtäminen niitä tulkitsemalla.² Yksi hermeneutiikan keskeisistä käsitteistä on hermeneuttinen spiraali, jonka mukaan tiedonmuodostus on kehämäinen prosessi: tutkittavaa aihetta tarkastellaan yksityiskohdista kokonaisuuteen, ja kokonaisuudesta palataan takaisin yksityiskohtiin. Kokonaisuuden tulkinta vaikuttaa yksityiskohtien uudelleen tulkintaan, joka taas vaikuttaa kokonaisuuden uudelleen tulkintaan, ja näin syntyy jatkuva kehämäinen tulkintojen

¹ Kulttuurin, uskonnon ja politiikan alueilla allegoriaa on käytetty kautta aikojen monin tavoin. Allegoria luo mahdollisuudet arvoituksellisuuteen ja salailuun – ja sensuurin kiertämiseen. Lyytikäinen 2013, 40.

² Kakkori 2009, 273–276; Laine 2007, 31; Moilanen & Räihä 2010, 46.

prosessi, jossa tulkinnat ja tieto uusiutuvat ja tuottavat yhä syvempää ymmärrystä tutkittavasta aiheesta.³

Omassa tutkimuksessani edellä mainittu tarkoittaa esimerkiksi sitä, että analysoidessani *Leviathan*-elokuvan kohtausta kiinnitän aluksi huomioni kohtauksen johonkin yksityiskohtaan ja tulkiten mitä se tarkoittaa laajemmassa kontekstissa. Tämän jälkeen etsin kohtauksesta tulkintaani tukevia uusia yksityiskohtia, joiden löytäminen joko tukee ja laajentaa ensimmäistä tulkintaani tai joiden puute kumoaa aiemman tulkintani. Käyn tällä tavalla eräänlaista kriittistä vuoropuhelua oman ajatteluni ja aineistoni välillä. Olen tietoinen subjektiivisuudestani: analysoin aineistoa uudelleen ja uudelleen ja pyrin korjaamaan ymmärrystäni uusien tulkintojen myötä. Keskusteluni aineiston kanssa jatkuu niin kauan, kunnes uskon löytäneeni luotettavimmat tulkinnat siitä, mitä aineisto tarkoittaa. Tutkimukseni päämäärä ei ole tuottaa objektiivisia tosiasioita – tämä olisi elokuvan tutkimuksessa mahdotonta – vaan pyrin ymmärtämään tutkittavaa ilmiötä mahdollisimman huolellisesti perusteltujen tulkintojen ja johtopäätöksien avulla.

Kontekstualisointi eli tutkimuksen sijoittaminen laajempaan asiayhteyteen luo edellytykset tutkittavan ilmiön ymmärtämiselle. Kulttuurihistorioitsija Juhana Saarelaisen mukaan kulttuurintutkimuksessa kontekstuaalisuus etsii vastausta kysymykseen: mitä tämä merkitsee? Vastaus kulttuurista todellisuutta koskeviin kysymyksiin riippuu tutkitun ilmiön kulttuurisesta asiayhteydestä eli kontekstista⁴. Tämä tarkoittaa tutkimuksessani sitä, että *Leviathan*-elokuvasta esiin nousevat merkitykset tulevat ymmärrettäviksi rajaamassani kontekstissa. Konteksti auttaa ymmärtämään sitä, mistä elokuva ei kerro suoraan tai mitä siitä ei tule suoraan ilmi.

Tutkin *Leviathan*-elokuvaa venäläisessä kontekstissa ja lähestyn sitä yhteiskunnallisen kontekstualisoinnin kautta. *Leviathan* on osa venäläistä kulttuuria, ja fiktiivisyydestään huolimatta se kuvaa venäläistä yhteiskuntaa, joten rajaen elokuvan representaatioiden tulkinnan koskemaan venäläistä yhteiskuntaa. Taustoitin tutkimusta kuvaamalla miten Venäjän historia ja kulttuuriset erityispiirteet⁵ tulevat näkyviksi aineiston merkityksissä.

³ Gadamer 2004, 29.

⁴ Saarelainen 2013, 245.

⁵ Venäjällä valtion ja kirkon suhde on hyvin kiinteä. Taustalla on bysanttilainen käsitys valtion ja kirkon ”sinfoniasta”, jonka mukaan valtio ja kirkko puhuvat yhdellä äänellä. Aitamurto 2019.

Lisäksi avaan elokuvan tulkinnassa esiin nousevien venäläisten käsitteiden sisältöä ja merkityksiä.

Tutkimukseni on kvalitatiivien eli laadullinen. Pyrin tarkastelemaan aineistoa monipuolisesti, mutta laadullisessa tutkimuksessa sekä aineiston valinta että sen tulkinta ovat subjektiivisia prosesseja, joiden kautta tutkijan persoona peilautuu tutkimukseen. Katson, tulkiten ja pyrin ymmärtämään *Leviathan*-elokuvaa omasta henkilöhistoriastani ja kulttuuritaustastani käsin sekä oman Venäjän tuntemukseni linssin läpi.

Tulkinnan subjektiivisuudesta huolimatta tutkimuksen merkitys ei katoa. Representaatiot rakentuvat kulttuurisesti; vaikka samalla kuvalla on useita subjektiivisia merkityksiä, niin nämä merkitykset ymmärretään aina jossakin yhteisesti jaetussa kulttuurisessa tilassa, ja yksilölliset merkitykset voidaan ymmärtää myös yleisesti.⁶ Elokuva on kulttuurillinen teksti, joka heijastelee ympäristöään. Elokuvan tuottamat representaatiot tapahtuvat mielessämme olevien yhteiskunta- ja kulttuurisidonnaisten käsitteiden avulla, joten elokuvaa tutkimalla on mahdollista löytää sellaisia yhteiskuntaan ja kulttuuriin liittyviä merkityksiä, jotka ilman tutkimusta saattaisivat jäädä näkymättömiksi.⁷

Tutkimusmenetelmäni on induktiivinen sisällönanalyysi, jossa yksittäisistä havainnoista tehdään päätelmiä ja yleistyksiä. Analyysin aluksi redusoin eli pelkistin aineiston poistamalla siitä tutkimuksen kannalta epäolennaisen materiaalin ja jaoin tutkittavan aineiston alayksiköihin. Analyysini alayksikkö on elokuvan kohtaaus. Määrittelin kohtausten niin, että se on elokuvan osa, jossa on sama aika, sama paikka ja samat henkilöt. Kohtaus vaihtuu, kun joku edellisistä vaihtuu.⁸ Koko *Leviathan*-elokuvan tematiikka liittyy vahvasti uskoon, uskontoon, ortodoksiseen kirkkoon ja vallankäyttöön venäläisessä yhteiskunnassa, mutta valitsin elokuvasta tarkemmin analysoitavaksi seitsemän kohtausta, jotka representoivat mielestäni parhaiten vallan ja kirkon välistä suhdetta. Valitsemani kohtaukset sisältävät tutkimuskysymysteni kannalta keskeisiä elementtejä: kohtausten henkilöahmot edustavat joko valtaa tai kirkkoa, kohtausten kielellinen kerronta käsittelee vallan ja kirkon välistä suhdetta ja kohtausten tapahtumapaikat liittyvät kirkkoon ja sen edustajiin. Kohtausten lähemmässä tarkastelussa sovelsin visuaalista sisällönanalyysia, jossa kiinnitin huomioni

⁶ Saarelainen 2013, 251.

⁷ Koivunen 2004, 237.

⁸ Tieteen termipankki 2016.

sekä kohtausten ilmeiseen sisältöön että niiden tulkinnalliseen tasoon.⁹ Tarkasteluni taustalla on kulttuurintutkija Stuart Hallin representaatioteorioiden lisäksi professori Janne Seppäsen näkemys, jonka mukaan yksinkertaisimmillaan representaatio tarkoittaa merkitysten tuottamista mieleemme tallentuneiden käsitteiden avulla.¹⁰

Klusteroin eli ryhmittelin kohtausten merkitykset representaatioanalyysin avulla. Analyysi perustuu siihen, että kuvat seuraavat teeman ja sen tulkinnan logiikkaa, joten vaikka kohtaukset ja kuvat vaihtuvat, niin merkitysten tasolla on toistoa.¹¹ Valitsin kohtauksissa toistuvasti esiin nousevat teemat ja tarkastelin, miten nämä teemat representoivat nykyistä venäläistä yhteiskuntaa. Tämän vertailun perusteella muodostin näkemyksen siitä, millaisia allegorioita *Leviathan*-elokuvan representaatiot tuottavat vallan ja kirkon välisestä suhteesta. Tutkimustuloksena esitän perustellun tulkinnan siitä, mitä *Leviathanin* allegoriat kertovat vallan ja kirkon välisestä suhteesta venäläisessä yhteiskunnassa ja miten *Leviathan* kommentoi Venäjän yhteiskunnallista kehitystä.

Yksi tutkimukseni keskeisistä käsiteistä on representaatio. Humanistisessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa tämä käsite ei kuitenkaan ole mitenkään yksiselitteinen. Monilla tieteenaloilla termin tulkinnassa korostuu ”mielessä oleva edustuma jostakin”, mutta erityisesti taiteentutkimuksessa termi ymmärretään usein ”uudelleen esittämisenä”. Termin erilaiset tulkinnat vaikuttavat representaation käsitteen käyttöalojen lisäksi jopa sen käännösvastineisiin.¹² Eräät tutkijat ovat kritisoineet representaation käsitettä sen monimerkityksellisyydestä ja selitysvoinan puutteesta – osa tutkijoista on jopa halunnut luopua koko representaatio-käsitteen käytöstä termin monimutkaisuuden takia.¹³ Ilona Hongisto ja Kaisa Kurikka ovat toimittaneet representaation eri määritelmiä käsittelevän artikkelikokoelman *Toisin sanoin – Taiteentutkimusta representaation jälkeen*. Esipuheessaan he kirjoittavat:

Representaatio-sanana merkityksen voi yksinkertaistaa tarkoittamaan jonkin asian kuvaamista tai määrittelyä tekemällä se jälleen läsnä olevaksi, uudelleen esitettäväksi. Representaatio voi tarkoittaa myös jonkin asian edustamista, korvaamista tai näkyväksi (tai ei-näkyväksi)

⁹ Autti 2011, 211–234. Ks. myös. Rose 2012.

¹⁰ Hall 1997, 13–74; Seppänen 2005, 82.

¹¹ Lyytikäinen 2013, 40.

¹² Enqvist & Onikki-Rantajääskö 2018.

¹³ Knuuttila & Lehtinen 2010, 22.

*tekemistä tietyn merkkijärjestelmän avulla. Toisin sanoin representaatiossa on kyse viittaussuhteesta johonkin, joka on sen itsensä ulkopuolella.*¹⁴

Visuaalisen journalismin professori Janne Seppäsen mukaan visuaalisen kulttuurin akateemisessa tutkimuksessa visuaalisen esityksen ja verbaalikielen yhdistelmästä käytetään käsitettä representaatio.¹⁵ Toisaalta viestintätieteiden professori Tanja Sihvosen mielestä representaatio ymmärretään visuaalisen kulttuurin tutkimuksessa hyvin moniulotteisena käsitteenä, joka viittaa ensisijaisesti kulttuuristen merkitysten muodostamiseen, ja käsite pitää sisällään niin esittämisen kuin edustamisenkin ulottuvuudet.¹⁶ Kulttuurintutkija Stuart Hall on todennut, että ”nykyään me kaikki käytämme representaatio-sanaa, vaikka tiedämme, kuinka epäluotettava tuo sana on”.¹⁷ Hallin määritelmän mukaan representaatio on käsitteiden ja kielen¹⁸ välinen linkki, joka mahdollistaa viittaamisen todellisiin tai kuviteltuihin asioihin, esineisiin, ihmisiin tai tapahtumiin. Hän kuvaa representaatiota prosessiksi, jossa ulkoisen maailman erilaiset merkkijärjestelmät ja ihmisen sisäiset mielikuvat kohtaavat toisensa mielessä jo olevien käsitteiden avulla. Havaitsemamme niin konkreettiset kuin abstraktitkin asiat aktivoivat mielessämme olevat mentaaliset representaatiot – mielessä olevat yleistykset kielellisten muotojen tarkoitteista – ja niiden avulla pystymme esimerkiksi tulkitsemaan kasvonilmeiden heijastavan iloa tai surua.¹⁹

Ymmärrän tutkimuksessani representaation Hallin määrittelemällä tavalla: representaatiot ovat informaation tulkinnan kautta tapahtuvaa merkitysten tuottamista, ja yksinkertaisimmillaan representaatio tarkoittaa esityksen tuottamaa merkitystä ihmisen mielessä. Tulkinnallisuus näkyy tutkimuksessani niin aineiston valinnassa kuin analyysissa, ja lopulta myös tutkimustulokset syntyvät tulkinnallisuuden kautta, joten tällä suoraviivaisella lähestymistavalla representaation käsitteeseen pystyn säilyttämään hermeneuttisen tutkimusotteen kannalta oleellisen tulkinnan vapauden aineistoni analyysissa.

¹⁴ Hongisto & Kurikka 2013, 8.

¹⁵ Seppänen 2005, 77.

¹⁶ Sihvonen 2006, 129–130.

¹⁷ Hall 2005, 444.

¹⁸ Audiovisuaalisessa tutkimuksessa kieli on ymmärrettävä kirjoitettua ja puhuttua kieltä laajemmin. Kieli sisältää myös erilaisia merkkejä, symboleja ja kuvia. Hall 1997, 15.

¹⁹ Hall 1997, 15–19.

3. Vallankäytön ja vallan sekä kirkon välisen suhteen historia Venäjällä

Leviathan-elokuvan keskeisiä teemoja ovat vallankäyttö sekä vallan ja ortodoksisen kirkon välinen suhde. Näiden teemojen historiallisen taustan ymmärtäminen auttaa lukijaa ymmärtämään paremmin sekä *Leviathan*-elokuvaa että sen saamaa vastaanottoa Venäjällä, joten tarkastelen tässä alaluvussa vallankäytön traditiota sekä valtion ja ortodoksisen kirkon välistä suhdetta Venäjällä. Keskityn tarkastelussani livana IV Julman, Pietari I Suuren ja Josif Stalinin valtakausiin, jotka ovat mielestäni vaikuttaneet ratkaisevasti Venäjän autoritaariseen kehitykseen sekä kirkon valtiolle alisteiseen asemaan Venäjällä.

Valta on monimerkityksellinen käsite, jonka yksiselitteinen määrittely on lähes mahdotonta. Eräs klassinen vallan määritelmä on Yalen yliopiston valtiotieteen professori Robert A. Dahlin esittämä näkemys, jonka mukaan valta on yhteiskunnallinen suhde, jossa toinen saa toisen käyttäytymään haluamallaan tavalla²⁰. Valtaa voidaan siten pitää yhteiskunnallisena ilmiönä, joka vaikuttaa sekä yksilöiden että ryhmien välisissä suhteissa. Yhteiskunnallinen valta ymmärretään usein poliittisena valtana, mahdollisuutena vaikuttaa sellaiseen päätöksentekoon, jossa jaetaan erilaisia yhteiskunnan resursseja. Toisaalta erilaiset valtasuhteet vaikuttavat monin eri tavoin koko yhteiskunnassa, joten tarkastellessamme esimerkiksi taloutta, uskontoa, oikeuslaitosta, mediaa tai sukulaisuutta, on aina mahdollisuus esittää kysymys, kenellä on valta ja mikä on tämän vallan yhteiskunnallinen vaikutus.

Ranskalainen filosofi Charles-Louis Montesquieu esitti valtiovallan kolmijako-opin teoksessaan *Lakien henki*²¹ vuonna 1748. Hänen mielestään vallan keskittyminen oli suurin uhka kansalaisten vapaudelle. Montesquieu esitti teorian, jonka mukaan lainsäädäntövallan, tuomiovallan ja toimeenpanovallan tulisi olla toisistaan riippumattomia ja eri ihmisten käsissä, jolloin yksikään vallankäyttäjä ei saisi liikaa valtaa. Tämä estäisi vallan väärinkäytön. Länsimaisen oikeusvaltioperiaatteen voidaan katsoa rakentuvan valtiovallan kolmijako-opin ja yksilön perusoikeudet suojaavan perustuslain varaan. Oikeusvaltio-käsitteen sisällöstä on esitetty erilaisia tulkintoja, mutta lähes kaikkia käsityksiä yhdistää kaksi vaatimusta: on oltava valtion toimilta suojattu yksityisautonomian alue, ja valtion toiminnan tulee olla

²⁰ Dahl 1957, 202–203.

²¹ *De l'Esprit des Lois*. Teosta ei ole suomennettu.

sidottu oikeuteen²². Toisin sanoen oikeusvaltio on valtio, jonka toiminta on sidottu lakeihin ja joka ei puutu mielivaltaisesti yksityisten kansalaistensa vapauksiin ja oikeuksiin.

Säädösten perusteella Venäjä on oikeusvaltio. Venäjän nykyinen vuoden 1993 perustuslaki määrittelee yksilön oikeudet sekä oikeusvaltioperiaatteet, ja Venäjän Federaation hallintoa ja vallankäyttöä säädellään perustuslain määrittelemällä tavalla vallan kolmijako-opin mukaan²³. Julistuksessa perustuslain hyväksymisestä ja käyttöönotosta mainitaan seuraavasti:

Me, Venäjän federaation monikansallinen kansa, jota yhdistää maamme yhteinen kohtalo, vahvistamme ihmisoikeudet ja vapaudet, kansalaisrauhan ja sovun. Säilytämme historiallisesti perustetun valtion eheyden, joka juontuu yleisesti tunnustetusta kansojen tasa-arvosta ja itsemääräämisestä. Säilytämme esi-isien muiston, josta juontuu meidän rakkautemme ja kunnioituksemme isänmaata kohtaan. Uskomme hyvään ja oikeudenmukaisuuteen, Venäjän suvereenisen valtiollisuuden elpymiseen ja sen demokraattisen perustan kiinteyden vahvistamiseen. Turvaamme isänmaamme hyvinvoinnin ja kukoistuksen, joka juontuu vastuullisuudesta koko isänmaatamme sekä menneitä ja tulevia sukupolvia kohtaan. Tunnustamme itsemme osaksi maailman yhteisöä ja hyväksymme Venäjän federaation perustuslain.²⁴

Venäjän historiallinen kehitys eroaa kuitenkin monin tavoin Länsi-Euroopasta. Tämän eron tunteminen auttaa ymmärtämään sekä *Leviathan*-elokuva että nykyistä venäläistä yhteiskuntaa, joka nähdäkseni rakentuu pitkälti eräänlaisen yleisen johtajakeskeisyyden varaan, ja jossa valta ja kansa ovat vieraantuneet toisistaan. Venäjän historiassa korostuvat voimakas valtiovalta, valtion ja kirkon pyrkimys ideologiseen ja uskonnolliseen yhteyteen, yhteiskunnan yläkerrosten toteuttama autoritaarinen vallankäyttö sekä kansalaisten tuntema epäluottamus valtaapitäviä ja yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan. Toisaalta ortodoksinen kirkko on ollut jo kansakunnan muotoutumisen alkuajoista asti oleellinen osa venäläisyyttä, ja se nauttii edelleen vakaata luottamusta kansalaisten keskuudessa²⁵.

Yhteiskunnalliset valtarakenteet ja vallankäytön tavat eivät synny tyhjästä, vaan niillä on oma historiaan ja kulttuuriin liittyvä alkuperänsä. Venäläiseen autoritaarisuuden perinteeseen liittyy keskeisesti hallitsijan ehdoton yksinvaltiuus. 1900-lukua edeltäneenä

²² Tieteen termipankki 2019.

²³ Venäjän Federaation perustuslaki 1993. Konstitutsija Rossijskoi Federatsii 1993. (Ven. Конституция Российской Федерации 1993.)

²⁴ Ibid.; käännöksen lähde Ruutu 2006, 118.

²⁵ Levada 2019a. Levada-keskus (ven. Левада-Центр) on riippumaton ja Venäjän luotettavimpana pidetty tutkimuslaitos. Levada tekee Venäjällä mielipidetiedusteluja ja sosiologisia tutkimuksia.

aikana itsevaltiutta esiintyi lähes kaikkialla Euroopassa, mutta Venäjällä yksinvallan vastavoimat jäivät Länsi-Eurooppaan verrattuna poikkeuksellisen heikoiksi. Mongolivallan aikana venäläiset joutuivat tutustuman tehokkaaseen keskusvaltaan, jonka vähäinenkin vastustaminen johti poikkeuksetta ankariin rangaistuksiin. Tämän ajanjakson jälkeen Venäjälle ei syntynyt länsieurooppalaiselle feodalismille tyypillistä dualismia, jossa itsenäistä valtaa omaava aateli pystyi rajoittamaan hallitsijan valtaa. Lisäksi Moskova peri Bysantin kulttuurista kesaropapismen, maallisen ja hengellisen vallan keskittymisen samalle yksinvaltaiselle keisarille.²⁶

3.1. Moskovan Venäjä

Slaavilaiset heimoyhteiskunnat alkoivat muodostaa ruhtinaskuntia 800-luvulta alkaen. Kiova ja Novgorod olivat ensimmäisiä venäläisiä ruhtinaskuntia, ja vähitellen ruhtinaskuntia kehittyi lisää niin, että 1300-luvun alussa niitä oli kaksitoista. Dosentti Arto Luukkasen mukaan ortodoksinen uskonto oli ensimmäinen venäläinen idea, joka liitti tämän alueen ihmiset yhteen. Löyhästi hallittu valtiokokonaisuus sai ortodoksisesta uskosta ensimmäisen yhteisen nimittäjänsä, joka erotti sen tehokkaasti lännen katolilaisista kristityistä ja idän ja etelän islaminuskoisista tataareista.²⁷

Ensimmäiset venäläiset yhteisöt kuuluivat keskiaikaisen Euroopan reuna-alueeseen, eikä Venäjän kehitys poikennut olennaisesti Länsi-Euroopasta: Venäjällä ruhtinaiden valta oli pajarien²⁸ ja vapaiden miesten vetše-kokousten²⁹ rajoittamaa. Mongolien invaasio katkaisi Venäjän eurooppalaisen kehityksen 1200-luvulla. Mongolit tuhosivat ja alistivat Venäjän ruhtinaskunnat Novgorodia³⁰ lukuun ottamatta, ja Venäjä jäi yli kahdeksi vuosisadaksi ”mongolien ikeeseen”³¹. Venäläiset ruhtinaskunnat alistettiin vero-orjuuteen ja niissä

²⁶ Jussila 2012, 56–59.

²⁷ Luukkanen 2009, 77.

²⁸ Pajarit (ven. боярин) olivat Venäjän ylimmän ruhtinaallisen palvelusluokan jäseniä. He olivat maanomistajia, jotka palvelivat hallitsijaa sotilaina ja virkamiehinä sekä neuvonantajina pajariduumassa. Pietari Suuri länsimaisti aatelisarvot ja lakkautti pajariduuman vuonna 1711.

²⁹ Vetše (ven. Вече) oli slaavilaista alkuperää olevien heimojen ja kansojen käyttämä kansankokous muinaisella ja keskiaikaisella Venäjällä. Vetše-kokouksien tarkoitus oli tärkeiden yhteiskunnalliseen elämään liittyvien kysymysten ratkominen. Sanan merkitys tulee pihkovalaisen murteen sanasta vetšat (huutaa), ja se viittaa siihen, että kansankokouksissa asiat ratkottiin huutoäänestyksillä.

³⁰ Novgorod säästyi valloitukselta, mutta sekin joutui maksamaan veroja mongolien Kultaiselle Ordalle.

³¹ Tataro-mongolskoe igo (ven. Татаро-монгольское иго) 1240–1480. Venäjällä aikakausi nähdään ”tataarien-mongolien ikeen” aikana, koska tataarit olivat liittoutuneet mongolien kanssa. Venäläinen historiankirjoitus ei kiistä läntistä näkemystä, vaan myös se pitää aikakautta Venäjän valtiollisen kehityksen halvaannuttajana.

omaksuttiin mongolien despoottiset hallintotavat. Toisaalta mongolit suvaitsivat kaikkia uskontoja, ja pian valloituksen jälkeen Venäjän ortodoksinen kirkko sai vapautuksen veronmaksusta – mongoliaika merkitsi kirkolle sisäisen vapauden ja ulkoisen vaurastumisen aikaa.³² Richard Pipes, Harvardin yliopiston Venäjän historian professori, on tiivistänyt mongolien vaikutuksen Venäjän kehitykseen seuraavasti:

*Ehkä tärkeintä on se, että venäläiset oppivat mongoleilta ajatuksen, jonka mukaan valtion kuuluu kerätä alamaisuudenosoituksia (tai veroja) ja pitää yllä järjestystä, mutta valtiolla itsellään ei ole mitään velvollisuuksia kansalaisiaan kohtaan.*³³

Moskova oli kohonnut 1400-luvun lopulle tultaessa johtavaksi ruhtinaskunnaksi valloitettuaan alaisuuteensa useita muita venäläisiä ruhtinaskuntia. Moskovan suuriruhtinas livana III lakkasi maksamasta veroja mongoleille vuonna 1480. Metropoliitan istuin oli siirtynyt jo vuonna 1328 Moskovaan, eikä ortodoksisella kirkolla ollut muita valtiollisia suojelijoita kuin Moskovan ruhtinaat, joten kirkko tuki uskollisesti Moskovaa ja pyrki vahvistamaan sen arvovaltaa. Kyseessä oli sekä kirkolle että valtiolle edullinen vaihtokauppa: kirkko antoi Moskovalle globaalin ja universaalin vallan ideologian ja Moskova suojeli ja varjeli kirkon etuja³⁴. Helsingin yliopiston Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen emeritusprofessori Timo Vihavaisen mukaan:

*Venäjän maat 'kerättiin', Sobiranie russkih zemel'³⁵, Moskovan toimesta. Tätä on pidetty historiallisesti kohtalokkaana sen vuoksi, että samalla koko Venäjä joutui omaksumaan mongolilais-tataarilaisen valtakunnan poliittisen ajattelun, joka oli despoottinen ja käytti aseenaan terroria. Novgorod ja Pihkova olivat itse asiassa tasavaltaisesti hallittuja valtioita, joissa ruhtinaan valta rajoittui sotapäällikön ja tuomarin tehtäviin. Poliitikasta päätti vetšekokus, joka muistutti antiikin Kreikasta tunnettua suoraa demokratiaa.*³⁶

livana IV Julma³⁷ (1530–1584) kruunattiin ”koko Venäjän tšaariksi”³⁸ vuonna 1547. Arvonimi korosti sitä, että Moskova oli Rooman ja Konstantinopolin seuraaja, kolmas Rooma, jonka hallitsija oli Rooman keisarien perillinen. Vuonna 1565 livana jakoi valtakuntansa kahteen

³² Luukkanen 2009, 82–87.

³³ Pipes 1995, 74–75.

³⁴ Luukkanen 2009, 95.

³⁵ ”Sobiranie russkih zemel” (ven. собрание русских земель), ”venäläisten maiden kerääminen”. Tätä termiä käytetään yleisesti venäläisessä historiankirjoituksessa kuvattaessa Moskovan suorittamaa muiden ruhtinaskuntien valloitusta ja alistamista. Termin otti tieteelliseen käyttöön venäläinen historioitsija S. M. Solovev 1800-luvun puolivälissä.

³⁶ Vihavainen 2014, 46.

³⁷ Venäjän kielisessä nimessä Ivan Grozni (ven. Иван Грозный) lisänimi Grozni ei tarkoita julmaa, vaan enemmänkin ”ankaraa” tai ”pelonsekaista kunnioitusta herättävää”.

³⁸ Tšaari juontuu sanana latinan kielisestä arvonimestä ”caesar”, keisari.

alueeseen, zemštšinaan³⁹ ja opritšninaan⁴⁰. Iivana hallitsi henkilökohtaisesti valtakunnan pohjois- ja keskiosissa sijaitsevaa opritšninaa, joka oli Moskovan suuriruhtinaskunnan vaurainta aluetta ja jossa sijaitsi muun muassa Novgorodin kauppakaupunki. Iivana antoi opritšnikkikaartilleen⁴¹ oikeuden verottaa aluetta – käytännössä tämä merkitsi pajareiden surmaamista ja näiden omaisuuden ryöstämistä. 1500 pajaria perheineen surmattiin; henkiin jääneiltä vietiin omaisuus ja heidät karkotettiin opritšnina. Terrori ulottui kaikkiin kansankerrokseen: vuonna 1570 Iivana julisti Novgorodin kaupungin asukkaat lainsuojattomiksi, koko kaupunki tuhottiin ja noin 3000 kaupungin asukasta menetti henkensä. Ihmiset pakenivat opritšninan alueelta, ja vuonna 1585 Novgorodin alueen tiloista 97 prosenttia oli autioina. Tämän paon takia säädettiin ensimmäiset talonpoikien muuttovapautta rajoittavat lait, jotka loivat pohjan myöhemmälle maaorjuudelle.⁴²

Ortodoksinen kirkko tuki Iivanaa – se oli saanut tšaarista mahtavan suojelijan ja lisännyt siten myös omaa valtaansa. Kirkon johtajat painottivat, että tšaarin valta on itsestään Jumalasta, ja ettei kukaan, edes kirkon edustaja, ole hallitsijan veroinen. Ainoastaan Moskovan metropoliitta Filip rohkeni sanoa itselleen tšaarille: ”Hallitsija, säädät lakeja toisille, mutta miksi itse teet tuomittavia tekoja? Olet perehtynyt pyhiin kirjoituksiin; mikset elä niiden mukaan? Kaikilla kansoilla, jopa tataareilla ja pakanoilla, on laki ja oikeus, mutta meiltä ne puuttuvat.” Pian tämän jälkeen Filip menetti asemansa, ja opritšnikit surmasivat hänet.⁴³

Iivana Julma kuoli Moskovassa vuonna 1584. Hän jäi historiaan epäluuloisena ja tasapainottomana hallitsijana, jossa yhdistyivät mystinen uskonnollisuus sekä impulsiivinen väkivaltaisuus – hänen persoonassaan voidaan erottaa paranoidisen fanaatikon piirteitä. Iivana Julman terroriin perustuva sisäpolitiikka saattaa tuntua nykyajasta katsottuna järjettömältä, mutta hän toimi loogisesti kukistaakseen mahtavat pajarisuvut,

³⁹ Zemštšina (ven. земщина) oli valtakunnan perusosa, jonka keskus oli Moskova. Iivana IV Julma hallitsi zemštšinaa yhdessä pajariduuman kanssa.

⁴⁰ Opritšnina (ven. опричнина) oli alue, jonka Iivana IV Julma erotti vuosiksi 1565–1572 muusta valtakunnasta suoraan oman henkilökohtaisen hallintonsa alaiseksi.

⁴¹ Kaarti, joka oli vanhoja henkilökohtaisen uskollisuudenvalan Iivana IV Julmalle. Kaartilaisten asu oli täysin musta, ja he ratsastivat mustilla hevosilla. Heidän tunnuksenaan oli koiranpää ja luuta. Koiranpää symbolisoi kaartiä tšaarin etujen valvojana, ja luuta kertoi heidän pitävän valtakunnan puhtaana pettureista. Opritšnikit valittiin mieluiten armeijasta ja alimmista kansankerroksista, joten heillä ei ollut sympatioita pajareita kohtaan.

⁴² Kovalenko 2010, 72–73; de Madariaga 2007, 215–249.

⁴³ Venäjän ortodoksinen kirkko 2008; ks. myös Suomen ortodoksinen kirkko 2019.

vakiinnuttaakseen itsevaltiuden sekä yhdenmukaistaakseen valtakuntansa hallinnon. Terrorihallinto vähensi ratkaisevasti pajarien valtaa sekä herätti pelkoa koko kansan keskuudessa vielä pitkään opritšnina-järjestelmän lakkauttamisen jälkeenkin.⁴⁴ Lontoon yliopiston Venäjän tutkimuksen emeritaprofessori Isabel de Madariaga on tiivistänyt: ”Niin kauan kuin livana omassa persoonassaan oli yhtä kuin valtio, itsenäisiä poliittisia tai yhteiskunnallisia laitoksia ei voinut olla olemassa. Siinä mielessä tšaarien käyttämä ehdoton valta erosi läntisten hallitsijoiden ehdottomasta vallasta.”⁴⁵

3.2. Tšaarien Venäjä

Pietari I Suuren (1672–1725) valtakausi päätti Moskovan Venäjän aikakauden. Pietari Suuri muistetaan Venäjän uudistajana ja länsimaistajana – koulukirjat ja historian yleisesitykset kertovat, kuinka Pietari perusti nimeään kantavan uuden pääkaupungin Venäjän ikkunaksi länteen, opiskeli laivanrakennusta Hollannissa ja leikkautti pajarien parrat ja kauhtanat. On kuitenkin hyvä muistaa, että Pietarin länsimaita jäljittelevät kulttuuriset reformit koskettivat vain venäläisen yhteiskunnan ylimpiä yhteiskuntaluokkia; valtaosalle venäläisistä Venäjän modernisointi ei merkinnyt hyvinvointia tai oikeudenmukaista kohtelua, vaan päinvastoin entistä suurempia rasituksia valtavien rakennushankkeiden ja sotien takia. Aatelisto alkoi länsimaistua, mutta talonpojat, joista suurin osa oli maaorjia, jatkoivat entistä elämäänsä tilanomistajien alaisuudessa ja ortodoksisen kirkon huomassa.⁴⁶

Pietari Suuren aikana kirkko menetti autonomiansa. Vuonna 1716 Pietari laati säädöksen, jolla kaikki piispat veloitettiin vannomaan uskollisuutta hallitsijalle. Säädös koski myös papiston pitämiä opetuspuheita ja saarnoja. Tšaarin hovi-ideologin, arkkipiispa Feofan Prokopovitšin (1681–1738) mielestä itsevaltius oli sekä taivaallisen että luonnollisen lain mukainen järjestelmä. Hän luonnosteli Pietari Suuren kirkkoreformin päälinjat, jotka kirjattiin vuonna 1721 Hengelliseen Sääntöön⁴⁷. Feofan Prokopovitš kutsui Hengellisessä Säännössä tšaaria Kristukseksi; itsevaltiaan tahdon vastustaminen oli Jumalan tahdon vastustamista ja aiheuttaisi maallisen rangaistuksen lisäksi myös ikuisen rangaistuksen helvetissä.⁴⁸ Vuonna 1721 annettujen säädösten perusteella Venäjän ortodoksisesta

⁴⁴ Luukkanen 2009, 102.

⁴⁵ de Madariaga 2007, 67.

⁴⁶ Jussila 2012, 58–60.

⁴⁷ Hengellinen Sääntö, Duhovnyi Reglament (ven. Духовный Регламент). Academic.Ru 2019.

⁴⁸ Luukkanen 2009, 125.

kirkosta tuli valtion virasto. Pietari Suuri lakkautti Moskovan patriarkan viran ja perusti sen tilalle Pyhän synodin, jossa tšaarin nimittämä yliprokuraattori edusti hallitsijaa. Piispat olivat valtion virkamiehiä, joilla ei ollut yhteiskunnallista eikä juuri kirkollistakaan valtaa – kirkollisen elämän tuli palvella hallitsijan valtapyyteitä. Tšaarin hallinto mursi jopa kirkon rippisalaisuuden; rippiiä alettiin käyttää valtiollisessa urkinnassa. Tämän voi tulkita tarkoittavan, että Pietari Suuren aikana kirkko sulautui valtioon.⁴⁹

Pietari Suuri loi valtakunnan, joka oli huomattavasti suurempi ja toimintakykyisempi kuin entinen Venäjä, mutta hänen tekemänsä uudistukset eivät vaikuttaneet vallankäytön traditioon – Venäjän modernisointi ja kaikkien säätyjen alistaminen palvelemaan valtiota toteutettiin hallitsijan pakottamana suoraviivaisesti ylhäältä alas, ja kaikki vastarinta murskattiin armotta. Pietari Suuren aikana itsevaltiut ja vallan vertikaali⁵⁰ vahvistuivat.

Aleksanteri II:n aikana Venäjällä tehtiin suuria yhteiskunnallisia uudistuksia, joista merkittävimpiä olivat maaorjien vapauttaminen vuonna 1861 ja paikallishallinnon uudistaminen vuonna 1864. Huolimatta näistä uudistuksista ja siitä, että vaaleilla valittu valtakunnanduuma toimi vuodesta 1906 lähtien jonkinlaisena vastavoimana autoritaariselle itsevaltiudelle, itsevaltiut jatkui käytännössä aina vuoden 1917 vallankumoukseen asti.⁵¹

3.3. Neuvostoliiton aika

Vuoden 1917 vallankumous ja sitä seurannut sisällissota (1917–1922) johtivat kirkon erottamiseen valtiosta ja kirkon sisäiseen hajaannukseen⁵². Neuvosto-Venäjä lähti ideologisesti siitä, että on perustettava kansanvalta, jossa ei ole sortoa eikä epäoikeudenmukaisuutta. Vallan rakenne kääntyi: nyt itsevaltiaana oli sosiaaliluokka, proletariaatti, ja ”proletariaatin diktatuuri” piti päästä eroon aatellisista, maanomistajista, upseereista, liikemiehistä, kauppiaista, kulakeista⁵³ ja papeista – kaikista mahdollisista

⁴⁹ Luukkanen 2009, 99; Waldron 2011, 103–107. Ks. myös Hakkarainen 2012.

⁵⁰ Vallan vertikaali on Venäjän tutkimuksessa käytetty termi, joka kuvaa tiukan keskusjohtoista ja hierarkkista, kapean eliitin etuja tukevaa järjestelmää, joka vakauden lisäksi luo tehottomuutta, rohkaisee korruptiota sekä suhtautuu vihamielisesti alhaalta päin tulevaa aloitteellisuutta kohtaan.

⁵¹ Vihavainen 2015.

⁵² Neuvostoliiton alkuvuosina maassa toimi ortodoksisen kirkon lisäksi myös neuvostovaltaan myönteisesti suhtautunut ”Elävä kirkko” ja maanalainen ”katakombikirkko”. Lisäksi ulkomailla oli ”emigranttikirkko”. Ks. tarkemmin Luukkanen 2009, 226–292. Ks. myös Lahtinen, Laitila & Sutner 1991.

⁵³ Kulakeiksi (ven. кулак) nimitettiin varakkaita talonpoikia. Länsi-Eurooppaan verrattuna kulakit eivät olleet varakkaita, sillä he omistivat yleensä vain 10 hehtaaria maata ja 2–3 lehmää. Heidät kuitenkin luokiteltiin riiistäjiksi, jos he saivat maastaan vuokratuloja, käyttivät palkattua työvoimaa tai saivat muita tuloja ilman

vanhan vallan kannattajista. Tämä tapahtui sekä väkivalloin että diskriminoivan lainsäädännön avulla⁵⁴.

Vuonna 1922 perustettu Neuvostoliitto oli muodollisesti puolueen johtama liittovaltio, mutta myöhemmin, NKP:n sisäisen valtataistelun seurauksena valta alkoi keskittyä yhä enemmän Josif Stalinille (1878–1953). 1930-luvun alussa puolueen sisäinen valtataistelu oli ohi, ja Neuvostoliitosta oli tullut Stalinin johtama kommunistinen diktatuuri, jossa valta perustui sisäiseen terroriin. Terrori oli totaalista ja sen kohteeksi joutuivat niin puoluejohtajat kuin tavalliset kansalaisetkin. Stalinismin uhrien kokonaismäärän laskeminen on ongelmallista, koska luotettavaa laskutapaa ei ole, mutta on arvioitu, että pelkästään vuosiin 1936–1938 ajoittuvan varsinaisen ”suuren puhdistuksen” tai ”suuren terrorin” uhrien kokonaismäärä oli 680 000–1 200 000 ihmistä.⁵⁵

1930-luvun ”suuri terrori” ulottui koko yhteiskuntaan ja sen kohteeksi saattoi joutua kuka tahansa. Esimerkiksi vuoden 1937 väestönlaskennan suorittaneet tiedemiehet saivat syytteen ”yrityksestä vähentää Neuvostoliiton väestömäärää”⁵⁶. Puhdistuksista tuli itse itseään ruokkiva noidankehä, jossa ihmiset ilmiantoivat naapureitaan, työtovereitaan ja tuttaviaan. Syynä ilmiintoon saattoi olla henkilökohtainen kosto, pelko omasta kohtalosta tai materiaaliseen korvauksen tavoittelu. Puolueen johtajia syytettiin erilaisista rikoksista neuvostovaltaa vastaan julkisissa näytösoikeudenkäynneissä, mutta tavallisten ihmisten kohdalla ei järjestetty näyttäviä oikeudenkäyntejä – he vain katosivat. Pidätykset tehtiin yöllä, ja NKVD:n troikat⁵⁷ jakoivat oikeutta, jossa kymmenen minuutin tutkinnan jälkeen tuomio saattoi olla välitön teloitus tai 5–20 vuoden vankileirituomio. Monissa tapauksissa kokonaisia perheitä teloitettiin tai lähetettiin vankileireille.⁵⁸

omaa työpanostaan. Vuonna 1929 alkaneen maatalouden kollektivisoinnin yhteydessä kulakit tuhottiin yhteiskuntaluokkana. Miljoonista pakkosiirretyistä kulakeista (arviot vaihtelevat 2,5 miljoonasta viiteen miljoonaan) suurin osa menehtyi karuissa oloissa. Vihavainen 2006, 394–405.

⁵⁴ Vuoden 1922 perustuslaki takasi täydet kansalaisoikeudet ainoastaan bolševikkien mielestä yhteiskunnalle hyödyllisen työn tekijöille. Esimerkiksi yksityiset liikemiehet, papit ja munkit sekä rikolliset olivat ilman perusoikeuksia.

⁵⁵ Ellman 2002, 1151–1172.

⁵⁶ Luukkanen 2009, 335.

⁵⁷ NKVD: Narodnyj Komissariat Vnutrennih Del, Sisäasiainkansankomissariaatti (ven. Народный комиссариат внутренних дел). NKVD-troikka tai erityistroikka (ven. особая тройка) oli kolmijäseninen pikaoikeus, joka tuomitsi ihmisiä nopean ja yksinkertaistetun käsittelyn jälkeen. Jäseninä saattoi olla esimerkiksi paikallinen puoluesihteer, paikallinen syyttäjä ja NKVD:n paikallispäällikkö. NKVD:n virkailijat suorittivat pikateloitukset niskalaukauksella. Salomaa 2015. Ks. myös Luukkanen 2009, 334.

⁵⁸ Luukkanen 2009, 334–335.

Venäjän ortodoksinen kirkko antoi vuonna 1927 julistuksen, jonka mukaan ”ortodoksit tunnustavat Neuvostoliiton maalliseksi isänmaakseen, jonka onni ja menestys ovat heidän onnensa ja menestyksensä, sekä epäonni heidän epäonnensa”. Kirkon lojaalisuuden vakuutukset eivät kuitenkaan auttaneet, ja 1930-luvulle tultaessa Neuvostoliiton lainsäädäntöä oli kiristetty niin, että uskonnollisten yhteisöjen toiminta oli tullut käytännössä lähes mahdottomaksi. Moskovan Kremlin suuri Kristus Vapahtajan -kirkko tuhouttiin räjäyttämällä vuonna 1931, ja myöhemmin 1930-luvulla suuri osa papistosta teloitettiin tai lähetettiin vankileireille. 1930-luvun loppuun mennessä ortodoksikirkkojen ja pappien lukumäärä oli pudonnut yhdeksälläkymmenellä prosentilla vallankumousta edeltäneeseen tilanteeseen verrattuna.⁵⁹

Toisen maailmansodan aikana ortodoksisen kirkon asema helpottui, sillä ortodoksisuus ei merkinnyt ainoastaan uskonnollista identiteettiä, vaan se oli – ja on edelleen – osa venäläisyyttä, joten kirkkoa tarvittiin lujittamaan venäläisten taistelutahtoa ja tukemaan valtiota taistelussa maahantunkeutujaa vastaan. Papit siunasivat puna-armeijan joukkoja (Kuva 1), ja kirkko keräsi varoja sotakaluston hankkimista varten. Stalinin ja kirkon välille solmittiin kirjoittamaton konkordaatti, jonka mukaan siihen asti sosialismin viholliseksi luokitellusta kirkosta tuli valtion kumppani: sodan aikana patrioottisen hengen kohottajana ja sodan jälkeen Neuvostoliiton ulkopoliitiikan viestinviejänä.⁶⁰

Kuva 1. Puna-armeijan sotilaat suutelevat ristiä Dmitrovski-Orlovskissa Kurskin panssaritaistelun jälkeen vuonna 1943.

Neuvostoliiton poliittinen järjestelmä muovautui Stalinin aikana, ja nähdäkseni se säilyi pääpiirteittäin sellaisenaan Neuvostoliiton hajoamiseen asti. Voitto ”Suuressa

⁵⁹ Gabel 2005, 323–325.

⁶⁰ Arkkipiispa Leo 2010. Puheenvuoro UKK- ja Paasikivi-Seurassa Kuopion klubilla 16. maaliskuuta 2010. Ks. myös Luukkanen 2009, 380–381.

Isänmaallisessa Sodassa" pyhitti diktatuurin vuosikymmeniksi. Neuvostoliiton piti perustua tasavertaisuuteen, ja virallisesti neuvostoyhteiskunta ei ollut luokkayhteiskunta, mutta valtiota johdettiin autoritaarisesti ja todellisuudessa luokkarakenteet olivat olemassa sekä taloudellisesti että kulttuurisina käytänteinä. Valtiota johti kommunistinen puolue, ja ylin valta oli puolueen keskuskomitean pääsihteerillä. Neuvostonomenklatuura nautti etuoikeuksista, eikä työntekijöillä – proletariaatilla – ollut yhteiskunnallisia vaikutusmahdollisuuksia.⁶¹

Esittämäni perusteella on selvää, ettei vallankäytön perinne ole muuttunut Venäjällä vallanpitäjiä vaihtamalla – tšaarit olivat itsevaltiaita, ja Neuvostoliitto oli kommunistisesta ideologiastaan huolimatta diktatuuri. Molemmissa järjestelmissä kansalaiset olivat sidottuja valtion palvelukseen, ja molempien hallintotapoja leimasivat toisaalta jäykkä byrokraattisuus ja toisaalta mielivaltaisuus ja ankarat rangaistukset. Helsingin yliopiston poliittisen historian emeritusprofessori Osmo Jussilan mielestä Venäjän syvin olemus ei ole itsevaltiudessa eikä ortodoksisessa uskossa – niiden merkittävydestä huolimatta – vaan Venäjän perusolemus on kokonaissidonnaisessa valtioyhteiskunnassa, patrimoniaalisessa vottšina-valtiossa⁶². Sellainen Venäjä on ollut suurimman osan sen pitkää historiaa, aina 1400–1500-luvuilta Stalinin Neuvostoliittoon asti.⁶³

Yhtä selvää kuin venäläisen vallankäytön perinteen muuttumattomuus on myös Venäjän valtiollisen identiteetin perustuminen ortodoksiseen uskoon. Ortodoksisen kirkon ja valtion suhteet pohjautuivat vielä 1900-luvun alussa ideologialle, jonka mukaan ortodoksinen usko, Venäjän valtio ja Venäjän alue muodostavat erottamattoman kokonaisuuden.⁶⁴ Tšaarien pyhänä tehtävänä oli suojella ortodoksista uskoa ja ortodoksista maata. Neuvostoaikana valtion tavoitteena oli vapauttaa kansa uskonnosta ja hävittää ortodoksisuus, mutta vainottunakin ortodoksinen kirkko onnistui selviytymään, osin myöntyväisyydellä kommunistista järjestelmää kohtaan, osin maan alla toimimalla ja erityisesti siksi, että

⁶¹ Kulmala 2008, 9.

⁶² Vottšina-valtio tarkoittaa valtiota, jossa valtio omistaa kaiken ja kaikkien on palveltava valtiota. Alun perin sana vottšina (ven. вотчина) tarkoitti muinais- ja keskiaikaisella Venäjällä perintötilaa, ja sanana se juontuu sanasta otets (ven. отец), isä.

⁶³ Jussila 2012, 63.

⁶⁴ Kreivi Sergei Uvarovin vuonna 1833 muotoilema iskulause ”ortodoksinen usko, itsevaltius ja kansallisuus” (pravoslavie, samoderzhavnost, narodnost) on edelleen tunnettu ”kansallisen aatteen” määritelmä Venäjän poliittisesti konservatiivisissa piireissä. Ks. esim. Aitamurto 2019, 43.

ortodoksisuuden katsottiin kuuluvan omaan kulttuuriin, vaikkei uskontoon olisi ollutkaan mitään henkilökohtaista suhdetta.

Tässä luvussa olen käsitellyt vallankäytön ja vallan sekä kirkon välisen suhteen historiaa Venäjällä. Tämän historiallisen taustan tunteminen auttaa ymmärtämään tutkimukseni seuraavissa luvuissa kuvaamiani *Leviathan*-elokuvan herättämiä reaktioita sekä venäläiseen vallankäyttöön ja vallan ja kirkon väliseen suhteeseen liittyviä ilmiöitä nyky-Venäjällä.

4. Elokuvaohjaaja Andrei Zvjagintsev – uusi Andrei Tarkovski?

Andrei Zvjagintsev on venäläisen nykyelokuvan tunnetuimpia ja kansainvälisesti palkituimpia ohjaajia. Hän nousi suuren yleisön tietoisuuteen sekä lännessä että Venäjällä vuonna 2014 ilmestyneellä ja erittäin hyvän kansainvälisen vastaanoton saaneella elokuvallaan *Leviathan*. Kriitikot ympäri maailmaa kehuivat *Leviathania*, joka voitti vuonna 2015 lukuisia elokuva-alan palkintoja, muun muassa parhaan käsikirjoituksen palkinnon Cannesin elokuvajuhlilla sekä parhaan ei-englanninkielisen elokuvan Golden Globen. Samana vuonna *Leviathan* oli myös ehdolla parhaan vieraskielisen elokuvan Oscar-palkinnon saajaksi.⁶⁵

Zvjagintsev syntyi vuonna 1964 Novosibirskissa, Neuvostoliitossa. Hän asui lapsuutensa ja nuoruutensa Siperiassa ja valmistui Novosibirskin teatterikoulusta vuonna 1984. Valmistumisensa jälkeen hän työskenteli pienissä näytelmäteattereissa eri puolilla Venäjää. 1990-luvun alussa Zvjagintsev muutti Moskovaan, jossa hän teki TV-mainoksia ja esiintyi ilman mainittavaa menestystä TV-sarjoissa ja elokuvissa aina 2000-luvun alkuun asti. Tuolloin hänelle tarjottiin ohjaajan tehtäviä poliisisarjoja ja saippuaoperoita tehneessä REN-TV:ssä. Zvjagintsev ohjasi REN-TV:n suosittuja TV-sarjoja ja onnistui vakuuttamaan tuotantoyhtiön omistajan Dmitri Lesnevskin osaamisestaan, jolloin tämä antoi Zvjagintseville mahdollisuuden pienen budjetin kokoillan elokuva ohjaamiseen.⁶⁶

4.1 Andrej Zvjagintsevin tuotanto

Lesnevskin tuottama Zvjagintsevin ensimmäinen elokuvaohjaus *Isän paluu* (2003) osoittautui kansainväliseksi menestykseksi. Elokuva sai muun muassa Venetsian

⁶⁵ IMDb 2020a.

⁶⁶ Huhtala 2018.

elokuvajuhlien pääpalkinnon vuonna 2003. Kriitikot puhuivat, että uusi Andrej Tarkovski⁶⁷ on syntynyt.⁶⁸ *Isän paluu* on samanaikaisti eräänlainen road movie -elokuva, sovitustdraama sekä universaali kuvaus hajonneen perheen isän ja poikien kykenemättömyydestä toistensa kohtaamiseen pitkän eron ja salatun tragedian jälkeen. Kaikki on epävarmaa, ikävystyttävää tai pelottavaa – tätä korostavat elokuvan monet pitkät hiljaiset hetket – eikä katsoja voi aavistaa elokuvan yllättävää loppuratkaisua. Zvjagintsevin itsensä mukaan *Isän paluu* on universaali tarina, joka antaa myyttisen näkökulman elämään⁶⁹, mutta nähdäkseni elokuva mahdollistaa monia uskonnollisia, psykologisia ja poliittisia tulkintoja.

Zvjagintsevin toinen elokuva, *Karkotus* (2007), perustuu väljästi William Saroyanin vuonna 1953 julkaistuun romaaniin *The Laughing Matter*. Elokuvan tapahtumat sijoittuvat kauniiseen maalaisidylliin, mutta itse tarina on synkkä kuvaus perheen tuhoutumisesta toimimattoman kommunikaation ja ei-toivotun raskauden seurauksena. *Karkotus* ei ole Zvjagintsevin tunnetuimpia elokuvia, vaikka se oli ilmestymisvuonnaan ehdolla Cannesin elokuvajuhlien Kultaisen Palmun voittajaksi ja sen pääosanesittäjä Konstantin Lavronenko palkittiin Cannesissa parhaan pääosan esittäjän palkinnolla. *The Guardian* -lehti kirjoitti vuonna 2014 Zvjagintsevin ohjaajahaastattelussa, että ”*Karkotus* on ainoa Zvjagintsevin elokuva, jota ei otettu vastaan ekstaattisesti”⁷⁰. Kysyttäessä, oliko Zvjagintsev pettynyt, kun *Karkotus* ei voitanut Kulista Palmua, hän vastasi *Telegraph*-lehden haastattelussa:

*Tunnen hyvin isällisiä tunteita elokuviani kohtaan, enkä osaa olla liian kriittinen oman ”lapseni” suhteen. Olen myös melko herkkähipiäinen, kuten lapsi, joten en pysty sivuuttamaan toisten ihmisten mielipiteitä. Tietenkin se oli pettymys. Mutta minusta myös tuntuu, että olen onnekas jo pelkästään sen takia, että saan tehdä elokuvia.*⁷¹

Zvjagintsevin kolmas elokuva, *Jelena* (2011), voitti Cannesin elokuvajuhlilla tuomariston erikoispalkinnon *Un certain regard* -esityssarjassa. Elokuvan tarina sijoittuu Moskovaan ja

⁶⁷ Andrei Arsenjevitch Tarkovski (ven. Андрéй Арсэньевич Таркóвский, 1932–1986) oli neuvostoliittolainen elokuvaohjaaja, jota pidetään laajalti yhtenä elokuvan historian merkittävimmistä ohjaajista. Hänen elokuvansa voittivat kolmen eri vuosikymmenen aikana lukuisia elokuva-alan palkintoja, muun muassa Venetsian elokuvajuhlien Kultaisen leijonan (*Ei paluuta*, 1962), FIPRESCI-palkinnon Cannesin elokuvajuhlilla (*Andrei Rublev*, 1970) ja Cannesin elokuvajuhlien tuomariston palkinnon (*Uhri*, 1986). Tarkovski palkittiin vuonna 1990 postuumisti Leninin palkinnolla (ven. Ленинская премия), joka oli Neuvostoliitossa korkein taiteilijoille myönnettävä tunnustuspalkinto.

⁶⁸ Huhtala 2018.

⁶⁹ Viscusi 2017, 137. Ks. Myös Abel 2004.

⁷⁰ Walker 2014.

⁷¹ Davies 2008.

kertoo keski-ikäen ylittäneestä tuoreesta avioparista sekä heidän aikuisista lapsistaan edellisistä avioliitoista. Puolisot ovat eläneet Neuvostoliitossa, kokeneet perestroikan⁷² ja Neuvostoliiton hajoamisen, mutta nyky-Venäjällä he edustavat eri sosiaaliluokkia. Elokuvan asetus tuo esiin nyky-Venäjän sosiaalisen eriarvoisuuden: jokaisen on selviydyttävä itse ja huolehdittava jälkeläisistään yksin. Zvjagintsevin itsensä mukaan *Jelena* kertoo nykyisestä venäläisestä yhteiskunnasta, jossa yksilön on yritettävä selviytyä hinnalla millä tahansa⁷³.

Zvjagintsevin neljäs elokuva, *Leviathan* (2014) on tämän tutkimuksen pääaineisto, ja esittelen sen yksityiskohtaisesti tutkielmani seuraavassa pääluvussa. Zvjagintsevin toistaiseksi viimeisin elokuva, *Rakkautta vailla* (2017), voitti Cannesin elokuvajuhlien tuomariston palkinnon ja oli ei-englannin kielisen elokuvan Oscar-ehdokkaana.⁷⁴ *Rakkautta vailla* -elokuvassa keski-ikäiset aviopuoliset elävät kumpikin omaa elämäänsä välittämättä toisistaan. Puolisoilla on uudet kumppanit, eivätkä he välitä yhteisestä lapsestaan. *Rakkautta vailla* on rakkaudettoman avioliiton ja ei-toivotun lapsen kohtalon kuvaus, mutta Zvjagintsev on upottanut tarinaansa myös sosiaalista ja yhteiskunnallista kritiikkiä: viranomaiset eivät suostu etsimään kotoaan karannutta poikaa, ja kun pariskunta loppujen lopuksi päättää pysyä yhdessä, syynä ei ole yhteinen lapsi, vaan se, että miehen työpaikkaa johtaa ääriortodoksi, joka vaatii, että jokaisella työntekijällä on oltava perhe.

Andrej Zvjagintsevia verrataan toistuvasti venäläiseen mestariohjaaja Andrej Tarkovskiin, koska Zvjagintseville ja Tarkovskille on heidän saavuttamansa menestyksensä lisäksi yhteistä heidän elokuviensa monet temaattiset ja tyyllilliset samankaltaisuudet. Erityisesti Zvjagintsevin esikoiselokuvassa *Isän paluu* on nähty monia yhtymäkohtia Tarkovskin *Peili*-elokuvaan.⁷⁵ Nähdäkseni nimenomaan *Isän Paluu* -elokuvan kerronnan hengellinen painotus ja sen sisältämät uskonnolliset viittaukset saivat monet kriitikot vertaamaan tätä elokuvaa Tarkovskin elokuvaan. Esimerkiksi yhdysvaltalainen elokuvakriitikko Kenneth Turan kuvasi Zvjagintsevin esikoiselokuvaa ”raamatulliseksi vertaukseksi”⁷⁶, ja *New York Timesin* kriitikko Dave Kehr kirjoitti, että *Isän paluu* ilmentää ”Andrei Tarkovskin edustaman venäläisen

⁷² Perestroikaksi (ven. перестройка) kutsutaan Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteerin Mihail Gorbatšovin 1980-luvun puolivälissä aloittamaa Neuvostoliiton talousjärjestelmän uudistuspolitiikkaa. Perestroika päättyi Neuvostoliiton hajoamiseen vuonna 1991.

⁷³ Barlow 2012.

⁷⁴ IMDb 2020b.

⁷⁵ Menashe 2010, 247; Vassilieva 2018.

⁷⁶ Turan 2004.

elokuvan mystiikan suurta perinnettä”⁷⁷. Zvjagintsev sanoo olevansa imarreltu vertauksista Tarkovskiin, muttei pidä tätä ohjaajana, joka olisi vaikuttanut mullistavasti hänen elämäänsä. Zvjagintsevin mukaan Tarkovskin tuotanto vaikuttaa tavalla tai toisella kaikkiin venäläisiin elokuvantekijöihin, ja hänelle itselleen merkittävimmäksi muodostui Tarkovskin *Andrei Rublev* -elokuva, jonka nähtyään hän ymmärsi olevansa rakastunut elokuvaan ja sen mahdollisuuksiin keskustella asioista, joista ei voi keskustella sanallisesti.⁷⁸ Vieraillessaan Suomessa vuonna 2018 Zvjagintsev totesi verkkolehti *Episodin* haastattelussa Tarkovski-vertauksista seuraavasti:

Jossain vaiheessa päätin, etten lausu tuota nimeä [Tarkovski] koskaan ääneen, mutta eihän siitä tullut mitään. Kun Isän paluu ilmestyi vuonna 2003, se palkittiin Kulmaisella leijonalla Venetsian elokuvajuhlilla. Ensimmäinen neuvostoelokuva, joka sai saman palkinnon, oli Tarkovskin Ei paluuta. Molemmissa on päähenkilönä poika nimeltä Ivan, ja ohjaajan nimi on Andrei. Molemmat olivat esikoisohjauksia. Siitä kaikki lähti.”⁷⁹

Mielestäni Zvjagintsevin vertaaminen Tarkovskiin on oikeutettua siinä mielessä, että molemmat ohjaajat ovat aikansa merkittävimpiä venäläisiä elokuvantekijöitä, molemmat toimivat omassa ajassaan tiettyjen rajoitusten alaisina ja molempia voi pitää yhteiskuntakriitikoina. Toisaalta siinä missä Tarkovski teki elokuvataidetta sanan varsinaisessa merkityksessä, Zvjagintsev pyrkii elokuviensa mahdollisimman suuren yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen – nähdäkseni Zvjagintsevin kolmen viimeisimmän elokuvan tematiikka liittyy selkeästi venäläisen yhteiskunnan sosiaalisiin ja moraalisiin ongelmiin. Zvjagintsev hyödyntää Tarkovskin elokuvatekniikoita, ja hän antaa omaan aikaamme sijoittuvien kertomusten avulla jatkuvia viittauksia yksilön turvattomasta asemasta epävakaa ja vaikeasti ymmärrettävässä yhteiskunnassa, jonka toiminta perustuu pitkälti kirjoittamattomien sääntöjen noudattamiseen ja vahvimman oikeuteen.

4.2. Elokuvantekijöiden asema nyky-Venäjällä

Venäjällä kaksi instituutiota tukee elokuvien tuotantoa ja jakelua: Kulttuuriministeriö vastaa lähinnä lasten ja nuorten elokuvista, debyyttielokuvista, dokumenttielokuvista sekä

⁷⁷ Kehr 2004.

⁷⁸ Pavlovic McAteer 2017. Ks. myös Menashe 2010, 247.

⁷⁹ Huhtala 2018.

animaatioista. Elokuvarahasto⁸⁰ puolestaan myöntää tukia ja lainoja suurelle yleisölle suunnattujen kaupallisten elokuvien tuotantoon ja markkinointiin tavoitteenaan ”lisätä venäläisten elokuvien kilpailukykyä ja mahdollistaa kansallisia etuja tukevien laadukkaiden elokuvien tuotannon Venäjän federaatiossa ja ulkomailla.” Vuonna 2018 Euroopan audiovisuaalinen observatorio ja venäläinen Nevafilm Research-tutkimuslaitos julkaisivat raportin, jonka mukaan vuosina 2013–2017 Venäjällä tuotettiin 140–150 elokuvaa per vuosi. Näistä elokuvista noin puolet sai valtion tukea, mutta on huomattavaa, että valtion rahoituksen osuus pieneni seurantajakson aikana, ja vuonna 2017 yli 60 prosenttia elokuvista tuotettiin kokonaan ilman valtion tukea.⁸¹

Vuonna 2015 Zvjagintsev kertoi *Ylen* haastattelussa, että Venäjän valtio yrittää käyttää venäläistä elokuvatuotantoa omien päämäärien ajamiseen. Hän mainitsi esimerkkinä Venäjän kulttuuriministeriön listan, joka määrittelee ne elokuvien aiheet, jotka ensisijaisesti saavat valtion rahoitusta. Zvjagintsevin mukaan ”ministeriö julistaa tukevansa elokuvia, jotka ovat hyödyllisiä yhteiskunnalle Toisin sanoen kyse on propagandasta. Näissä olosuhteissa kriittisiä elokuvia on vaikea toteuttaa.”⁸² Zvjagintsev totesi valtiovaltaan kriittisesti suhtautuvien taiteilijoiden aseman heikentyneen Venäjällä, mutta korosti samalla, ettei hän ole henkilökohtaisesti kärsinyt kiristyneestä ilmapiiristä; Venäjän kulttuuriministeriö rahoitti kolmasosan *Leviathan*-elokuvan tuotannosta⁸³. Zvjagintsev kertoi, että ”jos kulttuuriministeriö olisi tiennyt lopputuloksen, niin rahaa tuskin olisi tullut.”⁸⁴ Zvjagintsevin *Rakkautta vailla* tehtiin ilman valtion tukea. Ohjaaja totesi tämän viimeisimmän elokuvansa rahoituksesta *The Guardian* -lehdelle: ”Olen järjestelmän ulkopuolella. Tuottajani löytää rahat. Ja se tekee minusta erittäin onnellisen elokuvantekijän.”⁸⁵

Viime vuosina useat valtion tukea saaneet, mutta samalla hallintoa tai ortodoksista kirkkoa kritisoineet elokuvantekijät ovat joutuneet vaikeuksiin Venäjällä. Vuonna 2015 elokuvaohjaaja Oleg Sentsov, joka oli kampanjoinut aktiivisesti Krimin Venäjään liittämistä

⁸⁰ Kinofond (ven. Кинофонд), virallisesti Liittovaltion kotimaisen elokuvan sosiaalisen ja taloudellisen tuen rahasto (ven. Федеральный фонд социальной и экономической поддержки отечественной кинематографии).

⁸¹ Fontaine 2018, 5–14.

⁸² Mikkonen 2015.

⁸³ Pulver 2014.

⁸⁴ Mikkonen 2015.

⁸⁵ Brooks 2018.

vastaan, tuomittiin terrori-iskun suunnittelusta kahdeksikymmeneksi vuodeksi vankeuteen, josta hän vapautui syyskuussa 2019 Venäjän ja Ukrainan välisessä vankienvaihdossa.⁸⁶

Teatteri- ja elokuvaohjaaja Kirill Serebrennikov pidätettiin vuonna 2017. Häntä syytettiin noin miljoonan euron kavaltamisesta taideprojektista, johon oli myönnetty kulttuuriministeriön tukea. Serebrennikov oli arvostellut taiteen sensuroimista ja ortodoksisen kirkon vaikutusvallan kasvua Venäjällä, ja esimerkiksi Euroopan elokuva-akatemia kutsui Serebrennikovin pidätystä poliittisesti motivoituksi.⁸⁷

Osa venäläisistä piti Aleksei Utšitelin elokuvaa *Matilda* (2017) pyhäinhäväistyksenä⁸⁸ jo pelkästään sen aiheen perusteella: elokuva kertoo Venäjän viimeisen tšaarin Nikolai II:n ja keisarikunnan baletissa tanssineen puolalaisen tanssijattaren Mathilde Krzesinskan välisestä rakkaussuhteesta. Duumanedustaja Natalia Poklonskaja vaati Venäjän syyttäjänvirastoa tarkastamaan, rikkooko elokuva uskovaisten tunteiden loukkaamisen kieltävää lakia ja liittykö elokuvan rahoitukseen korruptiota. Ortodoksiaktivistit järjestivät eri puolilla Venäjää mielenosoituksia *Matilda*-elokuvan kieltämiseksi (Kuva 2), ja venäläiset TV-asemat kieltäytyivät ilman selitystä mainostamasta sitä kanavillaan. Pietarissa tehtiin polttopulloisku rakennukseen, jossa sijaitsi ohjaaja Utšitelin elokuvastudion toimisto. Jekaterinburgissa poltettiin elokuvateatteri, joka oli ottanut *Matildan* ohjelmistoonsa. Venäjän syyttäjänvirasto ei kuitenkaan löytänyt *Matilda*-elokuvasta tai sen rahoitusjärjestelyistä mitään rangaistavaa, joten elokuva pääsi vastustuksesta huolimatta levitykseen loppuvuodesta 2017.⁸⁹

⁸⁶ Chu 2019.

⁸⁷ Yaffa 2020. Ks. myös Barraclough 2019.

⁸⁸ Venäjän ortodoksinen kirkko kanonisoi Nikolai II:n ja hänen perheensä vuonna 2000.

⁸⁹ Alehina et al. 2019.

Kuva 2. Matilda-elokuvaa vastustava mielenosoitus Pietarissa syyskuussa 2017.

Edellä esitetyn perusteella on ymmärrettävää, ettei Zvjagintsev halua puhua politiikkaa ja että hänellä on joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta⁹⁰ tapana välttää Venäjän hallinnon suoraa arvostelua. Yleensä hän korostaa, että hänen elokuvissaan kuvaamansa ihmiselämän eksistentiaaliset kysymykset ja sosiaaliset ongelmat ovat yleismaailmallisia ilmiöitä, ja hän vain kertoo tarinoita venäläisin silmin. Esimerkiksi *The Guardian* -lehden haastattelussa vuonna 2018 hän totesi *Leviathan*-elokuvasta:

Kyllä, herra Medinski⁹¹ pettyi Leviathaniin. Hänen mielestään se kuvasi Venäjää ikävällä tavalla. Mutta olin vilpitön. Jos näytän pormestarin olevan korruptoitunut, se johtuu siitä, että tällaisia ihmisiä on olemassa. Se ei johdu siitä, että haluan olla toisinajattelija, tai edes siitä, että haluan kritisoida Venäjää. Kerron vain tarinoita, jotka näen ympärilläni. Joten jos olen toisinajattelija, en ole sitä tarkoituksella.⁹²

⁹⁰ Vuonna 2014 Zvjagintsev sanoi *The Guardian* -lehden haastattelussa, että Venäjä ei ole oikeusvaltio eikä Venäjällä ole todellista sananvapautta. Samassa haastattelussa hän kertoi, ettei ole äänestänyt kertaakaan elämänsä aikana, koska tietää äänestämisen olevan Venäjällä täysin turhaa. Walker 2014.

⁹¹ Vladimir Medinski (ven. Владимир Мединский) oli Venäjän kulttuuriministeri toukokuusta 2012 tammikuuhun 2020. Medinskin Zvjagintseviin ja *Leviathan* -elokuvaan kohdistamasta kritiikistä enemmän seuraavassa luvussa.

⁹² Brooks 2018.

Samassa yhteydessä Zvjagintsev totesi omasta asemastaan Venäjällä:

Valtio ei halua muistaa, että taiteilijan rooli on olla oppositiossa. Kuinka muuten vallassa olevat ihmiset näkisivät todelliset kasvonsa. Muinaisina aikoina oli hovinarreja viihdyttämässä kuningasta – ja he olivat ainoita ihmisiä, jotka kykenivät kertomaan kuninkaalle totuuden. Älykäs, viisas kuningas tietää, että narreja tarvitaan. Tyhmä, epävarma kuningas ei. Kysyt, olenko toisinajattelija. Kun todella mietin asiaa, niin luulen olevani pikemminkin pelle⁹³

Vaikka Zvjagintsev on toistuvasti kiistänyt tekevänsä poliittisia ja yhteiskuntakriittisiä elokuvia, hänen ohjauksissaan kuvataan usein yksilön turvatonta asemaa venäläisessä yhteiskunnassa. Nähdäkseni yhteiskuntakriittisyys ja tutkimusaihetta taustoittaneessa tutkimuksen kolmannessa luvussa kuvaamani yksilön voimattomuus valtakoneiston edessä näkyvät erityisesti Zvjagintsevin kolmessa viimeisimmässä elokuvassa (Jelena, Leviathan ja Rakkautta vailla). Tässä mielessä Zvjagintsev jatkaa venäläisen taiteen traditiota valtaapitävien arvostelussa sekä pienen ihmisen ja tämän murskaavien valtahierarkioiden kuvaamisessa. Hän kuitenkin upottaa kritiikkinsä realistiseen venäläisen arkitodellisuuden kuvaukseen erilaisten ja eri tasoilla liikkuvien vertauskuvien avulla. Zvjagintsev ei osoita syyllisiä; hän näyttää, että syyllisiä ovat kaikki.

5. *Leviathan*-elokuva

Zvjagintsevin elokuvan nimi on tarkoituksellisen monimerkityksellinen: Leviathan on sekä valasta tarkoittava hepreankielinen sana että myyttinen merihirviö, joka esiintyy sanana *Raamatun* Vanhassa testamentissa kuusi kertaa.⁹⁴ Myös Thomas Hobbesin vuonna 1651 julkaistu poliittisen filosofian klassikko on nimeltään *Leviathan*. Hobbesin teos kertoo valtiosta, jossa ihmiset päättävät yhteisestä sopimuksesta luovuttaa kaiken vallan ylimmälle hallitsijalle. Hobbesin *Leviathanissa* tämä vallanpitäjä rinnastuu erilaisten vertauskuvien kautta Vanhan testamentin Leviathaniin.⁹⁵

Leviathan -elokuvan asetelma ja tapahtumat tiivistävät luvussa kolme esittämäni näkemykset venäläisen vallankäytön traditiosta, valtion ja kirkon yhteistyöstä ja kansalaisten

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Korpel & de Moor. 2017, 3. Vuoden 1992 *Kirkkoraamatun* mukaan raamatunkohdat ovat: Job 3:8: ”Sen päivän lävistäköön kirous, joka herättäisi itsensä Leviatanin”, Ps. 74:14: ”Itsensä Leviatanin päät sinä musersit ja ruhon annoit petojen ruoaksi”, Ps. 104:26: ”Siellä kulkevat laivat, siellä on Leviatan, merihirviö, jonka loit telmimään siellä”, Jes. 27:1: ”Sinä päivänä Herra vaatii tilille ja lyö suurella, vahvalla ja terävällä miekallaan Leviatanin, nopealiikkeisen käärmeen, Leviatanin, kiemurtavan käärmeen, iskee hengiltä syvyyden hirviön” ja Job 40:25: ”Voitko sinä koukullasi pyydystää krokotiilin? Pitääkö siimasi sen kielen aloillaan?”.

⁹⁵ Davis 2009.

tuntemasta epäluottamuksesta valtaapitäviä ja yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan.

Leviathanin tarina on yksinkertainen: Automekaanikko Nikolai elää Jäämeren rannalla sijaitsevassa pikkukaupungissa. Koljan⁹⁶ perheeseen kuuluvat nuori vaimo Lili ja sekä Koljan aikaisemmasta avioliitosta murrosikäinen poika Roman. Koljan ja Lilijan perheystäviä ovat Angela ja Pavel Polivanov. Angela on Liljan työtoveri kalanjalostustehtaalla, Pavel on liikennepoliisi.

Nikolain talon hyvä sijainti (Kuva 3) herättää kaupunginjohtajan huomion, ja paikallishallinto päättää pakkolunastaa Nikolain talon ja tontin. Kaupunginjohtaja tarjoaa Nikolaille pakkolunastuksesta niin pientä korvausta, että sillä Nikolai saisi perheelleen kaupungissa vain pienen yksin. Tähän Nikolai ei voi suostua, joten hän vie asian oikeuteen. Nikolain juristiystävä Dmitri saapuu Moskovasta Nikolain avuksi, mutta taistelu on hävitty jo ennen kuin se on alkanutkaan. Tosiasiat eivät merkitse mitään, kun vastassa on koko korruptoitunut järjestelmä: kaupunginjohtaja, tuomarit, poliisit ja ortodoksinen kirkko. Kaupunginjohtaja, joka hakee toimiensa moraalisen oikeutuksen ortodoksisen kirkon piispalta, voittaa taistelun ja tuhoaa Nikolain elämän.

Kuva 3. Nikolain talo.

Kaupunginjohtajan apulaiset pahoinpitelevät ja valeteloittavat Dmitrin, jonka jälkeen tämä pakenee takaisin Moskovaan. Nikolai sortuu juomaan eikä kykene puolustamaan itseään.

⁹⁶ Kolja on Nikolai-nimen deminutiivimuoto.

Liliija katoaa, ja hänet löydetään myöhemmin kuolleena. Nikolai pidätetään epäiltynä vaimonsa murhasta. Todisteet järjestetään Nikolain autotalliin, ja Nikolai tuomitaan viideksitoista vuodeksi vankeuteen. Polinovit ottavat Romanin luokseen asumaan, jottei tämä joutuisi lastenkotiin. Nikolain talo puretaan, ja paikalle rakennetaan uusi näyttävä ortodoksikirkko. Piispa toimittaa kirkon vihkimisen, ja tilaisuudessa ovat paikalla myös kaupunginjohtaja perheineen, paikallinen syyttäjä sekä poliisipäällikkö. Piispa ylistää saarnassaan Jumalan totuuden yliveraisuutta maalliseen totuuteen nähden ja sanoo, että hyvät aikeet eivät oikeuta pahoja tekoja. Hän kehottaa seurakuntaisia olemaan käyttämättä voimaa ja viekkautta elämässään ja luottamaan kaikissa toimissaan ainoastaan Kristukseen.

5.1. Reseptio lännessä

Leviathanin ensi-ilta oli Cannesin filmijuhlilla 23.5.2014. Elokuva palkittiin Cannesissa parhaasta käsikirjoituksesta, ja arviot heti ensiesityksen jälkeen olivat ylistäviä: *The Guardian* otsikoi, että kyseessä oli uusi venäläinen mestariteos⁹⁷, *The Hollywood Reporter* totesi, että *Leviathan* oli Zvjagintsevin toistaiseksi paras ja rohkein elokuva⁹⁸ ja *The Variety* mukaan *Leviathan* oli venäläisen mestariohjaajan eepinen satiiri venäläisestä todellisuudesta⁹⁹. Seuraavana vuonna *Leviathan* voitti lukuisia muitakin elokuva-alan palkintoja, muun muassa parhaan ei-englanninkielisen elokuvan Golden Globen sekä parhaan elokuvan palkinnon Lontoon ja Münchenin elokuvafestivaaleilla, ja se oli myös parhaan vieraskielisen elokuvan Oscar-ehdokkaana.¹⁰⁰

Länsimaissa *Leviathania* luonnehdittiin taiteelliseksi mestariteokseksi, mutta samalla vuosien 2014 ja 2015 kiristyneessä maailmanpoliittisessa tilanteessa lähes kaikki kriitikot korostivat elokuvan poliittista sanomaa ja *Leviathanin* nähtiin kritisoivan Venäjän hallintoa. *The Boston Globen* mukaan ”*Leviathan* syyttää mestarillisesti nyky-Venäjää”¹⁰¹, ja *The Guardian* nimesi *Leviathanin* Oscar-gaalan ”AntiPutin-ehdokkaaksi”¹⁰². Professori Walter G. Moss totesi *History News Networkin* artikkelissaan, että *Leviathan*-elokuvassa on kolme pääteemaa: korruptio, alkoholismi ja ortodoksisen kirkon suhde valtaan. Hänen mukaansa

⁹⁷ Brandshaw 2014.

⁹⁸ Debruge 2014.

⁹⁹ Felperin 2014.

¹⁰⁰ IMDb 2020a.

¹⁰¹ Burr 2015.

¹⁰² Luhn 2015.

Leviathan kertoo siitä, että Vladimir Putinin komennossa Venäjä ei kykene uudistumaan, vaan jatkaa elämäänsä menneisyydessään.¹⁰³

5.2. Reseptio Venäjällä

Leviathan kuvattiin kesällä 2013 Kuolan niemimaalla Teriberka-nimisestä pikkukaupungissa. Venäjällä Kuolan niemimaan alue liittyy kulttuurisessa muistissa Stalinin ajan terroriin: alueella oli 42 vankileiriä, jotka olivat 1920–1950-lukujen välisenä aikana tunnettuja julman hallinnon ja ankaran ilmaston aiheuttamista korkeista kuolleisuusluvuihin. Teriberkassa sijainnut vankileiri mainitaan Kuolan niemimaan alueen historiallisia karttoja esittelevällä kolamap.ru-sivustolla: ”Vankeja 6200. Tienrakennus, metsänhakkuut, kalastus.”¹⁰⁴

On epäilty, että Muurmanskin alueen kuvernööri Marina Kovtuna olisi yrittänyt estää *Leviathanin* esittämisen Muurmanskin alueella vuonna 2015 vielä sen jälkeen, kun elokuva oli päässyt Venäjällä teatterilevitykseen: useat Muurmanskin alueen elokuvateatterit kertoivat saaneensa aluehallinnolta suosituksen jättää elokuva esittämättä, ja nimettömänä pysytellyt virkamies kertoi, että kuvernööri oli ollut tyytymätön siihen, kuinka elokuvassa kuvataan Pohjolan ihmisiä. Muurmanskin aluehallinnon tiedottaja Denis Pušin kuitenkin kiisti epäilyt, hänen mukaansa ”sellaisia suosituksia ei anneta eikä voida antaa.”¹⁰⁵

Teriberkan kaupunginjohtaja Tatjana Trublina kertoi katsoneensa *Leviathan*-elokuvasta kymmenen ensimmäistä minuuttia, jonka jälkeen hän joutui ”esteettiseen shokkiin”. Trublina vastusti elokuvan levitystä, koska hänen mielestään *Leviathan* kuvasi Teriberkaa valheellisesti:

Elokuvantekijät eivät kommunikoineet normaalien ihmisten kanssa, he valitsivat täällä ne, jotka ovat rappeutuneet, ja heitä on vain yksi tai kaksi. Leviathan on ehdottomasti Venäjän vastainen elokuva. Siksi länsi pitää hänestä [Zvjagintsevistä] niin paljon.

...

*Elokuvaryhmä ei nähnyt kylässämme mitään hyvää: miten upea kulttuuritalo meillä on, meillä on kirjasto, joka on varustettu kaikilla multimedijärjestelmillä. Meillä on satelliittiantenni. Elokuvastudio ja ohjaaja eivät pyytäneet meitä auttamaan kuvaamisessa. Mutta itse he kyllä jättivät jälkeensä paljon roskaa.*¹⁰⁶

¹⁰³ Moss 2015.

¹⁰⁴ Matveev 2010. YouTubessa on nähtävissä harvinainen vuodelta 1928 peräisin oleva Teriberkan vankien kalastusmatkaa kuvaavaa propagandafilmi: https://www.youtube.com/watch?v=qgF_xLt6hZI.

¹⁰⁵ Hakala 2015.

¹⁰⁶ Pašenkova 2015a.

Trublinan lausunto levisi erilaisin tulkinnoin internet-sivustoilla ympäri Venäjää, joten hän tarkensi lausuntoaan myöhemmin:

*Sanani on tulkittu väärin, ne on irrotettu asiayhteydestä. Tietysti ymmärrän, että Leviathan on taide-elokuva, jolla oma idea ja ilmaisutapa. Se ei kerro Teriberkasta, se vain kuvattiin täällä. Olin vain niin järkyttynyt siitä, kuinka elokuvantekijät käyttäytyivät kaupungissa, ja kuinka he puhuivat siitä myöhemmin.*¹⁰⁷

Trublina viittaa jälkimmäisessä lausunnossaan siihen, mitä *Leviathan*-elokuvan pääosan näyttelijä, Aleksei Serebrjakov, on kertonut Teriberkasta. Puoli vuotta *Leviathanin* kuvausten päättymisen jälkeen Serebrjakov kertoi poliittisen viikkolehden, *Sobesednikin*, haastattelussa:

*Asuin siellä kolme kuukautta – paikkakunta on kuollut pystyyn. Romahdus. Sukupuutto. Kaikki olivat humalassa, ja he olivat humalassa koska he ilmeisesti inhoavat itseään. Kiipesin mäelle, ja siellä oli ruosteisia auton ovia. Kuka ne sinne toi ja miksi? Väkeä on vähän, mutta kaatopaikka on jättimäinen – kuinka niin harvat ihmiset voivat tuottaa niin paljon roskaa? Eräs mies sanoi minulle: ”- Kaikki luokkatoverini ovat jo hautausmaalla.” Ja tämä mies oli vasta nelikymppinen.*¹⁰⁸

Trublinan ensimmäiseen lausuntoon liittyen voidaan todeta, että marraskuussa 2013 *Leviathan*-elokuvan tuotantoyhtiö Non-Stop Production laati ja allekirjoitti Teriberkan viranomaisten kanssa kirjallisen sopimuksen elokuvan kuvauspaikkojen siivouksesta ja maisemoinnista. Sopimuksen mukaan paikallisen kuntayhtymän piti siivota kuvauspaikat ja purkaa kuvauksissa käytetyt rakennukset kesällä 2014, ja Non-Stop Production sitoutui maksamaan tästä aiheutuvat kustannukset.

Kuitenkin syksyllä 2014 Murmanskin alueen syyttäjävirasto uhkasi Non-Stop Productionia tuntuvalle sakkarangaistuksella laittoman kaatopaikan perustamisesta. Kävi ilmi, että *Leviathanin* kuvauksissa käytetty valaan luuranko oli myyty pietarilaiselle liikemiehelle, paikalliset asukkaat olivat ottaneet omaan käyttöönsä kaiken käyttökelpoisen materiaalin elokuvan lavasteista eikä minkäänlaista siivousta tai maisemointia ollut aloitettu. Asiaa selvittänyt *Leviathan*-elokuvan vastaava tuottaja Ekaterina Marakulina kertoi *Komsomolskaja Pravda* -lehden haastattelussa, että henkilöihin, jotka olivat tehneet sopimuksen Non-Stop Production kanssa, ei saanut enää yhteyttä. Tuotantoyhtiölle

¹⁰⁷ Pašenkova 2015b.

¹⁰⁸ Bykov 2014.

vastattiin Teriberkan hallinnosta ”Käytiin vaalit, meillä ovat nyt johtajat vaihtuneet. Kaupunginjohtaja? Sellaista ei juuri nyt ole.”¹⁰⁹

Venäjällä *Leviathanin* ensi-iltansa oli 5. helmikuuta 2015, yli kahdeksan kuukautta Cannesin ensinäytöksen jälkeen. Aluksi elokuvaa ei haluttu julkaista samaan aikaan uusimpien Hollywood-elokuvien kanssa, ja myöhemmin ensi-ilta lykkääntyi, koska viranomaiset vaativat kiroilun poistamista elokuvasta. Monet hallinnon ja ortodoksisen kirkon edustajat näkivät Zvjagintsevin elokuvan Venäjän ja ortodoksisen kirkon mustamaalauksena, ja kiivaimmat arvostelijat vaativat, että Kulttuuriministeriön tulisi periä elokuvalla maksettu valtion tuki takaisin¹¹⁰. Kriitikistä huolimatta *Leviathan* voitti Venäjällä useita elokuva-alan ammattilaisten myöntämiä palkintoja¹¹¹, se valittiin Venäjän vuoden 2015 Oscar-ehdokkaaksi ja presidentti Vladimir Putinin tiedottaja Dmitri Peskov ilmoitti kannustavansa *Leviathania* Oscar-voittoon¹¹².

Seurasin *Leviathan*-elokuvan Venäjällä saamaa vastaanottoa: saamastaan kriitikistä huolimatta Zvjagintsev selvisi vähemmällä kuin kollegansa, joiden saamista vankeustuomioista kerroin edellisessä luvussa. Hallinnon kriittisestä suhtautumista *Leviathaniin* kertoi kuitenkin se, että elokuva sai menestyksestään huolimatta melko vähän huomiota valtiollisessa mediassa: esimerkiksi venäläisten TV-kanavien uutisissa oli yleensä lyhyt maininta *Leviathanin* voittamista kansainvälisistä palkinnoista, mutta itse elokuvasta ja sen sisällöstä ei kerrottu juuri mitään eikä elokuvaa ole esitetty venäläisillä TV-kanavilla. Televisiossa ja lehdistössä julkisuutta saivat lähinnä Andrej Zvjagintsevia ja *Leviathan*-elokuvaa kritisoineet mielipiteet, ja varsinainen keskustelu *Leviathanista* käytiin muutamaa riippumatonta radiokanavaa lukuun ottamatta internetissä. Ortodoksisen kirkon sivustoilla *Leviathania* kritisoitiin jyrkästi, mutta internetin keskustelupalstoilla ja blogeissa myös elokuvaa puolustavat mielipiteet pääsivät esille.

¹⁰⁹ Pašenkova 2014.

¹¹⁰ Pietarin aluehallinnosta vastaavan lakiasäättävän kokouksen jäsen Vitali Milonov julkaisi jo ennen *Leviathan*-elokuvan Venäjän ensi-iltaa pääministeri Dmitri Medvedeville osoitetun avoimen kirjeen, jossa hän kehotti tätä perimään *Leviathanille* osoitetun valtion tuen takaisin. Milonovin mukaan ”elokuvaohjaaja käytti ihmisten rahaa sellaisen epärehellisen ja russofobisen elokuvan tekemiseen, joka on ristiriidassa perinteisen venäläisen kulttuurin kanssa, häpäisee klassisen venäläisen elokuvan ja luo yhteiskunnallista levottomuutta.” Nykyisin Milonov on Venäjän duuman jäsen. The Moscow Times 2015.

¹¹¹ KinoPoisk 2020a.

¹¹² Antonova 2015.

Kulttuuriministeri Medinski paheksui *Leviathan*-elokuva *Izvestija*-lehdelle. Hänen mielestään *Leviathan* oli harhainen kuvaus Venäjästä ja ortodoksisesta kirkosta. Hän sanoi *Izvestijan* haastattelussa, että elokuvassa ei ole yhtään positiivista sankaria¹¹³ eivätkä elokuvan henkilöt olleet aitoja venäläisiä. Hän totesi: ”En tunnistanut itseäni, kollegoitani, ystäviäni tai edes ystäviäni ystäviä *Leviathanin* hahmoissa.” Medinski syytti Zvjagintsevia suosion tavoittelusta lännessä ja sanoi, että sinänsä lahjakas elokuvantekijä Zvjagintsev näyttää *Leviathan*-elokuvan perusteella vihaavan venäläisiä ja rakastavan ainoastaan kunniaa, punaisia mattoja ja kultaisia palkintoja.¹¹⁴

Venäjän ortodoksisen kirkon virallinen tiedottaja Vsevolod Tšaplin kommentoi televisiossa *Leviathan*-elokuva sen Golden Globe -voiton jälkeen. Tšaplinin mukaan ohjaaja toisti vanhoja myyttejä Venäjästä kuvaamalla vodkan juontia, balalaikan soittoa, korruptiota ja valtiojärjestelmää, jossa edes kirkkoon ei voi luottaa. Hän sanoi, että *Leviathan* on hyvin pessimistinen ja anti-kristillinen elokuva, joten on selvää, että elokuvan tekijät ovat halunneet miellyttää länttä. Tšaplin lisäsi, että Vanhan testamentin Jobin kirja, joka ilmeisesti on yksi elokuvan lähteistä, on loppujen lopuksi erittäin optimistinen kirja.¹¹⁵

Ortodoksisen kirkon edustajien kiivaimmat lausunnot nähtiin kirkon omilla internet-sivustoilla. Arkkipiispa Georgi Krylov julkaisi bogoslov.ru-sivustolla¹¹⁶ artikkelin, jossa hän kertoi *Leviathan*-elokuvan olevan primitiivistä fantasiaa, jossa kaikki on virkamiesten ja pappien syytä. Krylov kysyi, millainen sairas mieli voi synnyttää tällaisia ”pastoraalisia opetuksia”, ja miten Zvjagintsev voi vihata omaa isänmaataan näin paljon?¹¹⁷ Rovasti Andrej Tkatchev puolestaan kertoi pravoslavie.ru-sivustolla¹¹⁸, että maailmassa on jo tarpeeksi paskiaisia, jotka haluavat ärsyttää kansaa demokraattisella rummun päristyksellä ja lauluilla oikeudenmukaisuudesta. Tkatchevin mielestä *Leviathan* oli masentava *Raamatun* vastainen elokuva, jota tulisi käyttää ainoastaan pappisseminaarien opetuselokuvana kristinuskon

¹¹³ Positiivinen sankari on Neuvostoliiton taiteessa erityisesti 1930–1950-luvuilla vallalla olleen sosialistisen realismin ihanteellinen arkkityyppi, tervehenkinen nuorukainen, joka hyväksyy raskaat henkilökohtaiset uhraukset välttämättömänä pakkona sosialistisen yhteiskunnan rakentamiseksi.

¹¹⁴ Karmunin 2015.

¹¹⁵ Gasetu.ru 2015.

¹¹⁶ Venäjän ortodoksisen kirkon virallinen internet-sivusto.

¹¹⁷ Krylov 2015.

¹¹⁸ Moskovan patriarkaatin kulttuurineuvoston ylläpitämä internet-sivusto.

hiljaisesta hiipumisesta ja katoamisesta, joten hän kehotti venäläisiä katsomaan hyviä elokuvia, ei *Leviathania*.¹¹⁹

Muurmanskin metropoliitta Simon sen sijaan puolusti *Leviathan*-elokuvaa. Hän kertoi Govorit Moskva -radioaseman haastattelussa pitäneensä *Leviathanista*. Hänen mielestään Zvjagintsevin elokuva oli rehellinen, eikä sitä pitäisi kieltää:

Vaikka kiroilu oli siivottu elokuvasta pois, niin se on silti osa häpeällistä todellisuuttamme. Jos kiroilemme elämässä, mutta emme salli kiroilua elokuvissa, niin olemme todella tekopyhiä. Ja vodka - vodka - vodka – niin masentavaa, mutta niin totta. Se on kaikkialla.

*Elokuva näyttää tämän maan todelliset ongelmat. Aivan kuin ihmisruumiin, jossa on ammottavia haavoja, joiden takia se hajoaa, kärsii ja kuolee. Me todella tarvitsemme paranemista.*¹²⁰

Vladimir Pozner, yksi Venäjän tunnetuimmista tv-toimittajista¹²¹, kirjoitti kotisivuillaan:

Elokuvan ydin on siinä, että Leviathanin – siis valtion – edessä tavallinen ihminen on täysin puolustuskyvytön. Korruptoitunut ei ole vain Valta vaan myös Kirkko, joka on itse asiassa kasvanut Valtaan kiinni. Se ei ole olennaista, miten hyviä tai huonoja ihmisiä Zvjagintsev katsojien eteen tuo, vaan se, miten lohduton noiden ihmisten asema Vallan edessä on.

...

*Zvjagintsev ei mustamaalaa ketään. Hän näyttää oman totuutensa. Minua ei kiinnosta saako hän Oscarin vai ei. Enemminkin minua huolestuttaa monien venäläisten kyvyttömyys nähdä itsensä sellaisina kuin he ovat.*¹²²

Presidentinhallinnon ihmisoikeusneuvoston jäsen ja Venäjän TV:n ykköskanavan toimittaja Maksim Ševtšenko¹²³ arvioi *Leviathan*-elokuvaa Facebook-sivullaan heti Venäjän ensi-illan jälkeen:

*Mitä väärää siinä on, jos kuvaa paikallisen syrjäseudun ihmisen elämää, köyhtymistä ja henkiinjäämistä johtajien, rikollisten ja korkeiden virkamiehien elämän rinnalla? Voi olla Zvjagintsevin kanssa eri mieltä ja väittää vastaan. Ei saa kuitenkaan syyttää Zvjagintsevia russofobiasta, sillä tällaisen elokuvan on pystynyt tekemään vain Venäjää syvästi rakastava ihminen, jonka sydän kärsii sen puolesta.*¹²⁴

¹¹⁹ Tkatšev 2015.

¹²⁰ Govorit Moskva 2015.

¹²¹ Poznerilla on oma keskusteluohjelmansa Venäjän television ykköskanavalla. Hänet tunnetaan ainoana venäläisenä toimittajana, joka voi olla televisiossa eri mieltä presidentti Vladimir Putinin kanssa. Kronvall 2016.

¹²² Pozner 2015.

¹²³ Sittemmin Ševtšenko on eronnut televisiotyöstään ja valtiollisista luottamustoimistaan. Hän on nykyisin vapaa toimittaja ja toimii aktiivisesti vasemmistolaisessa oppositioliikkeessä. Saunders 2018.

¹²⁴ Ševtšenko 2015.

Edellä esittämäni perusteella *Leviathan* on jakanut venäläisten mielipiteitä. Samaa osoittaa myös Levada-tutkimuskeskuksen keväällä 2015 tekemä kyselytutkimus, jossa kysyttiin kuinka todennukaisesti *Leviathan*-elokuva kuvaa Venäjää. 24 prosenttia elokuvan nähneistä venäläisistä oli sitä mieltä, että *Leviathan* antaa totuudenmukaisen kuvan Venäjästä, ja 23 prosenttia koki elokuvan Venäjästä antaman kuvan valheelliseksi. Suurin osa vastaajista, 53 prosenttia, piti vastaamista vaikeana eikä halunnut kertoa mielipidettään.¹²⁵

Leviathan-elokuvan Venäjän todellisten katsojalukujen arviointi on vaikeaa, sillä se oli ladattu jo ennen Venäjän ensi-iltaansa internetistä 1,5 miljoonaa kertaa¹²⁶. Lisäksi eri lähteet ilmoittavat toisistaan poikkeavia katsojalukuja: venäläisen KinoPoisk-sivuston mukaan *Leviathanilla* on ollut elokuvateattereissa vain 350 000 katsojaa¹²⁷, mutta Levada-tutkimuskeskuksen keväällä 2015 tekemän kyselytutkimuksen perusteella joka kahdeksas venäläinen oli nähnyt sen¹²⁸. Tämä tarkoittaisi noin 18 miljoonaa katsojaa. On kuitenkin syytä huomata, että samaisen tutkimuksen mukaan yli puolet venäläisistä, 57 prosenttia, ei ollut koskaan kuullutkaan *Leviathan*-elokuvasta.¹²⁹

5.3. Ohjaajan näkemys *Leviathan*-elokuvasta

Kuten tutkimukseni neljännessä luvussa toin esiin, elokuvantekijöiden asema Venäjällä ei ole helppo, joten Zvjagintsevin on välttänyt Venäjän hallinnon suoraa arvostelua. Hänen lausuntonsa *Leviathanista* ovat yleensä olleet varovaisia, ja hän on korostanut, että *Leviathan*-elokuva on universaali tarina pienen ihmisen¹³⁰ yhteentörmäyksestä järjestelmän kanssa. Zvjagintsevin mukaan *Leviathanin* kuvaamat ongelmat ovat yleismaailmallisia, ja ainoastaan ongelmien yleisyys ja niiden muoto vaihtelevat maasta toiseen.¹³¹ Luin

¹²⁵ Levada 2015. Tutkimus toteutettiin puhelinhaastatteluna. Mielipiteensä kertomatta jättäneiden suuri osuus saattaa selittyä sillä, että vastaajat eivät ole halunneet ilmaista mielipidettään yhteiskunnallisesti kiistanalaisessa ja arkaluontoisessa kysymyksessä. Esimerkiksi viime vuosien kyselytutkimusten perusteella suhteellisen harvat venäläiset kokevat voivansa puhua yhteiskunnallisista aiheista täysin vapaasti; vuosina 2012–2017 keskiarvo oli 34 prosenttia. Ks. esim. Levada 2017.

¹²⁶ Snellman 2015.

¹²⁷ KinoPoisk 2020b.

¹²⁸ Levadan tutkimuksessa ei kysytty, missä ja millaisessa formaatissa elokuva oli katsottu.

¹²⁹ Levada 2015.

¹³⁰ Pieni ihminen on venäläisen kirjallisuuden arkkityyppi. Venäläisen klassisen kirjallisuuden perusteema on ollut pienen ihmisen kohtalon kuvaaminen: kirjailijat ovat nostaneet sorrettujen massasta esiin yksilöitä, joiden kohtalon avulla he ovat osoittaneet lukijoille, että myös tavallinen ja vajavainen ihminen on huomion, tuen ja sympatian arvoinen.

¹³¹ Mikkonen 2015.

tutkimukseeni liittyen useita Zvjagintsevin haastatteluja ja valitsin niistä kolme esimerkkiä sen perusteella, mitä Zvjagintsev on sanonut *Leviathan*-elokuvasta. En väitä, että muutamien esimerkkien perusteella saa tyhjentävän tai totuudenmukaisen kuvan Zvjagintsevin *Leviathan*-elokuvaa koskevista ajatuksista, mutta mielestäni seuraavat esimerkit edustavat hyvin hänen *Leviathanista* antamia lausuntoja:

IndieWirelle tammikuussa 2015:

*Venäjän valtionjohto on esittänyt huolensa korruptiosta ja sanonut taistelevansa sitä vastaan. On eri asia, onko valtaapitävien huoli aitoa vai ei, mutta Leviathan kertoo, että heidän olisi otettava tämä huolensa tosissaan. Elokuva on kohdistuu tarkasti tähän tavoitteeseen. Hallinto kuitenkin toimi niin kuin parhaaksi näkee.*¹³²

Cineactionille lokakuussa 2018:

*Leviathan kertoo tästä päivästä. Se on tässä ja nyt. Toivon kuitenkin, että Leviathan nähtäisiin laajemmin, ettei se olisi ihmisten mielestä tarina vain venäläisestä todellisuudesta. Leviathan kertoo ihmisen kohtalosta kaikkialla ja missä tahansa.*¹³³

Pietarilaiselle *Fontanka*-verkkojulkaisulle helmikuussa 2020:

Kulttuuriministeri Medinski halusi nähdä Leviathanin ennen kuin lähdimme Cannesiin. Ministeri tuli studiollemme katsomaan elokuvaa muutamien ministeriön virkamiesten kanssa. Elokuvan nähtyään hän halusi keskustella siitä kanssani.

Medinski tuli luokseni kabinettiin. Hän istuutui ja etsi sanoja, piti tauon ja sanoi: "Ensinnäkin Andrej, Venäjällä ei juoda tuolla tavoin." Vastasin tähän, että nähdäksemme minä elän eri Venäjällä kuin kulttuuriministeri. Tämän jälkeen hänen puheensa kääntyi siihen, miksi olin tehnyt tällaisen elokuvan. Hänen mielestään elokuva oli liian mustavalkoinen ja hän kysyi, miksi en löytänyt kultaista keskitietä kuvatessani Venäjää, ja miksi en kertonut lainkaan elämän valoisista puolista.

*Sanoin ministerille, että minä en luo todellisuutta. Minä kuvaan vain sitä, mitä näen. Kerroin hänelle, että sitten kun ihmisten elämä muuttuu ja heidän elinolonsa ja tulevaisuuden näkymänsä muuttuvat, niin minä tulen kuvaamaan myös sitä. Tähän Medinski sanoi jotain odottamatonta: "Odota, haluatko sanoa, että me olemme luoneet tämän?" Vastasin hänelle: "Kyllä, te. En valitse tarkoituksella arkaluontoisia aiheita, mutta niin kauan kuin elämä on sellaista kuin se on, minä kuvaan sitä sellaisena kuin sen näen."*¹³⁴

Leviathanin saamaan vastaanottoon liittyen on syytä huomata, että elokuva käynnisti kotimaassaan laajan ja epätavallisen keskustelun viranomaisten toiminnasta, valtion

¹³² Thompson 2015.

¹³³ Cummings & Tratovski 2018.

¹³⁴ Neljubin 2020.

luonteesta sekä valtion ja kirkon välisestä suhteesta. Erityisen vilkkaasti *Leviathanista* keskusteltiin sosiaalisessa mediassa, jossa useat julkisuuden henkilöt ja tavalliset kansalaiset puolustivat elokuvaa. Monissa kommentteissa Venäjän viralliset poliittiset narratiivit kyseenalaistettiin vertaamalla niitä *Leviathanin* esittämään kuvaan Venäjästä. Vaikka Venäjän valtio pyrkii rajoittamaan internetissä käytävää keskustelua itselleen epämieluisista aiheista¹³⁵, niin vuosi julkaisemisensa jälkeen *Leviathan* oli mainittu venäläisessä blogiavaruudessa yli 8000 kertaa, ja elokuvan kommentointi ja siihen viittaaminen jatkuvat edelleen; monet mitä tahansa valtion toimia kritisoivat internet-keskustelijat käyttävät viesteissään aiheutunnisteena Leviathania (# Левиафан).¹³⁶

6. REPRESENTAATIOANALYYSI

Olen katsonut *Leviathan*-elokuvan useita kertoja viime vuosien aikana. Ensimmäisillä katselukerroilla katsoin elokuvaa kokonaisuutena, mutta tehdessäni kandidaatintutkielmaani alkoholinkäytön allegorioista *Leviathanissa* aloin kiinnittää huomiota myös yksittäisiin kohtauksiin ja niiden merkityksiin elokuvan kokonaisuuden kannalta. Vaikka elokuvan aikaisemmat katsomiskerrat ovat osa analyysiani, niin tässä tutkimuksessa keskityn nimenomaan elokuvan yksittäisten kohtausten tarkasteluun ja kutsun kohtausten lukutapaa ja tulkintaa lähiluvuksi.¹³⁷

6.1. *Leviathan*-elokuvan lähiluku

Aloitin analyysini jakamalla elokuvan kohtauksiin ja laatimalla kohtausluettelon, joka löytyy tutkielmani lopusta. Määrittelin kohtauksen niin, että se on elokuvan osa, jossa on sama aika, sama paikka ja samat henkilöt. Kohtaus vaihtuu, kun joku edellisistä vaihtuu¹³⁸.

Kohtausten määrittelyn jälkeen ryhmittelin nämä jaksoihin, joilla on kerronnallinen tai

¹³⁵ Maailman internetin vapautta mittaavassa indeksissä Venäjä on sijalla 53 vertailussa olevien 65 maan joukossa. Venäjän verrokkimaita ovat muun muassa Valko-Venäjä, Turkki, Venezuela ja Saudi-Arabia. Venäjällä Internetin sääntelyyn osallistuvat eri tason toimijat aina valtiosta yksittäisiin kansalaisiin asti, ja sääntelyä toteutetaan muun muassa blokkamalla verkkosivustoja, sensuroimalla niiden sisältöjä, maksettujen keskustelijoiden osallistumisella internet-keskusteluihin sekä pelottelemalla yksittäisiä bloggaajia. Sääntelyä toteutetaan myös kätkeytyksi soveltamalla muita aiheita (esimerkiksi ekstremismin tai pornografian vastaisia lakeja) internetin sääntelyyn. Freedom House 2018; Lankila, Špakovskaja & Tortšinski 2017, 23–24.

¹³⁶ Wengle, Monet & Olimpieva 2018.

¹³⁷ Lähiluku on kirjallisuuden tutkimukseen liittyvä tekstien lukemiseen menetelmä, jossa aineistoa pyritään lukemaan ja erittelemään mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja tarkasti. Lähilukua voidaan soveltaa eri tieteenaloilla, ja sen avulla voidaan etsiä ja löytää tutkittavasta aineistosta temaattisia aineksia. Ks. esim. Pöysä 2015, 26–33.

¹³⁸ Tieteen termipankki 2016. Ks. myös Juntunen 1997.

toiminnallinen yhteys toisiinsa. Tämän erittelyni mukaan *Leviathanissa* on 103 kohtausta ja 19 kahden tai useamman kohtauksen muodostamaa jaksoa.

Leviathan-elokuvan kesto on kaksi tuntia ja kuusitoista minuuttia, ja sen keskeisiä teemoja ovat usko, uskonto ja ortodoksisen kirkon suhde maalliseen valtaan ja venäläiseen vallankäyttöön, joten tutkimuskysymykseeni liittyviä representaatioita on löydettävissä niin monista elokuvan kohtauksista, että näiden kaikkien analysointi on tässä tutkimuksessa mahdotonta. Tämän takia valitsin lähilukuun ainoastaan sellaiset kohtaukset, jotka mielestäni representoivat parhaiten vallan ja kirkon välistä suhdetta. Valitsemani seitsemän kohtausta muodostavat kahden erillisen kohtauksen lisäksi yhden kahden ja yhden kolmen kohtauksen jakson, joiden keskiössä ovat vallan ja kirkon edustajat ja joiden visuaalinen ja verbaalinen kerronta liittyvät vallan ja kirkon väliseen suhteeseen.

Analysoimani kohtaukset jakautuvat melko tasaisesti eri puolille elokuvaa. Ensimmäinen lähilukemani kohtaus sijoittuu elokuvan alkupuolelle, toinen elokuvan puoliväliin, kolmas, neljäs ja viides elokuvan loppupuolelle ja kuudes sekä seitsemäs kohtaus päättävät elokuvan. Korostan, että vaikka analysoin vain osaa tutkimuskysymyksiini liittyvistä kohtauksista, niin tulkitsen näitä suhteessa *Leviathanin* aikaisempiin katselukertoihini, elokuvan muihin kohtauksiin ja koko elokuvaan. Tältä osin lähilukuni ja tulkintani muodostavat eräänlaisen hermeneuttisen kehän, jossa yksittäiset kohtaukset muodostavat kokonaisuuden, mutta toisaalta yksittäiset kohtaukset saavat lisää merkityksiä suhteessaan kokonaisuuteen. Aikaisempien ja rinnakkaisten tulkintojen merkitys korostuu analyysissäni, koska elokuvan tulkinta perustuu vastaanottajan kulttuuriseen kompetenssiin – tämän kykyyn hahmottaa kokonaisuuden kautta sitä, mitä kohtausten ja yksittäisten kuvien välittämät representaatiot heijastelevat.¹³⁹

Leviathanin alkupuolella on kohtaus (22.14–24:14), jossa pormestari Sergeevitš ja piispa syövät illallista piispan yksityistiloissa. Pormestarilla on puku, piispa on pukeutunut muodollisesti piispan viittaan. Ruokasalissa on jalopuiset huonekalut, ja seinällä on kullatuissa kehyksissä kopio Leonardo da Vincin maalauksesta Viimeinen ehtoollinen. Miespalvelija huolehtii tarjoilusta. Pormestari on hermostunut tulevista vaaleista, hän juo reilusti vodkaa ja puhuu piispalle hermostuneesti, osin jopa töykeästi. Piispa pysyy

¹³⁹ Berger 1997, 4–15.

rauhallisena, hän moittii lempeästi pormestaria siitä, että vuosi toisensa jälkeen tämä kääntyy hänen puoleensa vain silloin, kun on huolissaan jostakin: ”Tulit kaukaa, toit lahjoja, mutta kerron sinulle, älä huolehdi liikaa, kaikki voima tulee Jumalalta.” Piispa onnistuu vakuuttamaan pormestarin kirkon tuesta. Kohtauksen lopussa miehet kohottavat yhdessä maljan sille, että Jumala välittää pormestari Sergeevitšistä.

Kohtauksen repliikit ja sinuttelu¹⁴⁰ paljastavat, että pormestari ja piispa ovat vanhoja tuttuja. Yksi piispan repliikeistä ilmaisee pormestarin saapuneen piispan luokse jostain kauempaa. Tämä kertoo siitä, että piispa ei asu pormestarin kanssa samassa kaupungissa, vaan hän edustaa jotakin ortodoksisen kirkon korkeampaa tahoa. Piispan muodollinen pukeutuminen yksityisessä tapaamisessa korostaa ortodoksisen kirkon arvovaltaa, ja ruokasalin kallis sisustus sekä palvelijan käyttö tarjoilijana heijastelevat piispan ja kirkon vaurautta. Kohtauksen asetelma tuo mieleen presidentti Putinin ja patriarkka Kirillin¹⁴¹, joten nähdäkseni laajemmassa kontekstissa pormestari edustaa valtaa ja piispa ortodoksista kirkkoa; tutkimuskysymykseni kannalta keskeisiä representaatioita tässä kohtauksessa ovat vallan ja kirkon pitkään jatkunut yhteistyö sekä ortodoksisen kirkon taloudellinen hyvinvointi.

Kuva 4. pormestari ja piispa.

¹⁴⁰ Venäjällä sinuttelu on huomattavasti harvinaisempaa kuin Suomessa. Venäjällä teititellään tuntemattomia ja usein myös työtovereita sekä naapureita. Kun ihmiset tutustuvat toisiinsa paremmin, sinunkaupat tehdään selvästi sopimalla. Lähisukulaisia, hyviä ystäviä ja lapsia sinutellaan.

¹⁴¹ Moskovan patriarkka vuodesta 2008. Kirillin maallinen nimi on Vladimir Mihailovitš Gundjajev (ven. Владимир Михайлович Гундяев) ja hän on syntynyt Leningradissa vuonna 1946. Kirill tunnetaan autoritaarisena johtajana, joka on pyrkinyt lähentämään kirkon ja valtion suhteita.

Leviathanin puolivälissä on kohta, jossa pormestari ja piispa tapaavat piispan työhuoneessa (1:11:40–1:14:55). Pormestarilla on jälleen yllään puku, mutta tällä kertaa piispa on pukeutunut piispan viitan lisäksi myös piispan arvoasemaa osoittavaa päähineeseen, valkoiseen klobukkiin, ja kaulassaan hänellä on piispan riipus, panagia. Työhuone on arvokkaasti sisustettu: massiivinen jalopuinen työpöytä, suuri lasitettu kirjahylly sekä antiikkisen näköiset, mutta modernit tuolit. Pormestarilla on omantunnonvaivoja, ja hän haluaa avautua piispalle moraalisista ongelmistaan. Piispa muistuttaa pormestaria siitä, ettei ole tämän rippi-isä. Hän kehottaa pormestaria ripittäytymään isä-Sergeille, jota hän on itse suositellut pormestarin rippi-isäksi. Tämän jälkeen piispa epäilee, onko pormestarin epävarmuuden takana joitakin henkilökohtaisia ongelmia. Hän kysyy pormestarilta tämän perheestä ja terveydestä ja samalla ikään kuin vihjaa, että henkilökohtaiset ongelmat voivat haitata pormestarin päätöksentekokykyä. Piispa sanoo pormestarille:

Sinä ja minä, me toimimme saman päämäärän puolesta, sinulla on oma vastuualueesi¹⁴² ja minulla omani... Olen sinulle puhunut, ja sanon vielä kerran: kaikki valta on Jumalalta, ja missä on valta, siellä on voima. Hoida itse omalla voimallasi omat paikalliset ongelmasi äläkä etsi apua muilta, sillä silloin ajatellaan, että sinä olet heikko.

Lopuksi pormestari kumartuu piispan eteen, saa tämän siunauksen ja poistuu. Tämän jälkeen kuva siirtyy pikkupöydällä olevaan Kristuksen kasvoja esittävään patsaaseen, jonka alareunassa on latinan kielinen teksti ”Ecce homo”¹⁴³. Teksti näkyy kuvan tarkennuksen jälkeen. Patsaan takana on kuva ortodoksisesta papistosta jonkin kirkon tai oppilaitoksen portailla.

Jakson lähiluvun perusteella voi päätellä, että vaikka piispa ei halua kuulla pormestarilta Nikolain talon pakkolunastukseen liittyvistä vaikeuksista, niin hän on tietoinen asiasta. Piispa kehottaa pormestaria puhumaan isä Sergeille, jota piispa itse on suositellut pormestarin rippi-isäksi. Lisäksi piispa käyttää pormestarille puhuessaan sanoja, jotka on mahdollista tulkita ”paikallishallinnon ongelmiksi”¹⁴⁴. Tämän voi tulkita niin, että isä Sergei toimii piispan

¹⁴² Olen kääntänyt koko piispan repliikin kotouttavan käännöstävän mukaisesti, muun muassa venäjän kielisen sanan front, rintama (ven. фронт) ”vastuualueeksi”. Kulttuurieroja huomioimaton semanttinen käännös antaisi piispan repliikistä liian jyrkän ja sotaosan kuvan.

¹⁴³ ”Ecce homo – katso ihmistä.” Näillä sanoilla Pontius Pilatus luovutti ruoskitun Kristuksen ristiinnaulittavaksi.

¹⁴⁴ Piispa käyttää sanoja paikalliset kysymykset, mestnie vobrusy (ven. местные вопросы). Tässä kontekstissa ”mestnie vobrusy” on mahdollista ymmärtää paikallishallinnon kysymyksiksi tai ongelmiksi.

tietolähteenä kaupungin tapahtumista. Työhuoneen sisustus heijastelee ortodoksisen kirkon varakkuutta, ja piispan pukeutuminen arvoasemaansa kuvaavin asusteisiin luo representaation siitä, että ortodoksinen kirkko käyttää hyväkseen arvostettua asemaansa yhteiskunnassa suhteessaan valtaapitäviin. Kristuksen kasvokuvan papiston kuvan vieressä voi nähdä joko suorana viittauksena siihen, että piispa pesee kätensä Nikolain oikeusmurhasta, tai yleisempänä viittauksena ortodoksisen kirkon edustajien kaksinaismoralismiin. Keskeisintä tämän jakson tulkinnassa on kuitenkin se, että piispa kehottaa pormestaria käyttämään voimaa ongelmien ratkaisemiseksi. Tätä kautta avautuu vallan ja kirkon yhteistyön lisäksi myös koko venäläisen vallankäytön filosofia, jossa moraalisten kysymysten pohdiskelu ja epäröinti tulkitaan heikkoudeksi.

Leviathanin loppupuolella on kolmesta kohtauksesta koostuva jakso, jossa vaimonsa menettänyt Nikolai menee kauppaan ostamaan kaksi pulloa vodkaa (1:50:42–1:54:46). Kaupassa hän tapaa paikallisen papin, isä Vasilin. Tämä ostaa säkillisen leipää. Kaupan edessä Nikolain ja isä Vasilin välille kehkeytyy uskontoa koskeva keskustelu. Nikolai kysyy: ”Missä sinun armollinen Jumalasi on?” Isä Vasili vastaa: ”Entä mitä Jumalaa sinä rukoilet?” Nikolai tarjoaa papille vodkaa, mutta tämä kieltäytyy ryypystä. Isä Vasili sanoo Nikolaille: ”Voitko pyydystää koukullasi Leviathanin ja sitoa sen kielen siimallasi? Pyytäisikö se sinulta armoa? Puhuisiko se sinulle kauniita sanoja? Mikään maailmassa ei ole sen vertainen.” Tämän jälkeen isä Vasili kertoo Nikolaille Raamatun Jobin tarinan ja nostaa leipäsäkin selkäänsä. Nikolai tarjoutuu kantamaan säkkiä, ja miehet kävelevät yhdessä isä Vasilin talolle. Talo on vanha ja ränsistynyt, piha ruohottunut, seinät kallellaan ja osa ikkunoista on naulattu umpeen. Talon portailla kuluneisiin vaatteisiin pukeutunut nainen muistuttaa isä Vasilia seuraavana päivänä olevista hautajaisista. Jakson lopussa sama nainen antaa yhden leivän talon pihalla sikoja syöttävälle vanhalle naiselle.

Nähdäkseni Isä Vasilin lainaus Raamatun Leviathanista kertoo kirkon alistumisesta valtiolle: ihminen ei voi ongellaan pyydystää merihirviötä, ja samoin yksilö on voimaton valtion edessä; kukaan ei ole valtion vertainen. Papilla ei ole vastauksia Nikolaille; hän puhuu Jobista esimerkkinä siitä, kuinka Jumalan tahtoa on turha vastustaa, ja kuinka alistuminen ja kärsivällisyys lopulta palkitaan. Nikolain tapauksessa isä Vasilin puheet jäävät tyhjiksi sanoiksi. Toisin kuin piispa, isä Vasili edustaa kuitenkin sellaista ortodoksista kirkkoa, joka

yrittää auttaa ja lohduttaa ihmisiä. Hän on köyhä ja asuu vaatimattomasti, mutta ostaa siitä huolimatta leipää jaettavaksi seurakuntalaisilleen.

Mielestäni tämä jakso näyttää ortodoksisen kirkon ylemmän papiston vieraantumisen alemmasta papistosta ja seurakuntalaisista. Tulkintani perustuu siihen, että isä Vasilin pihapiiri huokuu köyhyyttä, joka luo räikeän kontrastin piispan hyvinvoinnin kanssa. Lisäksi jakson lopussa kuvatun sikojen syöttämisen voi nähdä viittaavan Raamatusta peräisin olevaan sanontaan ”ei helmiä sioille”.¹⁴⁵ Tässä yhteydessä sikojen syöttämiseen liittyvän sanonnan voi tulkita tarkoittavan sitä, että ortodoksisen kirkon johtotehtävissä olevat pitävät itseään alempaa papistoa ja tavallista kansaa parempina eivätkä välitä näiden puutteenalaisesta elämästä. Jaksosta käy ilmi myös kirkon hierarkkisuus ja sen edustajien alistuneisuus: isä Vasilin saama muistutus hautajaisista viitanee Nikolain vaimon, Lilijan, hautajaisiin¹⁴⁶, ja vaikka isä Vasili tietää, että Nikolaita on kohdeltu väärin, hän ei tee mitään tätä auttaakseen vaan sanoo Nikolaille suoraan, että Leviathania on turha uhmata. Tulkitsen tämän niin, että Isä Vasili ei halua vaarantaa omaa vaatimatonta asemaansa kirkon palveluksessa, joten hän hoitaa hautajaiset eikä puhu Nikolain tapaukseen liittyvistä epäilyksistään kenellekään.

Leviathanin viimeinen jakso koostuu kahdesta peräkkäisestä kohtauksesta, joista ensimmäisessä piispa vihkii uuden kirkon käyttöön ja jälkimmäisessä vieraat poistuvat tästä kirkosta (2:09:31–2:14:20). Kirkon vihkiminen antaa vaikutelman yksityistilaisuudesta: kirkon edustajien lisäksi kirkon vihkitoimitukseen osallistuu vain noin kolmekymmentä henkilöä. Nikolaille Jobista puhunut isä Vasili seisoo avustajana kirkon alttarilla. Vieraiden eturivissä seisoo henkivartijoiden suojaama tuntematon mies vaimoineen, ja hänen vieressään on pormestari perheineen. Vieraiden joukossa ovat myös paikallinen poliisipäällikkö ja syyttäjä. Elokuvassa piispan puhe kestää lähes kolme minuuttia, mutta osa elokuvan käsikirjoituksessa olleesta puheesta on jätetty pois elokuvasta ilmeisesti liian osoittelevana¹⁴⁷. Otteita elokuvassa olevasta piispan puheesta:

¹⁴⁵ ”Älkää antako koirille sitä mikä on pyhää, älkääkä heittäkö helmiänne sikojen eteen, etteivät ne tallaa niitä jalkoihinsa ja käy teidän kimppuunne ja raatele teitä.” — Matt 7:6. Kirkkoraamattu 1992.

¹⁴⁶ Ortodoksisen perinteen mukaan vainaja pyritään siunaamaan hautaan kolmen päivän kuluttua kuolemasta.

¹⁴⁷ Käsikirjoituksessa piispan puhe alkaa seuraavasti: ”Kansapatriootit, maanmieheni! Arvoisat venäläiset johtajamme! Kansakuntamme lainvalvojat ja johtajat kokoontuvat tänään tänne, tähän paikkaan, tähän upeaan tilaisuuteen!” Myös käsikirjoituksessa ollut piispan puheen päättävä esirukous on jätetty pois elokuvasta: ”Herra siunatkoon kansamme johtajia, joita edustavat presidentti ja pääministeri! Herra

Pyhä oikeauskoinen suuriruhtinas Aleksanteri Nevski sanoi ihmeelliset sanat: ”ei Jumala ole voimassa, vaan totuudessa.” Totisesti. Ei voimalla, vaan rakkaudella. Ei viekkauksella, vaan jumalallisella viisaudella. Ei pahuudella ja vihalla, vaan rohkeudella on saatu monilukuisia voittoja oikean uskon ja isänmaan vihollisista. Mutta meidän päivillemme tärkeintä on, että meidän täytyy turvautua ortodoksiseen uskoomme ja puhua aina totta...

...

Kun ihmiset tuhoavat ristejä, rikkovat ikoneita, herjaavat ristiinnaulittua, kun he kutsuvat riettautta rukoukseksi. Kun he yrittävät vakuutella, että he tekevät sen hyvin tarkoituksellisesti, se on valhetta... Kuinka voidaan väittää, että siveettömyys on vapautta? Vapaus on totuuden tiedostamista. Tästä meille kertovat Pyhät Kirjoitukset: tiedostakaa totuus, niin totuus tekee teidät vapaiksi. Ja vain sellainen ihminen on vapaa, joka on tiedostanut totuuden ja puolustaa sitä.

...

Ja niin kuin Kristus paljasti valheen, niin myös me kaikki yhdessä, kirkon ohjaamina ja Jumalan sanan ja pyhien rukousten opettamina, nousemme puolustamaan ortodoksista uskoa.

Mielestäni kirkon vihkimistä kuvaava kohtaaminen representoi ennen kaikkea Venäjän yhteiskunnallisen eliitin ja ortodoksisen kirkon välistä yhteistyötä. Piispan toimituspuhe on eräänlainen Venäjän valtionjohtoa ja kirkkoa tukeva epäsaarna, jossa on paljon merkityksellisiä sanoja, joilla ei kuitenkaan ole mitään tekemistä ihmisten henkilökohtaisen uskon kanssa: piispa puhuu Aleksanteri Nevskistä¹⁴⁸ ja isänmaan vihollisista, hän viittaa Pussy Riotin performansseihin ja puolustaa kirkkoa instituutiona, joka yhdistää venäläiset sisäisiä ja ulkoisia vihollisia vastaan. Piispan puheen voi nähdä myös viittauksena ortodoksisen kirkon opetukseen, jossa isänmaallisuus esitetään ortodoksina hyveenä.¹⁴⁹ Piispan puheen aikana pormestari kumartuu noin viisivuotiaan poikansa puoleen, kohottaa sormensa ylös ja kuiskaa pojalle, että Jumala näkee kaiken. Kun poika kohottaa katseensa ylös nähdäkseen Jumalan, hän näkee ainoastaan kirkon valkoisen katon ja irrallaan roikkuvat valaisimien johdot: kirkossa ei ole kattomaalauksia. Niitä ei ole ehditty vielä maalata, mutta

siunatkoon paikallisia johtajia, joita edustavat kuvernööri, kaupunginjohtaja ja lakiasäättävä neuvosto! Herra siunatkoon työtätekeviä miehiä ja naisia! Pyydämme Herran rauhaa ja onnea lapsillemme; rukoilemme Herraa nuorison ja kaikkien tämän maan päällä elävien sukupolvien valoisin tulevaisuuden puolesta! Aamen!” Negin & Zvjagintsev 2013.

¹⁴⁸ Aleksanteri Nevski eli Aleksanteri Nevalainen (1219–1263) on livana Julman kauden alussa pyhäksi julistettu venäläinen kansallissankari. Hän oli Novgorodin ruhtinas ja myöhemmin Vladimirin suuriruhtinas, joka löi kahdesti Novgorodia lännestä uhanneen vihollisen.

¹⁴⁹ Vuonna 2000 julkaistussa ortodoksisen kirkon sosiaalidoktriinissa patriotismi esitetään ortodoksina hyveenä, ja siitä lähtien se on pysynyt Venäjän ortodoksisen kirkon opetuksen ytimessä. Ortodoksinen kirkko on ollut mukana myös Kremlin ”patrioottisen kasvatuksen” projektissa, jonka tavoitteena on ollut lisätä isänmaallisuutta erityisesti nuorison keskuudessa. Venäjän ortodoksinen kirkko 2008; ks. myös Aitamurto 2019, 49.

katon valkoisuuden ja keskeneräisyyden voi tulkita myös viittauksena piispan saarnan hengellisesti tyhyydestä tai koko Venäjän ortodoksisen kirkon vieraantumisesta alkuperäisestä tehtävästään lähimmäisenrakkauden toteuttajana.

Jakson jälkimmäisessä ja samalla koko *Leviathan*-elokuvan viimeisessä kohtauksessa katsojalle paljastuu lopullisesti, että uusi kirkko on rakennettu Nikolain talon paikalle (Kuva 5). Kirkosta poistuttaessa pormestarin käytös yllämainittua, henkivartijoiden suojaamaa tuntematonta miestä kohtaan paljastaa, että tämä on virallisessa tai epävirallisessa hierarkiassa pormestaria korkeammalla. Kyseessä saattaa olla alueen kuvernööri tai paikallinen oligarkki, jota pormestari pyrkii miellyttämään puheellaan yhteisten liiketoimien järjestymisestä. Kohtauksen loppupuolella huomio kiinnittyy siihen, että kirkon parkkipaikka on täynnä arvoautoja. Vieraat nousevat autoihin, ja noin kaksikymmentä mustaa autoa poistuu kirkolta samaan suuntaan.

Kuva 5. Uusi kirkko Nikolain entisen talon paikalla.

Tulkintani mukaan elokuvan viimeisessä kohtauksessa viitataan pormestarin ja tuntemattoman miehen keskustelun avulla ensisijaisesti venäläiseen vallankäyttöön, jossa henkilökohtainen lojaalius merkitsee enemmän kuin kirjoitetut lait. Muodollisten instituutioiden heikkouden takia henkilökohtaisen lojaaliuden ja epävirallisten verkostojen merkitys on ollut suuri koko Venäjän historian ajan. Lontoon yliopiston Venäjän tutkimuksen professori Alena Ledeneva on todennut, että venäläisten instituutioiden ja taloudellisten prosessien toimintaa ei voi ymmärtää ottamatta huomioon järjestelmän sisään rakentuneita

epävirallisia verkostoja ja vaikutuskanavia¹⁵⁰. Kirkosta poistuvat vieraat edustavat paikkakunnan poliittista ja taloudellista eliittiä, ja heidän henkivartijansa, kalliit asusteensa ja autonsa heijastelevat eliitin varakkuutta, joten tämän kohtauksen voi nähdä myös vahvistavan elokuvan aikaisempia representaatioita Venäjän vauraan ja vaikutusvaltaisen eliitin läheisestä suhteesta ortodoksiseen kirkkoon sekä eliitin ja kirkon vieraantumisesta tavallisesta kansasta.

6.2. Vallan ja kirkon allegoriat ja venäläinen yhteiskunta

Tulkintani mukaan yllä analysoimieni kohtausten keskeisimmät allegoriat ovat vallan ja kirkon yhteistyö, kirkon taloudellinen hyvinvointi sekä kirkon osallisuus epävirallisessa vallankäytön järjestelmässä, ”sistemassa”¹⁵¹. Leviathanin lopussa oleva piispan puhe luo allegorian kirkon tuesta valtiolle, ja muiden lähilukemieni kohtausten henkilöt ja tapahtumat luovat representaatioita kirkon varakkuudesta sekä venäläisestä ”sistemasta”. Pormestarin keskustelut piispan ja tuntemattoman merkkihenkilö kanssa kuvaavat tämän järjestelmän jäsenten välistä henkilökohtaista lojaliteettia, ja Nikolain ja isä Vasilin keskustelusta käy ilmi ”sisteman” ja sen jäsenten kaikkivoipaisuus järjestelmän ulkopuolisiin nähden. Tätä tulkintaa tukee myös elokuvan katsominen kokonaisuutena: tarinan juoni yhdistää lähilukemani kohtaukset osaksi loogista kokonaisuutta, joka näyttää kuinka poliittinen, taloudellinen, oikeudellinen ja uskonnollinen valta ovat kietoutuneet toisiinsa ja kuinka tosiasiallista valtaa käyttävät epävirallisten vallan verkostojen jäsenet.

Taustatutkimusta tehdessäni löysin lukuisia Venäjällä vuosina 2010–2019 sattuneita tapauksia, jotka vahvistavat edellä esittämäni tulkintaani. Esittelen ja tarkastelen tässä alaluvussa lähemmin niistä kolmea, joissa kaikissa näkyvät vallan ja kirkon läheisen suhteen lisäksi myös kirkon varakkuus sekä osallisuus ”sistemassa”. Valotan lukijalle patriarkka Kirillin ylelliseen elämäntapaan kohdistuvia epäilyksiä, kuvaan vallanpitäjien ja kirkon toimintaa Valamon luostarisaaressa sekä kerron tapahtumista, jotka liittyvät suunnitelmiin maailman suurimman ortodoksikirkon rakentamisesta Siperiaan.

¹⁵⁰ Ledeneva 2013, 53.

¹⁵¹ Sistema on Venäjän tutkimuksessa käytetty Venäjän poliittista ja taloudellista hallintojärjestelmää kuvaava yleiskäsite. Käsitteen määritelmä on peräisin professori Ledenevan perustavanlaatuisesta tutkimuksesta, joka osoittaa Venäjän hallintojärjestelmän nojautuvan virallisten poliittisten ja taloudellisten instituutioiden sijasta eliitin jäsenten välisille epävirallisille ja vastavuoroisille sitoumuksille, sopimuksille ja järjestelyille. Martikainen, Pynnönniemi & Saari 2016, 11. Ks. myös Ledeneva 2013.

Ortodoksisen kirkon merkitys venäläisessä yhteiskunnassa on kasvanut 2000-luvun alusta alkaen, ja *Leviathan*-elokuvan tuottama allegoria vallan ja kirkon yhteistyöstä näkyy venäläisessä yhteiskunnassa monin tavoin: venäläisten arvot kääntyivät konservatiivisempaan suuntaan presidentti Vladimir Putinin ensimmäisellä kaudella 2000-luvun alussa, ja siitä lähtien ortodoksinen kirkko on tarjonnut venäläisille vahvan venäläisyyttä korostavan identiteetin ja kirkosta on tullut yhä merkittävämpi yhteiskunnallinen instituutio. Vuonna 2009 Moskovan ja koko Venäjän patriarkaksi valittu Kirill on kutsunut Putinin presidenttiyttä ”Jumalan ihmeeksi”¹⁵², ja puhuessaan valtion ja kirkon suhteesta Kirill on usein kaivannut vuoden 1917 vallankumousta edeltäneen ajan valtion ja kirkon ”sinfonian” palauttamista. Kirillin noustua patriarkaksi ortodoksinen kirkko onnistui muutamassa vuodessa tuomaan uskonnonopetuksen kouluihin sekä institutionalisoimaan kirkon aseman armeijassa. Ortodoksisen kirkon läheistä suhdetta valtioon kuvaa myös se, että vuonna 2011 kirkolle myönnettiin oma residenssi Kremlistä.¹⁵³

Vuonna 2012 vallan ja kirkon välinen suhde tiivistyi entisestään, kun Putin valittiin pääministerin paikalta uudelleen presidentiksi ja kansalaisten tyytymättömyys valintaa kohtaan purkautui laajoina mielenosoituksina ympäri Venäjää. Vuoden 2012 protestit ja niitä edeltäneet vuoden 2011 duuman vaalien jälkeiset mielenosoitukset saivat Kremlin etsimään tukea ortodoksiselta kirkolta: vaikeutuneessa sisäpoliittisessa tilanteessa kansalaisten luottamusta nauttiva kirkko oli instituutiona erittäin hyödyllinen liittolainen presidentti Putinin hallinnolle. Vastapalveluksena kirkolta saamastaan ideologisesta tuesta valtionjohto on antanut kirkolle muun muassa epäsuoraa taloudellista tukea erilaisten yhteistyösopimusten kautta.¹⁵⁴

Kirkon asemaa on vahvistanut myös Venäjän lainsäädännön asteittainen kiristyminen yhä konservatiivisemmaksi. Esimerkiksi vuonna 2013 voimaan tullut laki ”kieltää uskovien tunteiden loukkaamisen”, mutta vaikka Venäjän lainsäädäntö tunnustaa myös juutalaisuuden, islamin ja buddhalaisuuden maan perinteisiksi uskonnoiksi, niin vuoden 2013 lakia on sovellettu lähinnä vain ortodoksien tai ortodoksisen kirkon ilmoituksiin kokemistaan loukkauksista.¹⁵⁵ Viimeisimmät Venäjällä vireillä olevat lakimuutokset liittyvät

¹⁵² Sperling 2015, 273.

¹⁵³ Aitamurto 2019, 47.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

perustuslakimuutokseen, jonka tarkoituksena on mahdollistaa presidentti Putinin pyrkiminen uudelle virkakaudelle vuonna 2024. Näissä Venäjän duuman, alueparlamenttien ja Venäjän perustuslakituomioistuimen jo hyväksymissä muutoksissa on maininnat muun muassa avioliitosta miehen ja naisen välisenä liittona sekä venäläisten ”uskosta Jumalaan”. Neuvoa-antava kansanäänestys perustuslain muutoksesta oli tarkoitus järjestää huhtikuussa 2020, mutta kevään 2020 koronavirustilanteen takia kansanäänestys siirtynee kesäkuulle 2020.¹⁵⁶

Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutin johtaja, professori Markku Kivinen on todennut, että nykyinen valtiovallan ja ortodoksisen kirkon suhde muistuttaa hyvin paljon vallan ja kirkon suhdetta tsaarien aikoina:

*Toki yhteiskunta on erilainen. Tsaarin aikaan etninen venäläinen oli lain mukaan ortodoksikirkon jäsen, mutta nyky-Venäjällä näin ei ole. Eikä kirkolla sentään ole yhtä vahvaa asemaa kuin sen pyhällä synodilla oli 1800-luvun lopun konservatiivisessa käänteessä. Mutta kirkon ja valtion suhteet ovat niin tiiviit ja hyvät, että tällainen vertailu on perusteltu.*¹⁵⁷

Moskovalaisen Carnegie-keskuksen tutkija Aleksandr Baunov arvioi ortodoksisen kirkon olevan täysin valtion kontrollissa. Hänen mukaansa kirkko on vahvistanut asemaansa Venäjällä, mutta samalla se on veloitettu antamaan täyden tukensa presidentti Putinin hallinnon politiikalle. Baunovin mielestä Venäjän presidentin hallinto käyttää kirkkoa hyväkseen, mutta varmistaa samalla, ettei kirkon valta valtiosta riippumattomana instituutiona kasva. Baunovin mukaan tämä on onnistunut hyvin; hänen mielestään ortodoksisesta kirkosta on tullut eräänlainen Putinin perinteiden ministeriö, joka tukee valtionjohdon harjoittamaa politiikkaa ja vastaa valtion ulkoisista rituaaleista.¹⁵⁸

Mielestäni Kivinen on oikeassa siinä, että kirkon ja valtion tiivis suhde muistuttaa tilannetta 1800-luvun lopussa. Sen sijaan Baunov keskittyy kommentteissaan vain siihen, miltä kirkon asema suhteessa valtioon näyttää ulospäin ja unohtaa, että kirkon merkitys suhteessa valtioon on paljon suurempi: ortodoksinen uskonto määrittää venäläisyyttä, sillä se mielletään erottamattomaksi osaksi venäläistä kulttuuria ja venäläistä identiteettiä. Venäjällä tämä näkyy arkielämässä muun muassa ristinmerkkeinä, ikoneina ja siinä, että

¹⁵⁶ Muhatetšina 2020; Yle 2020.

¹⁵⁷ Juusela 2017.

¹⁵⁸ Mikkonen 2017.

papistoon suhtaudutaan kunnioittavasti eikä kirkolle tai uskolle juurikaan vitsailla. Myös se, että yksi venäjän kielen yleisimmistä sanoista, kiitos eli *spasibo*, on kehittynyt muinaisesta toivotuksesta Jumala varjelkoon, *spasi Bog*, kertoo ortodoksisuuden merkityksestä venäläisessä kulttuurissa.

Venäjän valtionjohto hyödyntää ortodoksisuuden merkitystä poliittisesti. Presidentti Putin esiintyy aktiivisena ortodoksikristittyinä: hän ei koskaan riisu kaulassaan roikkuvaa, äidiltään saamaansa ristiä¹⁵⁹ ja loppiaisena hän kastautuu ortodoksipappien ympäröimänä avannossa¹⁶⁰ (Kuva 6). Tällaisten tekojen on tarkoitus puhutella venäläisiä näyttämällä, että heidän presidenttinsä on heidän kaltaisensa. Kansa näkee Putinin ortodoksisissa seremonioissa, ja vastaavasti patriarkka Kirill näyttäytyy Putinin ja muun valtionjohdon seurassa valtiollisissa tilaisuuksissa. Valtion hallitsema media toistaa näitä kuvia vuodesta toiseen, ja näin venäläisille luodaan kuvaa ortodoksisen kirkon arvostamasta valtionjohtajasta, joka harjoittaa ortodoksista uskoa ja kunnioittaa perinteisiä venäläisiä arvoja.

Edellä mainittu mielikuva Putinista on vallanpitäjien kannalta käyttökelpoinen, koska siitä syntyy heidän kannaltaan hyödyllinen yhteiskunnallinen dilemma: hallitusta kritisoiva kansalainen kokee kritisoivansa myös kirkkoa ja venäläisyyttä, ja toisaalta kritisoidessaan kirkkoa kansalainen kokee kritisoivansa myös valtiota ja venäläisyyttä. Tämä valinta kahden yhtä epämiellyttävän vaihtoehdon välillä saa monet venäläiset pitäytymään kritiikistä kumpaakaan kohtaan ja johtaa hallinnon kannalta toivottavaan kansalaisten yhteiskunnalliseen passiivisuuteen. Ortodoksisuuden merkitystä osana venäläisyyttä tällä tavoin hyödyntäessään valtio ja kirkko ovat onnistuneet vaientamaan itseensä kohdistuvaa kritiikkiä. Yhteiskunnallisen kehityksen kannalta ongelmana on tietenkin se, että isänmaallisuuden tai ortodoksisuuden asettaminen eräänlaiseksi kansaan kuulumisen

¹⁵⁹ Vuonna 2016 Venäjän television ykköskanavalla esitetyssä dokumentissa ”Patriarkka” kerrotaan, että Vladimir Putin kastettiin vuonna 1952 ortodoksisen kirkon jäseneksi. Dokumentin mukaan Putinin syvästi uskonnollinen äiti vei poikansa kastettavaksi Kristuksen kirkastumisen katedraaliin Leningradissa, ja kastamisen suoritti nykyisen patriarkka Kirillin isä. Dokumentti on nähtävissä YouTubessa:

<https://www.youtube.com/watch?v=lrglFFeWWcM>.

¹⁶⁰ Ortodoksinen kirkko viettää loppiaista Jeesuksen kasteen muistoksi. Loppiaisena jälle tehdään ristin muotoinen avanto, jossa uskovaiset kastautuvat keskiyöllä. Moskovan patriarkaatti käyttää juliaanista kalenteria, jonka mukaan loppiaista vietetään Venäjällä länsimaisen kalenterin tammikuun 19. päivänä.

ehdoksi vaihtaa aidon keskustelun valtion, kansan ja kirkon luonteista ja tavoitteista, koska valtaapitävät pystyvät määrittelemään nämä keskeiset käsitteet haluamallaan tavalla.

Kuva 6. Presidentti Putin kastautuu avannossa loppiaisena 2018.

Väitän, että Venäjän nykyhallinto pysyy vallassa kirkon avulla. Valta on keskittynyt, kansalaisvapauksia on rajoitettu ja demokraattisten instituutioiden merkitys on vähentynyt samalla, kun kansalaisten tulotaso on laskenut jo usean vuoden ajan. Putinin hallinnolla ei ole pysyvää ideologista pohjaa, joten se tarvitsee kirkkoa sekä kommunismin romahtamisen aiheuttaman ideologisen tyhjiön täyttämiseen että uusien vaikeiden poliittisten tilanteiden hallitsemiseen. En usko, että Venäjän nykyinen hallinto kestäisi tilannetta, jossa kirkko instituutioon arvostelisi korruptiota, vaalivilppiä, viranomaisten väärinkäytöksiä ja muita yhteiskunnallisia epäkohtia. Kirkko vetoaa erityisesti lukumäärältään suureen eläkeläisväestöön, ja jos papisto ja eläkeläiset osallistuisivat hallinnon vastaisiin protesteihin, niin voimankäyttö kirkkoa ja vanhuksia kohtaan murentaisi hallinnon uskottavuuden venäläisten silmissä; vallanpitäjät olisivat pakotettuja pidättäytymään voimankäytöstä, ja tämä antaisi protestien laajenemisen kautta mahdollisuuden suuriin yhteiskunnallisiin mullituksiin.

Ortodoksinen kirkko on ollut aina tiiviisti sidoksissa Venäjän hallintoon, ja *Leviathan*-elokuva näyttää kirkon osuuden myös venäläisessä ”sistemassa”. Professori Ledeneva kuvaa ”sistemaa” epämääräiseksi järjestelmäksi, jossa valtaa käyttävät henkilökeskeiset verkostot.

Näiden verkostojen kautta jaetaan muun muassa valtion varoja, mutta mitkään viralliset instituutiot eivät kontrolloi verkostojen toimintaa. Tämä johtuu yleisen konformismin, kansalaisyhteiskunnan heikkouden ja oikeuslaitoksen korruptoineisuuden lisäksi myös siitä, että virallisten instituutioiden edustajat ovat usein osa ”sistematic”. Verkotot tekevät tarvittaessa yhteistyötä, mutta ne myös kamppailevat keskenään erilaisista etuuksista. ”Sistematic” verkotot ovat muodollisesti lakien ja yhteiskunnan instituutioiden alaisia, mutta todellisuudessa niiden toiminta perustuu venäläisen yhteiskunnan kirjoittamattomiin sääntöihin.¹⁶¹

Piispan henkilöahmo esiintyy *Leviathan*-elokuvassa vain kolmessa kohtauksessa, mutta tästä huolimatta hän on keskeisin hahmo Nikolain oikeusmurhan takana. *Leviathanin* tarina tukee Ledenevan näkemystä, jonka mukaan julkisen ja yksityisen välisen rajan hämärtyminen Venäjän hallinnossa luo tilan henkilökohtaisiin verkostoihin perustuvalle vallankäytölle. Tämä verkostoihin perustuva hallintotapa periytyy Venäjän historiasta, sillä myös jo tšaarien Venäjällä ja Neuvostoliitossa hallintojärjestelmä perustui pitkälti erilaisiin klienttisuhteisiin ja verkostojen jäsenten välisiin epävirallisiin sopimuksiin. Verkostojen jäsenille on ominaista erilaisista eduista nauttiminen, kaksoisstandardit, hyviin tarkoitusperiin verhottu ahneus sekä oman aseman turvaaminen verkostojen avulla.¹⁶² Ledeneva on käyttänyt *Leviathan*-elokuvaa esimerkkinä kuvattaessaan ”sistematic” toimintaa ja kirkon osuutta siinä:

Andrei Zvjagintsevin viimeisin elokuva, Leviathan, joka palkittiin vuoden parhaana elokuvana Lontoon elokuvajuhlilla 2014, esittää sistematic korruptoituneen puolen: oikeusjärjestelmän (tuomioistuimet, poliisi ja syyttäjät) manipuloinnin sekä Venäjän ortodoksisen kirkon kaksinaismoralismin. Se näyttää uskomattoman kuilun sistematic julkisivun ja kulissien takaisen toiminnan välillä. Elokuvassa sistematic ulkopuolinen mies, automekaanikko Kolja taistelee säilyttääkseen oikeuden taloonsa, mutta menettää sen kaupungin pormestarille jouduttuaan lavastetuksi murhaan, mistä hänet tuomitaan 15 vuoden vankeuteen. Koljan kohtalon sinetöi periaate ”ystävälle heillä on kaikkea, vastustajille heillä on laki”.¹⁶³

Leviathanin katsoja huomaa piispan varakkuuden ja alemman papiston köyhyyden. Tämän lisäksi katsojassa saattaa herättää ihmetystä, mistä ortodoksinen kirkko on saanut varat uuden kirkon rakentamiseen syrjäiseen ja ilmiselvästi vähävaraiseen pikkukaupunkiin. Tämän tutkimuksen puitteissa on mahdotonta esittää luotettavaa arviota Venäjän

¹⁶¹ Tolvanen 2014.

¹⁶² Ledeneva 2015. Englannin kielestä suomentanut Miia Ijäs.

¹⁶³ Ibid., 3.

ortodoksisen kirkon varallisuudesta, koska se on haluton julkaisemaan tietoja rahankäytöstään ja pyrkii pitämään yllä myyttiä, jonka mukaan kirkko elää ja toimii seurakuntalaisten antamien lahjoitusten varassa. Käytännössä kirkon rahankäyttö on salaisuus: kirkko ei raportoi tuloistaan ja menoistaan eikä se julkaise mitään tietoja hankintojaan koskevista sopimuksista. Vuonna 2016 ortodoksisen kirkon tiedottaja Vladimir Legoida sanoi kirkon rahankäytöstä raporttia tehneelle *RBK*-lehdelle: ”Venäjän ortodoksisen kirkon menoja ei tarvitse paljastaa niin kauan kuin on täysin selvää, että kirkko käyttää rahaa sen omiin tarpeisiin.”¹⁶⁴ Ortodoksisen kirkon johtajia on kritisoitu näiden ylellisistä elämäntavoista. On mahdotonta arvioida, kuinka paljon ortodoksinen papisto käyttää *Leviathan*-elokuvan piispan tavoin kirkon saamaa rahoitusta omaksi edukseen, mutta joitakin viiteitä asiasta antavat patriarkka Kirillin ylelliseen elämäntapaan kohdistuneet paljastukset. Esimerkiksi keväällä 2012 Venäjän ortodoksisen kirkon virallisella verkkosivustolla julkaistiin valokuva, jossa Kirill esiintyi 30 000 euron arvoinen Breguet-kello ranteessaan. Myöhemmin kello poistettiin kuvankäsittelyohjelman avulla, mutta muokatussakin kuvassa kellon heijastus pöydänpinnassa jäi näkyviin. Tästä nousseen kohun jälkeen kirkon tiedottaja pahoitteli kuvan muokkaamista ja kertoi sen olleen yksittäisen työntekijän virhe. Myöhemmin samana vuonna paljastui, että patriarkka Kirill omisti miljoona-asunnon Moskovin keskustassa. Hämmästytystä herätti, että vaikka patriarkka ei omien sanojensa mukaan asunut asunnossa, niin hän oli haastanut alakerran naapurinsa oikeuteen tämän remontin aikana syntyneistä pölyhaitoista, ja oikeus oli takavarikoinut naapurin asunnon patriarkan korvausvaatimuksen takeeksi.¹⁶⁵ Tämän jälkeen Kirilliä on arvosteltu muun muassa luksusautojen ja huvijahtien omistamisesta sekä liian kalliiksi tulevista vierailuista eri puolille maailmaa. Vuonna 2017 Kirillille rakennettiin uusi loma-asunto Laatokassa sijaitsevaan Valamon luostarisaareen, jossa tuolloin jo entuudestaan oli presidentti Putinin, useiden ministerien sekä yksityisten miljardöörien loma-asuntoja¹⁶⁶, ja samana vuonna patriarkka Kirillin ja hänen sukulaistensa omaisuustiedot julistettiin valtiosalaisuuksiksi Venäjän duuman päätöksellä.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Baljuk & Puzkarev 2020.

¹⁶⁵ Schönberg 2012.

¹⁶⁶ Salovaara 2017.

¹⁶⁷ Obuhov 2017.

Valamon luostarisaaren tapahtumat ovat verrattavissa *Leviathan*-elokuvassa tapahtuvaan Nikolain tontin anastamiseen. Neuvostoaikana luostarin tiloissa toimivat muun muassa sotilastukikohta ja vanhainkoti, mutta heti Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen uusi Venäjän valtio luovutti luostarin rakennukset Moskovan patriarkaatille ja luostaritoiminta alkoi uudelleen. Presidentti Putinin residenssi valmistui Valamon saareen vuonna 2008. Sen jälkeen Valamoon on noussut jatkuvasti uusia rakennuksia sekä luostarin että Venäjän eliitin tarpeisiin, vaikka saaren vakituisilta asukkailta uudisrakentaminen on ollut jo pitkään kielletty. Osa uusista huviloista ja kirkkorakennuksista on rakennettu ilman minkäänlaisia lupia luonnonsuojelualueelle, mutta suojelualueista vastaava virasto ei ole puuttunut liian vaikutusvaltaisten tahojen harjoittamaan rakennustoimintaan.¹⁶⁸

2010-luvun alussa kirkko ryhtyi ajamaan maallikkoasukkaita pois saaresta. Vapaaehtoisesti lähteville tarjottiin kerrostaloasuntoja läheisestä Sortavalan kaupungista¹⁶⁹, ja ne jotka eivät suostuneet tähän korvaukseen karkotettiin erilaisten asumisoikeuteen liittyvien laintulkintojen avulla. Karjalan tasavallan ihmisoikeusvaltuutettu puolusti karkotettuja: hän piti ihmisten häätöjä kodeistaan Venäjän perustuslain vastaisina. Asiaa käsiteltiin oikeudessa. Alioikeus totesi karkotukset lainvastaisiksi, mutta sen päätös kumottiin ylemmissä oikeusasteissa, jotka totesivat karkotukset laillisiksi. Kymmenen vuotta sitten saarella oli noin 500 luostariin kuulumatonta asukasta, mutta nyt heitä on jäljellä enää muutama kymmenen. Kirkon mukaan saaren asukkaat olivat aikoinaan saaneet asumisoikeuden väärin perustein, joten asukkaiden häädössä oli kyse ainoastaan valtion tekemän virheen korjaamisesta.¹⁷⁰

Suoran valtionrahoituksen lisäksi Valamon luostari on saanut lahjoituksia myös valtionyhtiöiltä, ja yksityiset lahjoittajat ovat osallistuneet joko suoraan tai erilaisten säätiöiden kautta Valamossa tapahtuvaan rakennustoimintaan. Valamon luostari omistaa noin 15 liikeyritystä, joista suurin osa on rekisteröity Pietariin tai Moskovaan. Asukkaiden karkottamisen jälkeen saaren yritystoiminta on siirtynyt luostarin haltuun laivaliikenteestä

¹⁶⁸ Ahonen 2017; Salovaara 2017.

¹⁶⁹ Asuttamiskustannukset jäivät Sortavalan kaupungin maksettaviksi, vaikka Venäjän valtion tuki Valamon luostaria ja sen kahtasataa munkkia vuosina 2011–2016 kymmenillä miljoonilla euroilla eli noin seitsemän kertaa suuremmalla summalla kuin millä se tuki samoina vuosina 19 000 asukkaan Sortavalan kaupunkia. Salovaara 2017.

¹⁷⁰ Ahonen 2017; Salovaara 2017.

aina matkamuistojen myymiseen asti. Ennen asukkaiden häätämistä Valamon saarella ei saanut luostarin vaatimuksesta myydä alkoholia, mutta nyt luostari myy vodkaa omassa kaupassaan.¹⁷¹

Leviathanin kuvaama ortodoksisen kirkon kaksinaismoraalia näkyy Valamossa: Venäjän valtion johto hakeutuu Valamoon korostaakseen näennäisesti ortodoksisuuttaan, ja eliitin edusajat hankkivat saarelta loma-asuntoja henkilökohtaisten verkostojen suuren merkityksen takia. Luostarisaaren vanhat asukkaat karkotetaan, mutta siitä huolimatta alueen infrastruktuuria kehitetään valtion varoin vastaamaan luostarin ja saarella loma-asuntoja omistavan eliitin tarpeita. Näennäisesti tähän prosessiin ei liity laittomuuksia, koska valtio tukee kulttuurihistoriallisesti arvokkaan alueen restaurointia, yksityisillä lahjoittajilla on omat uskonnolliset motiivinsa, asukkaiden karkottaminen perustuu oikeuden päätökseen eikä luonnonsuojelualueista vastaavalla ministeriöllä ole resursseja Valamon alueen valvontaan¹⁷². Tosiasiassa kyse on siitä, että ortodoksinen kirkko on osa ”sistemaa”: Valamon luostari hyväksyy verovarojen väärinkäytön, oikeuslaitoksen korruptoituneisuuden ja valtaapitävien piittaamattomuuden voimassaolevasta lainsäädännöstä, eikä se omaa etuaan ajaessaan välitä ”sisteman” ulkopuolisten ihmisten kohtalosta.

Edellä kuvaamani Valamon tapahtumat ovat osa suurempaa kokonaisuutta: toukokuussa 2019 *Novye Izvestija* -lehdessä julkaistiin artikkeli, jonka mukaan Venäjällä käytetään joka vuosi noin 150 miljardia ruplaa (2,5 miljardia euroa) uusien kirkkojen rakentamiseen. Vuoden 2000 jälkeen Venäjälle on rakennettu 10 000 uutta ortodoksista kirkkoa tai kappelia, ja usein näiden rakentamista ovat rahoittaneet paikalliset liikemiehet ja yritykset. Konkreettinen esimerkki kirkkojen rakentamisesta on Moskovassa vuonna 2010 alkanut projekti, jonka tavoitteena on rakentaa kaupunkiin kaksisataa uutta kirkkoa. Tähän mennessä on rakennettu viisikymmentä kirkkoa, ja lähes yhtä monta on rakenteilla.¹⁷³

Joulukuussa 2017 patriarkka Kirill sanoi Moskovän hiippakunnan kokouksessa: ”Tämän vuoden joulukuun 1. päivänä Moskovassa oli 1 179 kirkkoa ja kappelia, toisin sanoen

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Luonnonsuojelualueista vastaavan ministeriön Valamon-osasto lakkautettiin kesäkuussa 2017. Salovaara 2017.

¹⁷³ Butuzova 2019.

kaksikymmentäviisi enemmän kuin viime vuonna samaan aikaan, ja tämän vuoden loppuun mennessä tulen pyhittämään Moskovassa vielä yhdeksän uutta kirkkoa.” Julkisuudessa esitetyt huhut, joiden mukaan kirkkojen rahoittajat ovat kokeneet Moskovan paikallishallinnon painostaneen heitä lahjoituksiin, antavat vihjeen kirkon osallisuudesta ”sistemassa” ja liittävät Moskovan kirkkoprojektin *Leviathan*-elokuvan tematiikkaan.¹⁷⁴

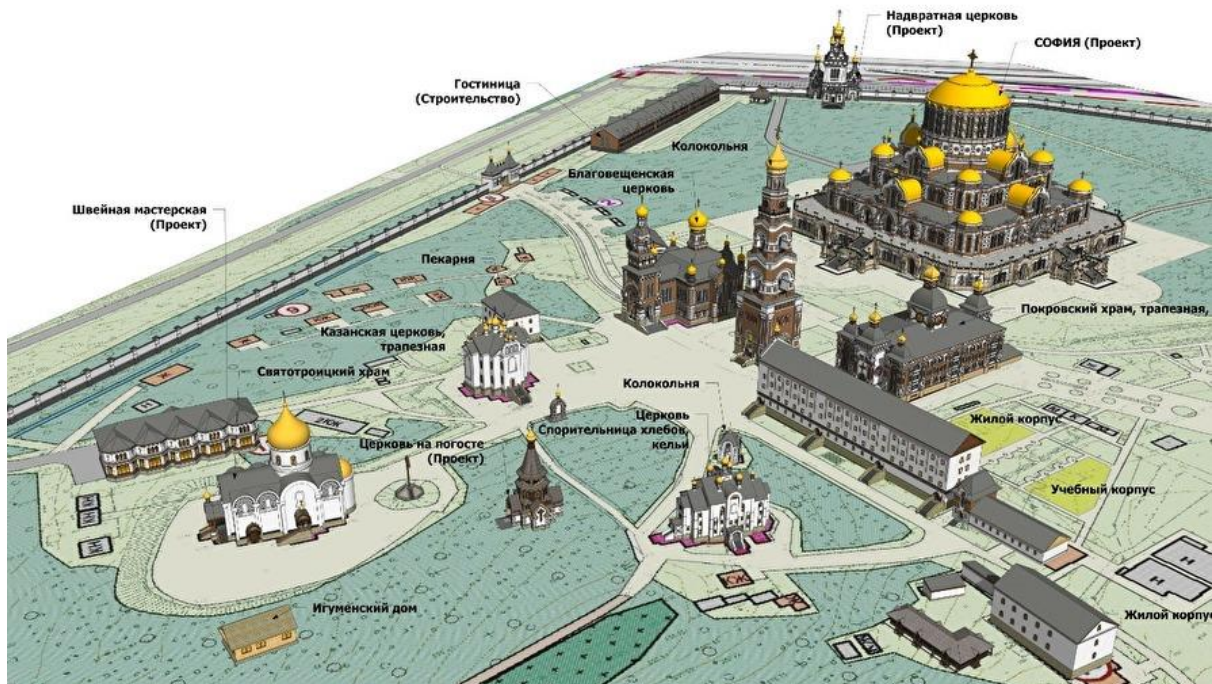
Novye Izvestijan artikkelin mukaan uusi kirkko noin viidellesadalle seurakuntaiselle maksaa 250–500 miljoonaa ruplaa (4–8 miljoona euroa), *Leviathan*-elokuvassa nähdyn kaltainen pienempi kirkko 90 miljoonaa ruplaa (1,5 miljoonaa euroa) ja pieni kyläkirkko tai kappeli 10 miljoonaa ruplaa (200 000 euroa). Varsinkin maaseudulla seurakuntien aktiivijäsenet ovat pääosin köyhiä eläkeläisiä, joten on selvää, etteivät he pysty kustantamaan kirkkojen rakentamista eivätkä edes lukumäärältään jatkuvasti kasvavan papiston palkkoja. Valtio tukee kirkkoa joidenkin suurten kirkkorakennusten restauroimisessa, mutta uusien kirkkojen rakentamiseen varat tulevat yli 90 prosenttisesti yksityisiltä lahjoittajilta. Lahjoittajat pyrkivät vahvistamaan asemaansa yhteiskunnassa tukemalla valtioon myötämielisesti suhtautuvaa kirkkoa. Samalla heille tarjoutuu *Leviathan*-elokuvan pormestarin tavoin mahdollisuus hyötyä kirkkoon liittyvästä liiketoiminnasta. *Novye Izvestijan* artikkelissa mainitaan joitain valtionyritysten tai valtiota lähellä olevien yritysten johtajia ja varakkaita henkilöitä, jotka ovat tukeneet rahallisesti kirkkojen rakentamista, mutta samalla artikkelissa todetaan, että puolet kirkolle lahjoitetusta rahasta annetaan nimettömästi, mikä herättää vakavia kysymyksiä sekä rahojen alkuperästä että siitä, kuinka suuri osa lahjoituksista on aidosti yksityisiä ja kuinka suuri osa peitettyä valtion tukea.¹⁷⁵

Ortodoksisen kirkon viimeisimpään suureen rakennushankkeeseen, Pyhän Sofian kirkon (Kuva 7) rakentamiseen liittyviä tapahtumia voidaan pitää toisintona *Leviathan*-elokuvan tapahtumista, ja näissä tapahtumissa kiteytyvät myös aiemmin tässä luvussa esittämäni näkemykset piilotettuihin agendoihin ja epävirallisiin kytköksiin perustuvasta venäläisestä hallintotavasta. Vuonna 2018 Venäjän ortodoksinen kirkko alkoi suunnitella valmistuessaan maailman suurimman ortodoksisen kirkkorakennuksen rakentamista lähelle Keski-Uralilla sijaitsevaa Jekatenburgin kaupunkia, ja rakennustöiden on määrä alkaa tänä vuonna. Suunnitellun rakennuskompleksin koko on valtava: varsinaiseen kolmikerroksiseen

¹⁷⁴ Aitamurto 2019, 49.

¹⁷⁵ Butuzova 2019.

kirkkorakennukseen mahtuisi 37 000 henkeä, minkä lisäksi alueelle ollaan rakentamassa useita pienempiä kirkkoja, nunnaluostari, hotelli, ravintoloita, leipomo, asuinrakennuksia kirkon työntekijöille sekä erillisiä taloja kirkon ylemmälle papistolle. Projektin rahoitusjärjestelyistä ei ole annettu tietoja julkisuuteen.¹⁷⁶

Kuva 7. Pyhän Sofian kirkkokompleksin suunnitelma. Kuva: Znak.com.

Kuten Nikolain talo *Leviathan*-elokuvassa, myös osa Krekovin perhetilasta oli jäämässä suunnitellun Pyhän Sofian kirkon alle. Neuvotteluja asiasta käytiin kireässä ilmapiirissä, ja maakysymyksen ratkaiseminen kesti puolitoista vuotta. Marraskuussa 2018 aluehallinto tarjosi Krekovin perheelle puolentoista miljoonan ruplan (noin 20 000 euron) korvausta maan pakkolunastuksesta, ja vuoden 2019 alussa tarjousta korotettiin neljään miljoonaan ruplaan (noin 55 000 euroon). Krekovit eivät suostuneet tarjoukseen, koska riippumattomien asiantuntijoiden arvion mukaan heidän maansa arvo oli noin 240 miljoonaa ruplaa (noin 3,5 miljoonaa euroa). Asiaa puitiin oikeudessa, ja oikeudenkäyntien aikana Krekovit ilmoittivat toistuvasti kokemastaan painostuksesta Sverdlovskin alueen ihmisoikeuskomissaarille. Joulukuun 2018 lopussa Krekovit kääntyivät asiassa sähköitse suoraan presidentti Putinin puoleen, ja keväällä 2019 rouva Krekovina matkusti Moskovaan, jossa hän luovutti henkilökohtaisesti Venäjän presidentin hallinnon edustajalle alkuperäiset

¹⁷⁶ Butuzova 2019.

asiakirjat, jotka todistivat Krekovieen omistusoikeuden maahansa. Kesäkuussa 2019 Krekovit myivät maansa kaikessa hiljaisuudessa Jekaterinburgin hiippakunnalle. Kauppasummasta ole tietoa, eikä asiaa ole enää sittemmin käsitelty julkisuudessa.¹⁷⁷

Aineiston perusteella vaikuttaisi siltä, että viime vuosikymmenen poliittisen kehityksen takia venäläisten valtavverkostojen jäsenet tukevat kirkkoa säilyttääkseen paikansa ”sistemassa”. Kirkkoa rahoittamalla he osoittavat uskollisuuttaan valtiolle¹⁷⁸, säilyttävät henkilökohtaiset kontaktinsa valtavverkostojen sisällä ja pääsevät osallisiksi kirkon tarjoamista liiketoimintamahdollisuuksista. ”Sisteman” läpinäkymättömyys peittää kirkolle suunnattujen rahavirtojen lähteen, joka yleensä on valtion tai valtion johtoa lähellä olevien yritysten kautta Venäjän valtio. Tämä tarkoittaa sitä, että vallanpitäjät tukevat julkisin varoin kirkkoa, joka puolestaan tukee vallanpitäjiä ja julkista valtaa. Tämä yhteistyö, joka hyödyttää sekä Venäjän eliittiä että kirkkoa, mutta jättää kansalle vain maksajan roolin, on jatkunut – neuvostoaikaa lukuun ottamatta – koko Venäjän historian ajan.

Olen korostanut tutkimuksessani, että Venäjän historian tuntemus auttaa ymmärtämään Venäjän nykyistä yhteiskuntaa. Samoin myös monet *Leviathan*-elokuvan länsimaalaiselle katsojalle vieraina näyttäytyvät toimintatavat ovat ymmärrettävissä Venäjän historiallisen kehityksen kautta. Levada-tutkimuskeskuksen johtaja, sosiologi Lev Gudkov on pohtinut *Leviathanissa* näkyvää vallanpitäjien ja tavallisten ihmisten välistä suhdetta. Hänen mukaansa Venäjän historia on tuottanut ihmistyyppin – kyse ei ole ihmisten psyykkisistä ominaispiirteistä, vaan venäläisten tajunnassa elävästä kulttuurisesta muistista – jonka ominaispiirteisiin kuuluvat eristäytyminen, alistuminen valtiolle, hierarkkinen ajattelutapa sekä kyvyttömyys toimia tilanteissa, joissa asiat on määritelty sopimuksin. Tämä ihmistyyppi – Homo sovieticus¹⁷⁹ – on kiinnostunut lähinnä itsestään ja oman lähipiiriinsä eduista, mutta on myös helposti johdettavissa, valvottavissa ja manipuloitavissa. Tyyppin passiivisuus on täysin vastakohtaista sille, miten aggressiivisesti se joskus toimii omien etujensa puolesta.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Esimerkiksi oligarkki Oleg Deripaska on sanonut luopuvansa omaisuudestaan, jos valtio niin käskää. Tolvanen 2014, 96.

¹⁷⁹ Homo sovieticus on pseudo-latinaa. Neuvostoliitossa luotiin ajatus uuden, paremman ihmisen luomisesta, ja siitä käytettiin termiä ”uusi neuvostoihminen”. Neuvostoihmistä tarkoittava sarkastinen ja kriittinen termi Homo sovieticus sen sijaan viittaa aloitekyvyttömyyteen, vastuun välttelyyn ja yleiseen piittaamattomuuteen työn tuloksista ja yhteisestä omaisuudesta.

Gudkovin mukaan samojen toimintatapojen ja ajattelumallien jatkuminen sukupolvesta toiseen on luonut pohjan tälle epärationaaliselle käyttäytymiselle.¹⁸⁰

Edellä esitetyn perusteella on selvää, että vaikka Zvjagintsev sanoo *Leviathanin* olevan universaali tarina tavallisen automekaanikon toivottomasta taistelusta pikkukaupungin vallanpitäjiä vastaan, niin Venäjää tunteva katsoja näkee elokuvan pitävän sisällään myös kertomuksen Putinin Venäjästä, jossa valta ja kirkko ovat liittoutuneet keskenään ja jossa vallanpitäjillä on mahdollisuus käyttää muodollisia instituutioita oman vallankäyttönsä välineinä. Tämä tutkimukseni kolmannessa luvussa esitetty ja *Leviathaninkin* kuvaama venäläisen vallankäytön malli näkyy venäläisessä yhteiskunnassa muun muassa suurina valtaetäisyyksinä politiikassa ja viranomaistoiminnassa sekä siinä, että presidentin katsotaan olevan lain yläpuolella ja omistavan kaiken – tai ainakin kontrolloivan kaikkea. Valtaan ei luoteta¹⁸¹, eikä siltä odoteta apua, vaan sitä jopa pelätään. Toisin sanoen Zvjagintsev on kääntänyt Venäjällä vallitsevan yhteiskunnallisen todellisuuden elokuvansa henkilöiksi ja tapahtumiksi, joiden avulla hän esittää moraalisen ja poliittisen kannanoton Venäjän nykytilasta.

Johtopäätökset

Olen tarkastellut tutkimuksessani Andrei Zvjagintsevin elokuvaa *Leviathan* (2014). Tutkimukseni tarkoitus on ollut selvittää, millaisia allegorioita *Leviathan*-elokuva esittää vallan ja ortodoksisen kirkon välisestä suhteesta, miten nämä allegoriat näkyvät venäläisessä yhteiskunnassa ja miten *Leviathan* kommentoi Venäjän yhteiskunnallista kehitystä.

Mielestäni *Leviathan* on elokuvan keinoin esitetty puheenvuoro Venäjän nykytilasta. Elokuvan läpileikkaavia teemoja ovat autoritaarisuus, vallan ja kirkon yhteistyö, korruptio sekä heikko yhteiskunnallinen luottamus. Tutkimustulosten perusteella elokuvan keskeisimmät vallan ja kirkon suhteeseen liittyvät allegoriat ovat vallan ja kirkon tiivis yhteistyö, kirkon taloudellinen hyvinvointi sekä kirkon osuus epävirallisissa vallankäytön verkostoissa, jotka kaikki ovat todellisia ilmiöitä venäläisessä yhteiskunnassa.

¹⁸⁰ Gudkov 2016.

¹⁸¹ Levada-tutkimuslaitoksen mukaan vuonna 2018 hallitukseen, oikeuslaitokseen, poliisiin ja paikallisviranomaisiin luotti alle kolmasosa venäläisistä. Levada 2019b.

Zvjagintsev ottaa rohkeasti kantaa paitsi vallanpitäjien moraalisesti kestäättömään toimintaan, myös kirkon osuuteen muodollisia instituutioita hyväksikäyttävässä, mutta käytännössä niistä riippumattomassa vallankäytössä. Ortodoksinen kirkko on oleellinen osa venäläistä yhteiskuntaa, ja instituutiona se on venäläisen yhteiskunnan suurin auktoriteetti. Zvjagintsev haastaa tämän auktoriteetin osoittamalla *Leviathanissa*, että vaikka Venäjällä valtion ja kirkon suhde on periaatteessa neutraali, niin käytännössä kirkon ja valtion välillä on salattuja taloudellisia kytköksiä, ja kirkon johdossa on henkilöitä, jotka edistävät omien verkostojensa avulla omia etujaan. *Leviathan* näyttää, että ortodoksinen kirkko on osa hallinnon, liike-elämän ja rikollisuuden yhteen kietoutunutta monimutkaista ”sistemia”.

Zvjagintsev käyttää allegorioita – sekin on kannanotto Venäjän nykytilaan – mutta hänen sanomansa tulee näkyväksi: viranomaisten, ortodoksisen kirkon ja yhteiskunnan konservatiivisten piirien kriittinen suhtautuminen *Leviathaniin* kertoo siitä, että elokuvassa kuvatulla viranomaisten mielivaltaisella vallankäytöllä ja kirkon toiminnalla epävirallisissa vallankäytön verkostoissa on todellisia vastineita venäläisessä yhteiskunnassa.

Venäjän valtionjohdon ja ortodoksisen kirkon edustajat ovat esittäneet myös *Leviathania* puolustavia mielipiteitä, vaikka elokuva näyttää miten Venäjän valtio uhkaa omia kansalaisiaan ja miten valtio itsessään on kansalaisten kokeman epäoikeudenmukaisuuden ja epävarmuuden aiheuttaja. Tämän voi tulkita niin, että *Leviathan* välittää totuudenmukaisen kuvan vallan ja kirkon olemuksesta nyky-Venäjällä: Zvjagintsev on onnistunut sijoittamaan sekä itsensä että *Leviathanin* venäläisen kirjallisuuden suurien nimien totuuden kertomisen perinteeseen, jossa taiteilijat ovat saaneet arvostella vallitsevia olosuhteita ja provosoida keskusteluja kiistanalaisista ja tuskallisistakin yhteiskunnallisista ilmiöistä, jos heidän teoksensa on koettu niin, että he ovat totuuden kertomisen lisäksi kantaneet aitoa huolta Venäjästä.

Venäjällä vallan ja kirkon välinen suhde on edelleen tiivis – *Leviathan* ei muuttanut Venäjää. Valtio suojelee ortodoksista kirkkoa, ja kirkko palvelee valtiota pyrkiessään säilyttämään vallitsevat yhteiskunnalliset olot. Venäjän valtionjohto hyödyntää kirkon perinteistä roolia ja kirkon nauttimaa luottamusta omassa politiikassaan ja edistää omia poliittisia tavoitteen ortodoksisuuteen vetoamalla. Tämän takia kirkolla on vaikutusvaltaa myös yhteiskunnallisessa päätöksenteossa, ja se pysyy lojaalina valtiolle sekä ideologisista että taloudellisista syistä.

Venäjän yhteiskunnallisen kehityksen kannalta edellä mainittu tarkoittaa sitä, että ortodoksisuuteen nojautuva konservatiivinen ajattelu pysyy tulevaisuudessakin Venäjän sisäpolitiikan keskiössä. Nykyistä hallintoa kohtaan ei ole nähtävissä merkittäviä poliittisia, taloudellisia tai sosiaalisia uhkia, ja lisäksi poliittinen ja hallinnollinen valta, ortodoksinen kirkko sekä ”sistema” muodostavat yhteiskunnan kaikilla tasoilla vaikuttavan kokonaisuuden – verkoston – joka pystyy tukahduttamaan järjestelmää uhkaavat ilmiöt.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto:

Leviathan 2014. Ohj. Andrei Zvjagintsev. Non-Stop Production. DVD. Cinema Mondo, 2015.

Tutkimuskirjallisuus:

Abel, Erika 2004. Return of the Prodigal Father: Andrey Zvyagintsev Talks about “The Return”. *Indiewire*. 2.2.2004. <https://www.indiewire.com/2004/02/return-of-the-prodigal-father-andrey-zvyagintsev-talks-about-the-return-79164/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Academic.Ru 2019. Internet-sivusto. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/377512>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Ahonen, Anneli. 2017. Valamon luostari hääti asukkaita – Yle kävi saarella, jossa tilalle ovat tulleet Putinin VIP-mökki ja oligarkit. *Yle*. 14.5.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9602312>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Aitamurto, Kaarina. 2019. *Uuden vuosituhannen sinfonia? Ortodoksinen kirkko venäjän politiikassa*. Pesonen, Heikki, Sakaranaho, Tuula & Paukkunen, Sini (toim.) *Uskonto ja maailmanpolitiikka*: 42–61. Gaudeamus, Helsinki.

Alehina, Margarita et al. 2019. Delo Matildi: Kak film Matilda stal samim skandalnim v Rossii. 7.3.2019. <https://www.rbc.ru/society/15/09/2017/59b91d469a794721efb96438>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Antonova, Elisaveta. 2015. Peskov otkazalsja priznat film ”Lefiafan” ”antirossijskoj tšernyhoj”. *RBK*. 23.1.2015. <https://www.rbc.ru/politics/23/01/2015/54c282229a79479a11f7d1fb>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Arkkipiispa Leo 2010. Puheenvuoro UKK- ja Paasikivi-Seurassa Kuopion klubilla 16. maaliskuuta 2010. <https://ort.fi/arkkipiispa/kolumnit-ja-kannanotot/luento-suomen-ortodoksisen-kirkon-ulkopolitiikka>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Autti, Mervi. 2011. The Photograph as Source of Microhistory – Reaching out for the Invisible. B. Johnson & H. Kiiskinen (toim.) *They Do Things Differently There: Essays on Cultural History*: 211–243. K&H-kustannus, Turku.

Baljuk, Olga & Puzkarev, Igor. 2020. Po blagosloveniju duhovnika patriarha, s kitajskim finansirovanjem. *Znak*. 20.1.2020. https://www.znak.com/2020-01-20/duhovnik_poklonskoy_planiruetsya_postroit_na_urale_samyy_bolshoy_v_mire_hristianskiy_hram. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Barlow, Helen 2012. Elena: Andrei Zvyagintsev Interview – A Look at Three Generations of Contemporary Russia Led to another Superb Film from Andrei Zvyagintsev. *Special Broadcasting Service*. 22.7.2012. <https://www.sbs.com.au/movies/article/2012/06/22/elena-andrei-zvyagintsev-interview>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Barracough, Leo. Russian Director Kirill Serebrennikov Freed From House Arrest. *The Variety*. 8.4.2019. <https://variety.com/2019/film/global/kirill-serebrennikov-freed-1203183051/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Berger, Arthur. 1997. *Narratives in Popular Culture, Media and Everyday Life*. SAGE, Lontoo.

Brandshaw, Peter. 2014. Leviathan – a New Russian Masterpiece. *The Guardian* 22.5.2014. <https://www.theguardian.com/film/2014/may/22/cannes-2014-leviathan-review-film>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Brooks, Xan 2018. Controversial Russian Director Andrey Zvyagintsev: "Dissident? I'm More of a Clown". *The Guardian*. 12.1.2018. <https://www.theguardian.com/film/2018/jan/12/controversial-russian-director-andrey-zvyagintsev-dissident-im-more-of-a-clown>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Burr, Ty. 2015. Leviathan Indicts Contemporary Russia. *The Boston Globe*. 19.2.2015. <https://www.bostonglobe.com/arts/movies/2015/02/19/leviathan-masterfully-indicts-contemporaryrussia/ADr0tVikz1qYl2LFDYcguO/story.html>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Butuzova, Ludmila. 2019. Ekonomika hramostroitelstva: Kto i kak platit za dyhovnye skrepy. *Novye Izvestija*. 30.5.2019. <https://newizv.ru/news/society/30-05-2019/ekonomika-hramostroitelstva-kto-i-kak-platit-za-duhovnye-skrepy>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Bykov, Dmitri. 2014. Aleksei Serebrjakov – Pereminy v Rossii vozmozhny tolko k hudšemu. *Sobesednik*. 25.7.2014. <https://sobesednik.ru/dmitriy-bykov/20140725-aleksey-serebryakov-peremeny-v-rossii-vozmozhny-tolko-k-huds>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Chu, Henry 2019. Imprisoned Ukrainian Filmmaker Oleg Sentsov Released in Prisoner Exchange. *The Variety*. 7.9.2019. <https://variety.com/2019/film/news/ukrainian-filmmaker-oleg-sentsov-released-1203327235/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Cummings, Doug & Trakovski, Maria. 2018. An Interview with Andrey Zvyagintsev: Leviathan and Loveless. *Cineaction*. <http://cineaction.ca/current/an-interview-with-andrey-zvyagintsev-leviathan-and-loveless/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Dahl, Robert A. 1957. The Concept of Power. *Behavioral Science* 2(3): 201–215.

Davies, Rebecca 2008. Andrei Zvyagintsev Interview – The Russian Director Talks to Rebecca Davies about His Second film, The Banishment. *The Telegraph*. 12.8.2008. <https://www.telegraph.co.uk/culture/film/3558368/Andrei-Zvyagintsev-interview.html>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

- Davis, Erika. 2009. Intro to Political Theory Blog. <https://polsci101.wordpress.com/2009/10/19/the-leviathan-metaphor/>. (Linkki tarkastettu 1.5. 2020.)
- de Madariaga, Isabel 2007. *Iivana Julma*. Ajatus Kirjat, Helsinki.
- Debruge, Peter. 2014. Film Review: Leviathan. *The Variety*. 22.5.2014. <http://variety.com/2014/film/festivals/cannes-film-review-leviathan-1201189022/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Ellman, Michael 2002. Soviet Repression Statistics: Some Comments. *Europe-Asia Studies* 54(7): 1151–1172.
- Enqvist, Johanna & Onikki-Rantajääskö, Tiina 2018. *Tieteen termipankki kehittää suomen kielen käyttöä tieteen kielenä. Kielikello*. <https://www.kielikello.fi/-/tieteen-termipankki-kehittaa-suomen-kielen-kayttoa-tieteen-kielena>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Felperin, Leslie. 2014. Leviathan: Cannes Review. *The Hollywood Reporter*. 22.5.2014. <http://www.hollywoodreporter.com/review/leviathan-cannes-review-706722>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Fontaine, Gilles (toim.) 2018. *Key Trends in Russian Cinema*. Nevafilm Research for the European Audiovisual Observatory, Strasbourg.
- Freedom House. 2018. Freedom on the Net 2018 – The Rise of Digital Authoritarianism. <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Gabel, Paul 2005. *And God Created Lenin: Marxism vs. Religion in Russia, 1917–1929*. Prometheus Books, New York.
- Gadamer, Hans-Georg. 2004. *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Vastapaino, Tampere.
- Gazeta Ru. 2015. Protoirei Tšaplin stšitaet, sto "Leviafan" snyat v ugodu zapady. 21.1.2015. https://www.gazeta.ru/culture/news/2015/01/21/n_6844953.shtml. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Hakala, Pekka. 2015. Murmansk kielsi Oscar-ehdokkaan esittämisen. *Helsingin Sanomat*. 15.1.2015. <http://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000002792671.html>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Gazeta Ru. 2015. Protoirei Tšaplin stšitaet, sto "Leviafan" snyat v ugodu zapady. 21.1. 2015. https://www.gazeta.ru/culture/news/2015/01/21/n_6844953.shtml. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Govorit Moskva. 2015. Murmanskij mitropolit podlagodaryl Zvjagintseva za film "Lefiafan". 21.1.2015. <https://govoritmoskva.ru/news/26385/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Gudkov, Lev. 2016. Povest o sovetskom tšeloveke. *Vedomosti*. 28.12.2016. <http://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/12/28/671519-povest-o-sovetskom>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Hakkarainen, Jarmo 2012. Venäjän ortodoksinen kirkko tsaarin vallan vankina (opetuspuhe). ortodoksi.net. Internet-sivusto.

[https://www.ortodoksi.net/index.php/Venäjän_ortodoksinen_kirkko_tsaarin_vallan_vankina_\(opetuspuhe\)](https://www.ortodoksi.net/index.php/Venäjän_ortodoksinen_kirkko_tsaarin_vallan_vankina_(opetuspuhe)). (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Hall, Stuart. 1997. The Work of Representation. S. Hall (toim.) *Representation – Cultural Representations and Signifying Practises*: 13–74. Sage, Lontoo.

Hall, Stuart. 2005. New Ethnicities. K.-H. Chen & D. Morley (toim.) *Critical Dialogues in Cultural Studies*: 442–452. Routledge, New York.

Hongisto, Ilona & Kurikka Kaisa. 2013. Esipuhe: Muuri ja murros. I. Hongisto & K. Kurikka (toim.) *Toisin sanoin – Taiteentutkimusta representaation jälkeen*: 7–18. Eetos, Turku.

Huhtala, Jussi. 2018. Palkittu venäläisohjaaja Andrei Zvjagintsev kertoo tarinoita ihmisistä: ”En tee poliittisia elokuvia”. *Episodi*. 9.10.2028. <https://www.episodi.fi/uutiset/palkittu-venalaisohjaaja-andrei-zvjagintsev-kertoo-tarinoita-ihmisista-en-tee-poliittisia-elokuvia/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

IMDb. 2020a. https://www.imdb.com/title/tt2802154/awards?ref=tt_awd. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

IMDb. 2020b. https://www.imdb.com/title/tt6304162/awards?ref=tt_awd. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Juntunen, Max. 1997. *Elävän kuvan sanasto: Elokuva-, televisio- ja videoalan keskeiset termit ja käsitteet*. Edita, Helsinki.

Jussila, Osmo 2012. Miksi Venäjä on erilainen? *Idäntutkimus* 3/2012: 54–63.

Juusela, Pauli. 2017. Putinin Venäjällä ortodoksikirkon asema on palannut lähes tsaarin aikoihin. *Kirkko ja kaupunki*. 25.7.2017. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/putinin-venajalla-ortodoksikirkon-asema-on-palannut-lahes-tsaarin-aikoihin>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kakkori, Leena. 2009. Hermeneutiikka ja fenomenologia. Hermeneuttis-fenomenologisen tutkimusotteen sisäisestä problematiikasta. *Aikuiskasvatus – Näkökulmia tutkimukseen*. 29 (4): 273–280.

Karmunin, Oleg. 2015. Vladimir Medinski: ”Leviafan” zapredelno konjunkturen. *Izvestija*. 15.1.2015. <https://iz.ru/news/581814>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kehr, Dave. 2004. Film Review: A Frayed Family, an Ominous Fishing Trip. *New York Times*. 6.2.2004. <https://www.nytimes.com/2004/02/06/movies/film-review-a-frayed-family-an-ominous-fishing-trip.html>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

KinoPoisk. 2020a. <https://www.kinopoisk.ru/film/705356/awards/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

KinoPoisk. 2020b. <https://www.kinopoisk.ru/film/963346/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kirkkoraamattu 1992. <https://www.bible.com/fi/bible/330/MAT.7.6.FB92>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Knuuttila, Tarja & Lehtinen, Aki (toim.) 2010. *Representaatio – Tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi*. Gaudeamus, Helsinki.

Koivunen, Anu. 2004. Mihin katse kohdistuu? Feministisen elokuvatutkijan metodologinen itsereflektio. Liljeström, Marianne (toim.) *Feministinen tietäminen – Keskustelua metodologiasta*: 228–251. Vastapaino, Tampere.

Korpel, Marjo & de Moor, Johannes. 2017. The Leviathan in the Ancient Near East World. K. van Bekkum, J. Drkker, H. van den Kamp & E. Peels (toim.) *Themes in Biblical Narrative* 21(1): 1–18.

Kovalenko, Gennadi 2010. *Velikij Novgorod: Vzgljad iz Evropi XV–natšalo XX vv.* Evropeiskij Dom, Sankt-Peterburg.

Kronvall, Kerstin. 2016. Vladimir Pozner on ainoa, joka voi kyseenalaistaa Putinin politiikkaa Venäjän TV:n valtakanaavalla. *Yle*. 29.5.2019. <https://yle.fi/uutiset/3-8885573>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Krylov. 2015. Na smert Zvjagintseva. *Ortodox.ru*. 15.1.2015. <https://bogoslav.ru/article/4385022>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kulmala, Meri 2008. Puolustusministeriön raportti: Haasteiden Venäjä. H. Smith (toim.) *Yhteiskunta*: 9–32. Edita, Helsinki.

Lahtinen, Aarno, Laitila, Teuvo & Sutner, Ernst 1991. [Usko, toivo ja vallankumous: Kristinusko ja kirkot Neuvostoliitossa](#). Otava, Helsinki.

Laine, Timo. 2010. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. J. Aaltola & R. Valli, R. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin – Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*: 28–45. PS-Kustannus, Jyväskylä.

Lankila, Markku, Špakovskaja, Larisa & Tortšinski, Filip. 2017. Venäjänkielisen internetin poliittisen sääntelyn kiristäminen. *Idäntutkimus* 24(4): 21–36.

Ledeneva, Alena. 2013. *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ledeneva, Alena. 2015. Venäjän epävirallinen hallinto. *Idäntutkimus* 22(1): 3–13. Levada 2015. Internet-sivusto. <https://www.levada.ru/2015/05/07/leviafan-vnimanie-i-otsenki/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Levada 2017. Internet-sivusto. <https://www.levada.ru/sbornik-obshhestvennoemnenie/obshhestvennoe-mnenie-2017/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Levada 2019a. Internet-sivusto. <https://www.levada.ru/en/2018/10/22/institutional-trust-4/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Levada 2019b. Internet sivusto. <https://www.levada.ru/2019/11/28/obshhestvo-i-gosudarstvo/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Luhn, Alec. 2015. Anti-Putin Oscar Nominee Leviathan Gets Wide Russian Release. *The Guardian*. 30.1.2015. <https://www.theguardian.com/film/2015/jan/30/leviathan-gets-wide-russian-release-andrei-zvyagintsev>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Luukkanen, Arto 2009. *Muutosten Venäjä: Venäjän historia 862–2009*. Edita, Helsinki.

Lyytikäinen, Pirjo. 2013. *Leena Krohn ja allegorian kaupungit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Martikainen, Toivo, Pynnönniemi, Katri & Saari Sinikukka (toim.) 2016. *Venäjän muuttuva rooli Suomen lähialueilla*. Valtioneuvosto, Helsinki.

Matveev, Andrej. 2010. Koliskie karti. <http://kolamap.ru/library/murlag.htm>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Menashe, Louis. 2010. *Moscow Believes in Tears: Russians and Their Movies*. New Academia Publishing, Washington DC.

Mikkonen, Erkki. 2015. Venäläiselokuva Leviathanin ohjaaja: ”Miksi elämme näin?”. *Yle*. 15.4.2015. <https://yle.fi/uutiset/3-7929526>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Mikkonen, Erkki. 2017. Venäjän ortodoksinen kirkko vahvistuu presidentin valvonnassa – ”Kirkosta tullut Putinin perinteiden ministeriö”. *Yle*. 18.3.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9517708>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Moilanen, Pentti & Räihä, Pekka. 2010. Merkitysrakenteiden tulkinta. J. Aaltola & R. Valli, R. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin – Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*: 46–69. PS-Kustannus, Jyväskylä.

Moss, Walter. 2015. What Does the Film Leviathan Tell Us about Putin’s Russia and Its Past? *History News Network*. 16.6.2015. <http://historynewsnetwork.org/article/159579>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Muhatetšina, Jelena. Golosovanie po popravkam v konstitutsiju možet byt perenesono na ijun. *Vedomosti*. 22.3.2020. <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2020/03/22/825890-golosovanie-po-popravkam>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Negin, Oleg & Zvjagintsev, Andrej. 2013. *Leviathan: Feature Film Treatment. Version 3*. 25.5.2013. Sonyclassics, Moskova. https://www.sonyclassics.com/awards-information/leviathan_screenplay.pdf. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Neljubin, Nikolaj. 2020. Andrej Zvjagintsev: Vlast deistvuet v rusle ”stobi drugim nepovadno bylo”. *Fontanka*. 17.2.2020. <https://www.fontanka.ru/2020/02/17/127/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Obuhov, Aleksei. 2017. Gosduma razrešila zarektit imuštšestvo visnih tsinovnikov, patriarha i ih rodstvennikov. *MKRU*. 21.6.2017. https://www.mk.ru/politics/2017/06/21/gosduma-razreshila-zasekretit-imushchestvo-vyshshikh-chinovnikov-patriarkha-i-ikh-rodstvennikov.html?fbclid=IwAR2VcrJccDtB99na2KETR7xt3XNA0Ed0HmPJZfNOVQb5Fg_d4PwhLZCKvxY. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Papkova, Irina. 2011. *The Orthodox Church in Russian Politics*. Oxford University Press, Oxford.

Pašenkova, Maria. 2014. Skelet Lefiana iz Myrmanskoi oblasti wykupili bogatš-peterburžets. *Komsomolskaja Pravda*. 20.10.2014.

<https://www.murmansk.kp.ru/daily/26297.5/3174860/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Pašenkova, Maria. 2015a. Glava Teriberki: "Lefiafan" pokazal nemituju Rosssiju.

Komsomolskaja Pravda. 13.1.2015.

<https://www.murmansk.kp.ru/daily/26329.3/3211438/?cp=0>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Pašenkova, Maria. 2015b. Glava Teriberki: Moi slova pro "Leviafana" bili nepravilno istolkovani. *Komsomolskaja Pravda*. 19.1.2015.

<https://www.murmansk.kp.ru/daily/26330/3213537/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Pavlovic McAteer, Ksenija. 2017. Interview with Andrey Zvyagintsev: "Oh Russia, Where Do You Go?". *The Pavlovic Today*. 25.11.2017. <https://www.thepavlovictoday.com/interview-andrey-zvyagintsev-oh-russia-go/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Pipes, Richard 1995. *Russia under the Old Regime*. Penguin Books, New York.

Pozner, Vladimir. 2015. Pozner online. Ote blogitekstistä 24.2.2015.

<http://pozneronline.ru/2015/01/10158/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Pulver, Andrew 2014. Putin-bashing Film Leviathan Named as Russia's Oscar Contender. *The Guardian*. 29.9.2014. <https://www.theguardian.com/film/2014/sep/29/putin-bashing-film-leviathan-named-as-russias-oscar-contender>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Pöysä, Jyrki. 2015. *Lähiluvun tieto: Näkökulmia muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.

Richters, Katja. 2014. *The Post-Soviet Russian Orthodox Church: Politics, Culture and Greater Russia*. Routledge, Lontoo.

Rose, Gillian. 2012. *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. Sage, Lontoo.

Ruutu, Katja 2006. *Venäjän politiikka ja perustuslaki: Tutkimus Venäjän perustuslakikäsitteistön kehityksestä 1900-luvulla*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Aleksanteri-instituutti. Kikimora Publications, Helsinki.

Saarelainen, Juhana. 2013. Konteksti ja kontekstualisoiminen. A. Nivala & R. Mähkä (toim.) *Kulttuurin polkuja – Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*: 244–268. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto.

Salomaa, Markku 2015. Suomalaisten teloitukset yhä inventoimatta. *Kaleva*. 7.7.2015.

<https://www.kaleva.fi/mielipide/kolumnit/suomalaisten-teloitukset-yha-inventoimatta/701520/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Salovaara, Outi. 2017. Eliitti valtasi Valamon luostarin – Siviilit häädetään saarelta röyhkeästi. *Seura*. 14.8.2017. <https://seura.fi/asiat/ajankohtaista/eliitti-valtasi-valamon-luostarin-siviilit-haadetaan-saarelta-royhkeasti/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Saunders, Paul. 2018. Interview: Will Russia Move to the Left? *The National Interest*. 1.6.2018. <https://nationalinterest.org/feature/interview-will-russia-move-the-left-26101>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

- Schönberg, Kalle. 2012. Patriarkan kultakello käynnisti kritiikkiryöpyn Venäjällä. *Yle*. 7.4.2012. <https://yle.fi/uutiset/3-5448157>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Seppänen, Janne. 2005. *Visuaalinen kulttuuri – Teoriaa ja metodeja kuvien tulkitsijalle*. Vastapaino, Tampere.
- Ševtšenko, Maksim 2015. Facebook-sivu. 20.1.2015. <https://www.facebook.com/shevchenko.maxim.leonardovich/posts/760619257348697>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Sihvonen, Tanja. 2006. Representaatio/simulaatio: Esityksestä toimintaan ja takaisin. S. Ridell, T. Sihvonen & P. Väliaho (toim.) *Mediaa käsittämässä*: 129–152. Vastapaino, Tampere.
- Snellman, Alma. 2015. Maan tapa venäläisittäin. *Ulkopolitiikka*. 1/2015. http://arkisto.ulkopoliitika.fi/artikkeli/1378/maan_tapa_ven_l_isitt_in/. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Sperling, Valeria. 2015. *Sex, Politics and Putin: Political Legitimacy in Russia*. Oxford University Press, Oxford.
- Suomen ortodoksisen kirkko 2019. Virallinen internet-sivusto. <https://ort.fi/pyha-filip-moskovon-metropoliitta>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- The Moscow Times*. 2015. Russian Lawmaker Wants to Recall ‘Leviathan’ Film Funding. 18.1.2015. <https://www.themoscowtimes.com/2015/01/18/russian-lawmaker-wants-to-recall-leviathan-film-funding-a42976>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Thompson, Anne. 2015. "Leviathan" Director Andrey Zvyagintsev on Why Russia Backed His Provocative Oscar Nominee. *Indiewire*. 15.1.2015. <https://www.indiewire.com/2015/01/leviathan-director-andrey-zvyagintsev-on-why-russia-backed-his-provocative-oscar-nominee-189272/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Tieteen termipankki 2016. Elokuva- ja televisiotutkimus. Internet-sivusto. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Elokuva- ja televisiotutkimus:kohtaas>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Tieteen termipankki 2019. Oikeustiede. Internet-sivusto. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Oikeustiede:oikeusvaltio>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Tkatšev, Andrej. 2015. Leviafan. *Pravoslavie.ru*. 15.1.2015. <http://www.pravoslavie.ru/77282.html>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Tolvanen, Taisto. 2014. Venäjä – Vallan mekanismit. *Idäntutkimus* 21(4): 96–99.
- Turan, Kenneth. 2004. The Return, a Russian Family Drama. *Los Angeles Times*. 13.2.2004. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2004-feb-13-et-turan13-story.html>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)
- Waldron, Peter 2011. *Russia of the Tsars*. Thames & Hudson, Lontoo.
- Walker, Shaun 2014. Andrei Zvyagintsev: Living in Russia Is Like Being in a Minefield. *The Guardian*. 6.11.2014. <https://www.theguardian.com/film/2014/nov/06/leviathan-director-andrei-zvyagintsev-russia-oscar-contender-film>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Vassilieva, Julia. 2018. Russian Leviathan: Power, Landscape, Memory. *Film Criticism* 42(1): 1–14. <https://quod.lib.umich.edu/f/fc/13761232.0042.101/--russian-leviathan-power-landscape-memory?rgn=main;view=fulltext> (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Wengle, Susanna, Monet, Christy & Olimpieva, Evgenia 2018. Russia's Post-Soviet Ideological Terrain: Zvyagintsev's *Leviathan* and Debates on Authority, Agency, and Authenticity. *Slavic Review* 77(4): 998–1024.

Venäjän federaation perustuslaki 1993. Konstitutsija Rossijskoi Federatsii 1993. <http://kremlin.ru/acts/constitution>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Venäjän ortodoksinen kirkko. 2008. Moskovan patriarkaatin virallinen internet-sivusto. <http://www.patriarchia.ru/db/text/419128.html>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Vihavainen, Timo 2006. Venäjän historia. H. Kirkinen (toim.) *Toinen vallankumous*: 392–402. Otava, Helsinki.

Vihavainen, Timo 2014. *Vanhan Venäjän paluu*. Otava, Helsinki.

Vihavainen, Timo 2015. Yksinvaltainen demokratia. *Ulkopolitiikka* 1/2015. [http://arkisto.ulkopoliitika.fi/artikkeli/1390/yksinvaltainen demokratia/](http://arkisto.ulkopoliitika.fi/artikkeli/1390/yksinvaltainen_demokratia/). (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Viscusi, Pino 2017. *The Heart of Russia in Cinema*. Youcanprint, Tricase.

Yaffa, Joshua 2020. 'They Will Destroy You': In Putin's Russia, How Far Can an Artist Go? *The Guardian*. 17.1.2020. <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/17/putin-kirill-serebrennikov-arts-clampdown-russia-bolshoi>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Yle. 2020. Putin haluaa perustuslakiin heteroseksuaalisen avioliiton sekä maininnan venäläisten ”uskosta Jumalaan”. 2.3.2020. <https://yle.fi/uutiset/3-11237680>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kuvat ja niiden lähteet:

Kuva 1. Puna-armeijan sotilaat suutelevat ristiä Dmitrovski-Orlovskissa Kurskin panssaritaistelun jälkeen vuonna 1943. FOMA. Internet-sivusto. <https://foma.ru/3-glavnyih-mifa-o-tserkvi-v-godyi-voynyi.html>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kuva 2. *Matilda*-elokuva vastustava mielenosoitus Pietarissa syyskuussa 2017. *Russia Today*. 13.9.2017. <https://www.rt.com/news/403226-matilda-scandal-porn-arson/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kuva 3. Nikolain talo. *Senses of Cinema*. <http://sensesofcinema.com/2017/soviet-cinema/2014-leviathan-andreyzvyagintsev/>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kuva 4. Pormestari ja piispa. *DVD-Beaver*. http://www.dvdbeaver.com/film5/blu-ray_reviews_66/leviathan_blu-ray.htm. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kuva 5. Uusi kirkko Nikolain entisen talon paikalla. *Medium Work*.

https://medium.com/@Sculpting_In_Frames/leviathan-analysis-the-paradox-of-modern-russia-d4d1755ca64. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kuva 6. Putin kastautuu loppiaisena 2018. *ABC News*.

<https://abcnews.go.com/Politics/shirtless-vladimir-putin-takes-dip-icy-russian-lake/story?id=52450562>. (Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kuva 7. Pyhän Sofian kirkon rakennussuunnitelma. *Znak*. https://www.znak.com/2020-01-20/duhovnik_poklonskoy_planiruetnya_postroit_na_ural_e_samy_bolshoy_v_mire_hristian_skiy_hram.

(Linkki tarkastettu 1.5.2020.)

Kohtausluettelo (lihavoidut kohtaukset lähiluettu):

1: Alkukuvat: meri, kalliot, Nikolain talo. (1:10–3:10.)

2: Nikolai noutaa Dmitrin rautatieasemalta hotelliin. (3:11–5:50.)

3: Dmitri käy hotelissa suihkussa, Nikolai odottaa. (5:51–6:17.)

4: Nikolai ja Dmitri ajavat Nikolain talolle. Nikolain ystävä, poliisikersantti Pavel pysäyttää heidät. Pavel kertoo Nikolaille, että tämän pitäisi vielä samana päivänä korjata Stepanitš-nimisen poliisin auto. Nikolai sanoo Pavelille korjaavansa Stepanitšin auton seuraavana päivänä. (6:18–8:08.)

5: Nikolain talo. Nikolain vaimo, Liliya, valmistaa aamiaista. Roman, Nikolain poika edellisestä avioliitosta, tulee keittiöön ja puhuu Lilialle loukkaavasti. (8:09–9:28.)

6–8: Nikolai, Dmitri, Lilia ja Roman syövät aamiaista. Roman loukkaa Liliää uudestaan, ja Nikolai lyö Romania avokämменellä päähän. Roman juoksee ulos. Nikolai ja Dmitri lähtevät Romanin perään ja vievät tämän kouluun. (9:29–12:09.)

9: Lilia jää kotiin. Stepanitš koputtaa oveen ja haluaa tavata Nikolain. Lilia kutsuu Stepanitšin sisään, mutta tämä kieltäytyy ja kertoo odottavansa Nikolaita ulkona. (12:10–13:34.)

10–11: Nikolai ja Dmitri palaavat Nikolain talolle. Nikolai vakuuttelee Stepanitšille korjaavansa tämän auton seuraavana päivänä. (13:35–14:26.)

12–14: Dmitri näyttää Nikolaille ja Lilialle papereita, jotka todistavat kaupungin pormestarin, Vadim Sergeevitšin, syyllistyneen menneisyydessään vakaviin laittomuuksiin. Nikolai ja Dmitri päättävät painostaa pormestaria näillä todisteilla. (14:27–16:25.)

15: Nikolai, Lilia ja Dmitri istuvat autossa matkalla oikeustalolle kuulemaan tuomioistuimen päätöstä Nikolain talonsa pakkolunastusta koskevasta valituksesta. Dmitrin puheesta käy ilmi, että pormestarilla on suojelijoita ylemmillä tahoilla. Lilia puhuu puhelimesta ystävänsä Angelan kanssa. Angela kertoo Lilialle, ettei hänen miehensä Pavel pysty tulemaan oikeustalolle Nikolain tueksi. (16:26–18:08.)

16–19: Nikolai, Lilia ja Dmitri oikeustalolla. Tuomioistuin hylkää Nikolain talonsa pakkolunastusta koskevan valituksen aiheettomana. (18:09–22:13.)

20: Pormestari Sergeevitš syö illallista piispan kanssa. Pormestari on huolissaan tulevista vaaleista, ja hän kysyy piispalta, ovatko Jumala ja papisto hänen puolellaan. Piispa vakuuttaa Jumalan olevan pormestarin puolella. (22:14–24:14.)

21. Humalainen pormestari istuu auton takapenkillä. Hän puhuu puhelimesta oikeuden päätöksestä Nikolain talon suhteen, jonka jälkeen hän antaa kuljettajalle ohjeet ajaa Nikolain talolle. (24:15–25:49.)

22: Nikolai ja Dmitri juopottelevat Nikolain talolla. He tietävät, että pormestari vaikutti oikeuden päätökseen. Dmitri kehottaa Nikolaita ja Liliaa muuttamaan Moskovaan ja aloittamaan siellä uuden elämän. (25:50–30:39.)

23–24: Pormestari saapuu humalassa Nikolain talolle. Hänellä on henkivartijat mukanaan. Pormestari pilkkaa Nikolaita ja sanoo Nikolain omaisuuden olevan kohta hänen. Nikolai menettää hermonsä ja lähtee sisälle hakemaan asetta. Dmitri saa pormestarin rauhoittumaan verhotuilla uhkauksilla. Dmitri ja pormestari sopivat tapaamisen seuraavaksi päiväksi. (30:40–34:47.)

25: Pormestarin vierailun jälkeen Nikolai päättää, että hän jää puolustamaan oikeuksiaan eikä muuta Moskovaan. (34:48–35:28.)

26: Dmitri laatii rikosilmoituksen pormestari Sergeevitšin toimista. (35:29–36:21.)

27: Nikolai korjaa Stepanitšin autoa. Stepanitš istuu vieressä ja täyttää sanaristikkoa. Dmitri tulee paikalle. Stepanitš kutsuu Dmitrin huviretkelle juhlimaan syntymäpäätänsä. Dmitri suostuu kutsuun. (36:22–37:53.)

28: Nikolai, Dmitri ja Lilia jättävät rikosilmoituksen poliisilaitoksella. Nikolai hermostuu, ja hänet toimitetaan putkaan. (37:54–39:44.)

29: Dmitri yrittää tavata syyttäjän, mutta syyttäjänviraston virkailijat ilmoittavat, että tämä on mahdotonta. (39:45–40:36.)

30: Dmitri menee tapaamaan pormestaria. (40:37–40:56.)

31–32: Lilia menee tapaamaan Pavelin vaimoa Angelaa. Tämä lupaa järjestää Nikolaille ja Lilialle asunnon heidän naapuristaan. (40:57–42:15.)

33: Dmitri näyttää pormestarille todisteet tämän vuosia sitten tekemistä rikoksista. Pormestari lupaa tutustua dokumentteihin ja ottaa tarvittaessa Nikolain asian uuteen käsittelyyn. (42:16–49:49.)

34: Pormestari jää yksin huoneeseensa, miettii ja heittää lopulta vesilasin seinään. (49:50–50:45.)

35: Dmitri ja Lilia ravintolassa. Dmitri tekee tilauksen ja sanoo käväisevänsä huoneessaan. Hän pyytää Liliaa odottamaan kymmenen minuuttia. Lilia seuraa Dmitriä hotellihuoneeseen. (50:46–52:32.)

36: Alaston Dmitri makaa vuoteessa, Lilia tulee suihkusta. Nikolai soittaa Lilialle ja kertoo vapautuneensa poliisilaitokselta. (52:33–53:42.)

37: Tapaaminen pormestarin työhuoneessa. Paikalla pormestari, poliisipäällikkö, syyttäjä ja tuomari. Pormestari on hermostunut, koska hän uskoo, että Dmitrillä on mahtava suojelija

Moskovassa. Pormestari kertoo muille, että jos Dmitrin hallussa olevat tiedot tulevat julkisiksi, he kaikki menettävät paikkansa. Pormestari käskee toisten selvittämään kaiken mahdollisen Dmitristä ja tämän kontakteista Moskovassa; itse hän sanoo konsultoivansa pomoja. (53:43–56:45.)

38–39: Roman viettää aikaa toisten teini-ikäisten kanssa vanhan kirkon raunioilla. Nikolai soittaa ja pyytää hänet kotiin. Roman tulee kotiin. Nikolai ja Roman vitsailevat, ja heillä on hauskaa. Dmitri saapuu paikalle ja yhtyy ilonpitoon. (56:46–1:00:30.)

40–49: Nikolai, Lilia, Roman, Angela ja Pavel lapsineen sekä Dmitri ja Stepanitš ovat retkellä. Naiset valmistavat ruokaa. Miehet juovat vodkaa ja ampuvat vanhojen neuvostojohtajien muotokuvia. (1:00:31–1:09:20.)

50: Lilia kävelee metsään, ja Dmitri seuraa tätä. (1:09:21–1:10:38.)

50–53: Vitja, Angelan ja Pavelin poika, juoksee hätäntyneenä paikalle ja kertoo, että Dmitri ”tukehduttaa” Liliaa. Nikolai ja Stepanitš juoksevat etsimään Dmitriä ja Liliaa. (1:10:39–1:11:39.)

54–55: Pormestari tapaa piispan ja pyytää anteeksiantoa aikaisemmista ja tulevista teoistaan. Piispa kehottaa pormestaria käyttämään voimaa ja peittämään heikkoutensa. (1:11:40–1:14:55.)

56: Dmitri ja Lilia ajavat kaupunkiin. Dmitrin kasvot vuotavat verta. Dmitri ja Lilia keskustelevat Dmitrin hotellihuoneessa. (1:14:56–1:17:51.)

57–60: Nikolai, Angela ja Pavel istuvat Nikolain keittiössä ja juovat vodkaa. Nikolain kasvot ovat mustelmilla. Lilia tulee kotiin ja kysyy rakastaako Nikolai häntä, koska hän haluaisi lapsen Nikolain kanssa. (1:17:52–1:21:14.)

61–62: Pormestari apulaisineen saapuu Dmitrin hotellille. Dmitri nousee pormestarin autoon. (1:21:15–1:23:24.)

63–65: Autiolla rannalla. Dmitriä uhkaillaan, hänet pahoinpidellään ja valeteloitetaan. Pormestari miehineen nousee autoon ja poistuu paikalta. Dmitri jää makaamaan maahan. (1:23:25–1:26:44.)

66: Pormestari soittaa autostaan kaksi puhelua. Puhelut koskevat tonttia ja hyvää julkisuuskuvaa, jota kansa kaipaa. (1:26:46–1:27:38.)

67: Lilia herää Nikolain vierestä. Hän pukeutuu ja lähtee töihin. (1:27:39–1:31:09.)

68: Lilia keskustelee työpaikallaan Angelan kanssa. Angela kertoo Lilialle, että Nikolai rakastaa tätä. (1:32:10–1:32:47.)

69: Dmitri istuu junassa matkalla Moskovaan. (1:32:48–1:34:46.)

70: Nikolai ja Lilia rakastelevat talonsa kellarissa. Roman näkee tämän ja juoksee ulos. (1:34:47–1:35:41.)

71–72: Roman palaa kotiin. Hän kertoo vihaavansa sekä Liliaa että isäänsä Nikolaita. Roman murtuu ja itkee. Nikolai lohduttaa Romania ottamalla tämän syliinsä. (1:35:42–1:37:26.)

73: Lilia lähtee ulos, kävelee merenrantaan ja itkee. (1:37:27–1:39:52.)

74: Nikolai vie Romanin kouluun ja pyytää tätä antamaan anteeksi Lilialle. (1:39:53–1:40:58.)

75: Nikolai myy veneensä ja perämööttörsä. (1:40:59–1:41:30.)

76: Nikolai menee Lilian työpaikalle hakeakseen tämän kotiin. Angela kertoo Nikolaille, ettei Lilia ole ollut töissä koko päivänä. (1:41:31–1:41:57.)

77: Nikolai vie Angelan kotiin. (1:41:58–1:42:23.)

78: Nikolai tupakoi keittiössään. Hän yrittää soittaa Lilialle, mutta numero ei vastaa. (1:42:24–1:43:51.)

79: Nikolai on Angelan ja Pavelin luona. Kaikki juovat vodkaa. Nikolai on varma, että Lilia on karannut Dmitrin kanssa Moskovaan. (1:43:52–1:45:14.)

80: Humalainen Nikolai istuu rannalla ja yrittää soittaa Lilialle. (1:45:15–1:46:05.)

81: Nikolai kysyy kirkon raunioilla istuvalta nuorisjoukolta Romania. Nämä kertovat Romanin lähteneen kotiin parikymmentä minuuttia sitten. Nikolai istuu, jatkaa juomista ja tuijottaa kirkon katossa näkyviä freskoja. (1:46:06–1:47:03.)

82: Poliisi koputtaa aamulla Nikolain oveen ja käskee tämän mukaansa. (1:47:04–1:48:01.)

83: Poliisi vie Nikolain rannalle, jossa tämä tunnistaa Lilian ruumiin. (1:48:02–1:49:31.)

84: Nikolai istuu rannalla ja juo vodkaa. (1:49:32–1:50:41.)

85–88: Nikolai menee kauppaan ja ostaa kaksi pulloa vodkaa. Hän tapaa kaupassa paikallisen papin, isä Vasilin. Kaupan pihalla Nikolai kysyy papilta, missä on maailman oikeudenmukaisuus. Papilla ei ole suoria vastauksia, vaan hän puhuu Nikolaille Jobin kirjasta. Nikolai kantaa isä Vasilin ostokset tämän kotiin. (1:50:42–1:54:46.)

89: Angela ja Pavel syövät päivällistä ja puhuvat Nikolaista. Molempien mielestä on todennäköistä, että mustasukkainen Nikolai on tappanut vaimonsa. (1:54:47–1:55:49.)

90–91: Kolme poliisia saapuu Nikolain talolle ja pidättää tämän. Roman juoksee poliisiauton perässä. (1:55:50–1:57:55.)

92–93: Rikospoliisi esittää Nikolaille todisteet siitä, että tämä on tappanut vaimonsa. Poliisi kehottaa Nikolaita allekirjoittamaan tunnustuksen, jotta tämä lyhentäisi tuomiotaan. (1:57:56–2:00:50.)

94: Nikolai viedään vankilaan. Hän pyytää viranomaisia huolehtimaan Romanista. (2:00:51–2:02:28.)

95–96: Puskutraktorit ovat valmiina aloittamaan Nikolain talon purkamisen. Roman on vielä sisällä. Angela ja Pavel tulevat paikalla ja kertovat Romanille huolehtivansa tästä. Pavel menee ulos tupakoimaan ja itkee. (2:02:29–2:05:35.)

97–98: Nikolain talo puretaan. (2:05:36–2:07:17.)

99–100: Nikolai tuomitaan oikeudessa vaimonsa murhasta viideksitoista vuodeksi vankeuteen. (2:07:18–2:09:19.)

101: Pormestari juhlii voittoa juomalla ravintolassa vodkaa. (2:09:20–2:09:30.)

102–103: Piispa johtaa jumalanpalvelusta Nikolain talon paikalle rakennetussa uudessa kirkossa. Pormestari perheineen, syyttäjä, tuomari ja poliisipäällikkö osallistuvat jumalanpalvelukseen. Poistuessaan kirkosta pormestari puhuu kunnioittavasti arvokkaan näköiselle miehelle ja sanoo soittavansa tälle heti, kun kaikki on valmista. Mies sanoo luottavansa pormestariin. Arvoautojen letka poistuu kirkolta. (2:09:31–2:14:20.)

Loppukuvat: Merta, kallioita, valaan luuranko.